

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΡΙΝΗΣ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟΝ F.ΗΑΥΕΚ: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2018

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟΝ F. Hayek: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΡΙΝΗΣ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟΝ F. HAYEK: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2018

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

1. **Δρόσος Διονύσιος**, καθηγητής, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ (επιβλέπων)
2. **Πουρνάρη Μαρία**, αναπληρώτρια καθηγήτρια, Παιδαγωγικό τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων (μέλος)
3. **Λεοντσίνη Ελένη**, επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Ιωαννίνων (μέλος)

Ἡ ἔγκρισις τῆς παρούσης μεταπτυχιακῆς διπλωματικῆς ἐργασίας ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δὲν ὑποδηλοῖ τὴν ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
1. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ: ΑΠΟΥΣΙΑ, ΕΞΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ	
1.1 Η πορεία εντός ενός διπόλου	5
1.2 Περί ιδιοκτησίας	11
1.3 Όψεις του ατόμου στον κολεκτιβισμό	15
1.4 Διατυπώσεις σχεδίου	18
1.5 Περί του εξαναγκασμού	20
1.6 Περί των δημιουργικών δυνάμεων του πολιτισμού- Η γνώση και τα συν αυτή	23
1.7 Περί έλξης και μίμησης	28
1.8 Βρετανική και Γαλλική σχολή	31
1.9 Ατομική ευθύνη	36
1.10 Κόσμος και «Τάξις»	38
1.11 Συμβαίνουντα εντός του κράτους δικαίου	42
1.12 Αποκρατικοποίηση του χρήματος	48
1.13 Η χίμαιρα της πρότασης για επέκταση του κράτους	53
1.14 Κράτος πρόνοιας	58
1.15 Ο συντηρητισμός και η επιθυμία αποφυγής του	62
2. Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ	
2.1 Το οικιστικό και η διακινδύνευση του ατομισμού	65
2.2 Τα πληθυσμιακά κριτήρια	69
2.3 Αγροτικές καλλιέργειες και κτηνοτροφία	72
2.4 Περί παιδείας	76
2.5 Ελευθερία και μορφές εργασίας	82
2.6 Η πλειοψηφία και ο εφαρμοσμένος ατομισμός	84

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	92
SUMMARY	97

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Διϋδρυματικού Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Ελληνική Φιλοσοφία-Φιλοσοφία των Επιστημών.

Επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά για την υποστήριξη που μου παρείχαν τους καθηγητές μου κο Δρόσο Διονύσιο, κα Πουρνάρη Μαρία και κα Λεοντσίνη Ελένη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Την εισαγωγή του κορυφαίου του ίσως συγγραμματος¹ ο Friedrich August Hayek θα επιλέξει να την ξεκινήσει με τρόπο συμβολικό. Το απόσπασμα του Θουκυδίδη είναι το κατάλληλο για τον σκοπό αυτό, το ίδιο και η προσωπικότητα του Περικλή του Επιταφίου. Τόσο ο ένας όσο και ο άλλος μπορούσαν να δουν στο μέλλον, ο πρώτος μάλιστα είναι από τους ελάχιστους που έχει συλλάβει εξ αρχής την ενιαία μορφή του Πελοποννησιακού Πολέμου και καταγράφει την ιστορία εν γνώση του ως παράδειγμα για τις μελλοντικές γενιές. Η ικανότητα μιας ιδέας εξάλλου να αναζωπυρώνεται καθώς οι αρχικοί εμπνευστές της φεύγουν από το ιστορικό προσκήνιο, είναι που θα τη διατηρήσει ζώσα κι ενεργή.² Στο νεωτερικό περιβάλλον όμως που ζει και συγγράφει ο Hayek, πολλά νοήματα της αρχαιότητας δεν βρίσκουν εφαρμογή. Από τα επιτεύγματα του αρχαίου πολιτισμού ο φιλόσοφος θα κρατήσει μόνο όσα θεωρεί ο ίδιος συμβατά με τα σύγχρονα δεδομένα.

Αυτή θα είναι και διαχωριστική γραμμή που ο ίδιος ο Hayek θα επιλέξει. Οι συλλογικές επιδιώξεις της αρχαιότητας αποτελούν απλώς ανάμνηση και η παλαιά έννοια της ελευθερίας, είτε έχει αποκτήσει συγκεκριμένο νόημα, είτε αυτό που διατηρεί δεν μπορεί πλέον, εκ των πραγμάτων, να βρει εφαρμογή. Ως υπέρμαχος του νεοφιλελευθερισμού, θα νιώσει την ανάγκη να τον θωρακίσει, όταν δει πρακτικές της αρχαιότητας να επιβιώνουν μέσα από κολεκτιβιστικά συστήματα διακυβέρνησης με ισχυρά ερείσματα στην κοινωνία και τη διανοήση. Είναι αναμφίβολα μια αγωνιώδης ακολουθία μαχών και ιδεολογημάτων στην οποία ο ίδιος μετέχει εθελουσίως. Δεν θα διστάσει εξάλλου να χρησιμοποιήσει ακόμη και λογοτεχνικές υπερβολές προκειμένου να οδηγήσει την όποια κοινωνική συλλογικότητα όχι προς ένα κοινό αγαθό πλέον, αλλά προς ένα κοινό «ιδανικό».³ Θα χρειασθεί, κατά συνέπεια, μια επαναδιατύπωση της έννοιας της ελευθερίας από την πλευρά του, την οποία φροντίζει να αποχαρακτηρίσει ως ηθική προϋπόθεση και να της αποδώσει κάτι που φαίνεται να θεωρεί ως ανώτερο, αυτό της «πηγής των περισσότερων ηθικών αξιών».⁴ Αυτή η επαναδιατύπωση θα επιδιωχθεί σε

¹ Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, the Definitive Edition (Chicago: The University of Chicago Press, 1960, 2011).

² Όπ.π., σ.47.

³ Όπ.π., σ.48. Αναφέρει χαρακτηριστικά: "...and our very survival may depend on our ability to rally a sufficiently strong part of the world behind a common ideal."

⁴ Όπ.π., σ.52.

γήινα επίπεδα μακριά από συναισθηματισμούς⁵ και, τοιουτοτρόπως, θα εισχωρήσει στον καθημερινό ατομικό βίο. Εμφανίζεται έτσι ως ο υπερασπιστής της ίδιας της έννοιας της ελευθερίας και αυτός που θα την απαλλάξει από τις όποιες παρανοήσεις υπέστη.

Τα συναισθήματα, για τον Hayek, που υποβοηθούν το άτομο μπορούν να αποβούν επιβλαβή, όταν από αυτά χαρακτηρίζεται η όποια αρχή⁶ που θα προβεί, εν συνεχεία, σε πρακτικές εξαναγκασμού επί της ατομικότητας ή της ανάπτυξης πρωτοβουλίας. Η κυβέρνηση, που ενίοτε συγκεντρώνει στα έργα του Hayek τα χαρακτηριστικά προσώπου, προχωρά σε κρίσεις όχι μόνο περί του πρακτέου, ως προκύπτει από το ρόλο της, αλλά και περί των ορίων ανάπτυξης της ατομικότητας. Αν η τελευταία, που θεωρητικά τουλάχιστον, βρίσκεται στο συγγραφικό επίκεντρο του Hayek επιθυμεί να αναπτυχθεί, μια σειρά βημάτων υπάρχει προς παρουσίαση. Η αναγκαία προϋπόθεση δεν απουσιάζει, καθώς απαιτείται η αυξημένη δεκτικότητα της ατομικότητας σε οποιοδήποτε στοιχείο μπορεί να την οδηγήσει στην εξέλιξη.

Ο Hayek, στη μακρόχρονη συγγραφική του πορεία, πραγματεύεται την έννοια της ελευθερίας έξω από κάθε συλλογικό επίπεδο, διερευνά τις κοινωνικές σχέσεις και βάζει στο επίκεντρο της όλης θεώρησης αποκλειστικά το άτομο, υπόθεση που απομένει να διερευνηθεί. Περαιτέρω, αν δεν υπάρχει εξαναγκασμός, προερχόμενος από ένα άτομο ή ομάδα ατόμων εις βάρος ενός ή περισσοτέρων, εκπληρώνεται μία απαραίτητη προϋπόθεση για να θεωρηθεί το άτομο ελεύθερο.

Σε ένα σχήμα λόγου, ο φιλόσοφος θα αποδεχθεί πως η ελευθερία που υποστηρίζει είναι αρνητική, όπως του καταλογίζεται, αν αρνητική θεωρείται, καθώς λέγει, «η απουσία του κακού».⁷ Και εδώ τα ηνία περιέρχονται, θεωρητικώς τουλάχιστον, στα χέρια του ατόμου που θα αξιοποιήσει κατάλληλα ή μη τη δεδομένη ελευθερία. Σε αυτήν είναι επιθυμητή μία ενιαία μορφή και οτιδήποτε παρεμφερές αντιμετωπίζεται ως κακέκτυπο.⁸ Εκ του αντιθέτου βέβαια, επιφυλάσσεται ισχυρά ώστε να χαρακτηριστεί η ελευθερία εμμέσως ως θετική, αφού το εννοιολογικό πεδίο έχει πλέον απαλλαχθεί από το κακό. Έτσι, αυτό που μένει δεν μπορεί να ενδυθεί τις ιδιότητες ενός απόντος στοιχείου.

⁵ Όπ.π., σ.53.

⁶ Όπ.π., σ.54.

⁷ Όπ.π., σ.70.

⁸ Αυτόθι. Με τη χαρακτηριστική αναφορά “Liberties appear when liberty is lacking.”

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας θα παρουσιάσω μια σειρά από αλληλοεξαρτώμενα στοιχεία που εμφανίζονται στα έργα του Hayek περί ελευθερίας. Ως επί το πλείστον, τα στοιχεία που θα παρουσιασθούν, οι διαδοχικοί όροι και οι προϋποθέσεις, υποβοηθούν εν τοις πράγμασι την λειτουργία της αγοράς. Η αγορά, στα έργα του Hayek, έχει το ρόλο του κυρίαρχου και με βάση τα δικά της δεδομένα κρίνονται μια σειρά από περιπτώσεις που ρυθμίζουν την οικονομική, την κοινωνική, την εργασιακή ζωή, αλλά και τις διακρατικές σχέσεις. Θα δείξω πως τα συμφέροντα της αγοράς οδηγούν το άτομο να κινδυνεύσει να χαρακτηριστεί θεωρητικά μόνο ως ελεύθερο, και να αναλάβει, εν κατακλείδι, μεγαλύτερο βάρος από αυτό που πραγματικά του αναλογεί στην καθημερινή του ζωή. Κάτι τέτοιο συμβαίνει, επειδή το κράτος έχει στερηθεί τη δυνατότητα επικουρίας προς τους αδυνάτους, συχνά και διορθωτικών ή επανορθωτικών λοιπών κινήσεων. Θα αναλύσω επίσης τη λειτουργία των διαδικασιών που με εφελτήριο το άτομο εκφεύγουν των δυνατοτήτων του και το μετατρέπουν απλώς σε πρακτικό διεκπεραιωτή ενός ευρύτατου δικτύου, οικονομικών, κυρίως, συναλλαγών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξεταστούν θέσεις και συνέπειες της χαγκεκιανής θεωρίας στο σύγχρονο βίο, όπως ζητήματα που αφορούν τον γενικό πληθυσμό, την παιδεία, την ελευθερία στην εργασία. Η παρεχόμενη εκπαίδευση, αλλά και οι εργασιακές σχέσεις, θα καταστεί φανερό ότι επιδιώκεται να τροποποιηθούν κατάλληλα, έτσι ώστε να βοηθήσουν στην περαιτέρω ανάπτυξη των συσχετισμών της αγοράς. Θα εξεταστεί επίσης η λειτουργικότητα εντός πολιτειακών πλαισίων του χαγκεκιανού μοντέλου. Εδώ, ο ίδιος ο φιλόσοφος θα θεωρήσει περισσότερο ελεύθερο το άτομο υπό ένα αυταρχικό καθεστώς παρά υπό μια σοσιαλιστική διακυβέρνηση, αρκεί, στην πρώτη περίπτωση, να είναι ελεύθερη και η λειτουργία της αγοράς. Θα παραβλέψει έτσι την προσβολή αυτού που θα ορίσει ως «ιδιωτική σφαίρα» και θα παρουσιάσει μια ουσιαστική αντίφαση.

Στα συμπεράσματα που θα ακολουθήσουν, θα αποτιμηθεί στο σύνολο η παρουσιαζόμενη φύση της ελευθερίας εντός ενός πλαισίου από το οποίο δεν δύναται να αποσπασθεί.

1. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ : ΑΠΟΥΣΙΑ, ΕΞΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ.

1.1. *Η πορεία εντός ενός διπόλου*

Όταν ο Hayek προλογίζει την έκδοση του 1956 στο *Δρόμο προς τη Δουλεία* έχουν περάσει ήδη δώδεκα έτη από την πρώτη έκδοση που πραγματοποίησε λίγο προτού τελειώσει ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος. Έχουν αποκρυσταλλωθεί, σταδιακά ή όχι δύσκολο να διακριθούν, εντός του οι αρχικές του πεποιθήσεις που είχαν εκφρασθεί στην προγενέστερη και πρώτη έκδοση. Τα προβλήματα με τα οποία ασχολείται ο Hayek είναι εντός του πραγματικού και στον προαναφερθέντα πρόλογο αποτελούν έναυσμα για προβληματισμό, βαρυσήμαντο όπως θα φανεί σε πολλά άλλα τμήματα του βιβλίου. Ο γενικός πληθυσμός προσλαμβάνει τα μηνύματα της εποχής του με τρόπο ανεξέταστο και αυτό είναι που οδηγεί τον Hayek να διαπιστώσει πως ο άνθρωπος απομακρύνεται σταδιακά από τις αρχές που θεμελίωσε, οικοδόμησε και κληροδότησε ο δυτικός πολιτισμός.⁹ Παρόλα αυτά, θα αφήσει αργότερα αλλού να εννοηθεί πως η συσσωρευμένη εμπειρία των τελευταίων χρόνων δεν μπορεί να αγνοηθεί τη στιγμή μάλιστα που προσφέρει εμπρός στο σύγχρονο άνθρωπο αποθεματικό πλεονέκτημα γνώσης ακόμη και έναντι σε σημαντικότερους φιλοσόφους. Αυτή η εμπειρία με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που φέρει δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στην επαύξηση της ατομικής ελευθερίας. Η επαύξηση αυτή είναι ενδεχόμενο στο οποίο ο φιλόσοφος στηρίζει πολλά όπως θα φανεί και σε άλλα σημεία. Ταυτόχρονα όμως η συγκέντρωση εμπειρίας μπορεί να οδηγεί και σε περιορισμό, μετασχηματισμό ή εξάλειψη των ανθρωπίνων παθών. Η αρνητική πλευρά της εμπειρίας μπορεί να στρέφει στο να ξεπερνά κανείς το μέτρο, ενίοτε να το αγνοεί εντελώς ή έτι περισσότερο να επιδιώκει ό,τι ο Hayek θα περιγράψει ως το κυνήγι της τελειότητας. Πρόκειται για μια πρακτική που αποζητά το τέλειο σε πολλαπλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και είναι διακριτό ότι η καταδίκη της σχετίζεται με την εξουσία, την επιρροή, που θα ασκήσει επάνω στο άτομο και με την υιοθέτησή της από τους (εν δυνάμει) ηγέτες. Κι εδώ επομένως το άτομο οφείλει να είναι διαρκώς ενεργό και να

⁹ Friedrich A. Hayek, *The Road to Serfdom* (London and New York: G. Routledge and sons, 1944, first published in Routledge Classics 2001, reprinted in 2002,2003,2004,2006).

κάνει χρήση εκείνων των δυνάμεων που θα το βοηθήσουν να κρατηθεί μακριά από την κατάσταση στην οποία θα νιώσει τρόπον τινά εξουσιαστής της δύναμης των συνανθρώπων του κατέχοντας γνώση τέτοιου είδους.¹⁰ Κατασκευάζεται έτσι πιστά στην πορεία από τον φιλόσοφο, ένα είδος διπόλου το οποίο σταθεροποιείται εμπρός στον αναγνώστη. Όπως ο ίδιος θα γράψει αργότερα έχοντας φθάσει πλέον την ηλικία των ογδόντα ετών:

«η διαμάχη αφενός περιλαμβάνει την αυθορμήτως επαυξημένη τάξη δημιουργούμενη από την ανταγωνιστική αγορά και αφετέρου όσους επιζητούν μια σκόπιμη διευθέτηση της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης από την κεντρική αρχή βασιζόμενης σε συλλογικό έλεγχο επί των διαθέσιμων πηγών».¹¹

Είναι φανερό, επομένως, από τον ορισμό αυτό, πέραν του οικονομικού στοιχείου, και αυτό της επέμβασης επί ενός απροσχεδίαστου αποτελέσματος. Το δίπολο αυτό είναι σίγουρα για τον ίδιο υπαρκτό, είναι και ψυχολογικό γιατί όπως θα δούμε εν συνεχεία καθορίζει τη διάνοια, τη συμπεριφορά, την εν γένει στάση του ανθρώπου. Παρατηρεί τις σοσιαλιστικές ιδέες να κυριαρχούν στην κοινωνία, αλλά και να υποστηρίζονται από σημαίνοντα πρόσωπα και σε χώρες προπύργια του φιλελευθερισμού που είχαν διαγράψει μακρά παράδοση στην προστασία της ατομικής ελευθερίας. Αυτό, για τον Hayek, ισοδυναμεί με ενίσχυση της μιας πλευράς του διπόλου, αυτής του κολεκτιβισμού, και συνάμα με εκ των έσω διάβρωση της άλλης, αυτής της ατομικής ελευθερίας που συνεπάγεται η έλλειψη κεντρικού σχεδιασμού του φιλελεύθερου οικονομικού συστήματος. Από την ισχύ του σοσιαλιστικού τρόπου κοινωνικής οργάνωσης έμμεσα δηλώνει επηρεασμένος και ο ίδιος, αφού θέτει περιορισμούς στα σχόλιά του για την τότε Σοβιετική Ένωση ένεκα της συμμαχίας που βρίσκεται σε εξέλιξη κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι ισορροπίες ήταν εξάλλου λεπτές και οι διακυβεύσεις μεγάλες. Στην αντίπερα όχθη, ο νεοφιλελευθερισμός θα βρει στον Hayek τον υποστηρικτή εκείνο που θα τον παρουσιάσει ως το αντίπαλο δέος στη σοσιαλιστική ιδεολογία.

¹⁰ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.54 passim.

¹¹ Friedrich A. Hayek, *The Fatal Conceit, The Errors of Socialism* (London: Routledge, 1988), σ.7. Αναφέρει συγκεκριμένα: “...the conflict between, on one hand, advocates of the spontaneous extended human order created by a competitive market, and on the other hand those who demand a deliberate arrangement of human interaction by central authority based on collective command over available resources...”

Αρκετά έτη αργότερα, το 1976, ο Hayek παρατηρεί να ενισχύεται ιδεολογικά σχεδόν μόνο ο σοσιαλισμός.¹² Οι σοσιαλιστικές ιδέες κυριαρχούν, ερχόμενες αποκλειστικά από το ένα μέρος του διπόλου, κάτι που τον θλίβει, καθώς στη συνείδηση των περισσότερων αποτελεί απλώς κήρυκα του ετέρου πόλου, με το επιστημονικό του έργο να παραγνωρίζεται. Μπορούμε, επομένως, να συμπεράνουμε πως ασφαλώς και θα επιθυμούσε να υπάρχουν στη συνείδηση του γενικού πληθυσμού των πάλοι ποτέ κραταιά φιλελεύθερων χωρών τα ψήγματα εκείνα του φιλελευθερισμού διατηρημένα, ώστε να αποτελούν, εν δυνάμει, ένα αντιστάθμισμα. Εξάλλου, οι αρνητικές όψεις της εφαρμογής σοσιαλιστικών ιδεών στην κοινωνική αναπαραγωγή, έτσι όπως αυτή αναλαμβάνεται από το κράτος, αποτελούν, για τη νεοφιλελεύθερη σκέψη, παράγοντες που εμποδίζουν τη λογική και τη δράση της αγοράς και όχι απλά συμπτώματα μιας ειδικής μορφής που μπορεί να πάρει το κράτος σε μια ιστορική συγκυρία: υποστηρίζει δηλαδή ο Hayek μια ανιστορική αντίληψη της αντίθεσης κράτος - αγορά ¹³ δίδοντας υπόσταση στο δίπολο.

Εμβαθύνοντας έτι περισσότερο στο δίπολο του Hayek, θα δούμε ότι δίνει στο νεοφιλελευθερισμό τα χαρακτηριστικά μιας δυναμικής, ενός ρέοντος συστήματος αξιών, που στηρίζεται από αυθόρμητες κοινωνικές δυνάμεις. ¹⁴ Ειδικότερα, η δυναμικότητα του χαρακτήρα του συστήματος έγκειται στη μη στασιμότητά του και στη γνώση του τρόπου λειτουργίας της κοινωνίας. Δεν εμμένει σε προκαθορισμένες δομές που περιχαράκωνουν οιαδήποτε επιχειρηματική ή ατομική γενικότερα δράση. Δυναμικότητα μπορεί να σημαίνει δυνατότητα δημιουργίας ατομικής δράσης, με το κέρδος από μια τέτοια δράση να επιμερίζεται στο κάθε μέλος της κοινωνίας. Αναζητούνται κάθε φορά νέοι παράγοντες ή απλώς επιμέρους στοιχεία που οδηγούν στο κέρδος. Ρέον, εξάλλου, είναι το σύστημα διότι τα βασικά του στοιχεία μπορούν κάθε φορά και ανανεώνονται ή να μεταβάλλονται ανάλογα με τις υπάρχουσες συνθήκες. Προβιβάζονται ή υποβαθμίζονται αναλόγως με τη δυναμική τους. Την αυθορμησία του φιλελευθερισμού, σημειώνει ο Hayek, ¹⁵ πλήττει η συνέπεια σε κανόνες, ακόμη και αν οι κανόνες αυτοί εντάσσονται στο πλαίσιο του κλασικού

¹² Φρίντριχ Χάγιεκ, *Ο δρόμος προς τη δουλεία*, Γ. Καράμπελας μτφ. (Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2013), πρόλογος στην έκδοση του 1976, σ. 24.

¹³ Διονύσης Δρόσος, «Ατομισμός, κοινωνικές αξίες και δημοσιότητα στο νεοφιλελευθερισμό», *Δευκαλίων* 13 (1995): 109-135, σ.113.

¹⁴ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ. 17.

¹⁵ *Όπ.π.*, σ.18.

φιλελευθερισμού του laissez faire. Όταν εξάλλου η προσκόλληση στους κανόνες φθάνει ή αγγίζει τα όρια της εμμονής, ο φιλελευθερισμός χωλαίνει εκ των έσω.

Καθώς τάσσεται σταθερά στην πλευρά της ατομικής ελευθερίας αφήνει να εννοήσουμε ορισμένα στοιχεία της ανθρώπινης φύσης που καθιστούν την αποδοχή των φιλελεύθερων ιδεών τμηματική ή μη επιθυμητή. Το άτομο αποδέχεται μέρος μόνο από τις νεοφιλελεύθερες ιδέες όταν οι επιθυμίες του δεν ικανοποιούνται στο σύνολό τους και μεγάλο μέρος των προσδοκιών δεν οδηγείται σε αίσιο τέλος. Φθάνει έτσι ο Hayek να γράψει πως ο νεοφιλελευθερισμός πέφτει θύμα του εαυτού του, καθώς η επιτυχία του, την οποία αναγνωρίζει να έχει λάβει χώρα, δεν έχει επεκταθεί σε όλο το εύρος του πληθυσμού. Αποκτά έτσι αρνητική αύρα, η οποία χαρακτηρίζει και τα άτομα που είναι πλέον ωφελημένα από το σύστημα αυτό. Βλέπει ο Hayek τον ιστορικό άνθρωπο να ερίζει για νέες διαρκώς διεκδικήσεις και να προσδοκά ίσως την επιβεβαίωση μέσω της ολικής αλλαγής συστημάτων και όχι της βελτίωσης των υπαρχόντων.¹⁶

Ο Durbin, λίγο αργότερα από τον *Δρόμο προς τη δουλεία*, θα γράψει περί της έννοιας της ελευθερίας, αμφισβητώντας τον Hayek, πως ο τελευταίος δεν μπορεί να διακρίνει πως φυσική-πολιτική ελευθερία και οικονομική ελευθερία είναι ένα και το αυτό:¹⁷ Ο ελεύθερος υπάλληλος υπόκειται στην εξουσία του εργοδότη του και τούτος έτσι δεν απέχει πολύ από τον πολίτη που έχει αποστερηθεί την ελευθερία στα συγκεντρωτικά καθεστώτα που στηλιτεύει ο Hayek. Διατηρεί, ωστόσο, στο νεοφιλελεύθερο σχήμα μία συγκεκριμένη πρωτοβουλία κινήσεων που του επιτρέπει να αναζητήσει αλλού εργασία, δίχως την κρατική διαμεσολάβηση ή εποπτεία που τυχόν θα τον παρεμπόδιζε. Η ιδεατή περίπτωση θα ήταν να γνωρίζει εκ των προτέρων και τους όρους σύνδεσης της αμοιβής του, η οποία θα εξαρτάται αποκλειστικά από την αξία του επαγγέλματός του στο πλαίσιο της αγοράς.¹⁸ Θα αποδώσει έτσι εδώ ο Hayek τον όρο “subjective merit” αποκλειστικά στο κολεκτιβιστικό σύστημα. Συνεπώς, εκ του αντιθέτου, θα συμπεράνουμε ότι η αντικειμενική-ανταλλακτική απόδοση αξίας (value) τόσο στην αποτίμηση ενός επαγγέλματος ή μιας υπηρεσίας όσο και στην αντιστοιχία επαγγέλματος-ατόμου θεωρείται πως υπάρχει μόνο στο φιλελεύθερο οικονομικά περιβάλλον.

¹⁶ Όπ.π., σ.19.

¹⁷ Evan Frank Mottram Durbin, “Hayek on Economic Planning and Political Liberty,” *Economic Journal* 55,220 (1945): 357-70, σ.364.

¹⁸ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.126.

Ξανά στον τομέα της εργασίας, αρκετά έτη αργότερα,¹⁹ ο ολοκληρωτισμός ενός καθεστώτος θα θεωρηθεί ως το αίτιο που παράγει ατομικιστικό τρόπο αντίδρασης, και τέτοιου τύπου αντίδραση φαίνεται ιδιαίτερα για τον Hayek να υπάρχει στις νεότερες ηλικίες. Η δυσπιστία στις συλλογικότητες γενικότερα εντείνεται όταν οι υπάλληλοι, στην περίπτωση διεκδικήσεων, βρίσκονται ενώπιον όχι ενός ιδιώτη, όση ισχύ κι αν αυτός διαθέτει, αλλά του ίδιου του κράτους. Προφανώς, εδώ εννοείται από τους αντιπάλους της σοσιαλιστικής ιδέας ότι βρίσκονται σε διαπραγματεύση δυο μέρη των οποίων η διαπραγματευτική ισχύς είναι καταφανώς άνιση, με την ελευθερία δράσης των εργατών να απειλείται.

Όταν ο Hayek αναφέρεται στον ατομισμό εντός ενός φιλελεύθερου περιβάλλοντος τον εννοεί ως ελευθερία επιλογών, ξέχωρη από δεσμευτικά σχέδια, μακριά από κάθε αντίληψη εγωισμού ή ιδιοτέλειας. Σε αυτό τον ατομισμό οφείλει, κατά τον ίδιο, ο δυτικός πολιτισμός την εδραίωσή του. Εγκαταλείποντας οι σύγχρονοί του αυτό το είδος ατομισμού απομακρύνονται και από τις αξίες που οικοδόμησαν την Ευρώπη της εποχής του. Είναι αυτή η εποχή που λαμβάνει χώρα η απομάκρυνση, κατά την οποία ο Hayek και οι σύγχρονοί του βρίσκονται εμπρός σε ένα πρωτοφανές ιστορικό φαινόμενο. Αυτό τον οδηγεί να αναφέρει τον Mannheim που γράφει σχετικά με την ανάγκη καθολικού ελέγχου της κοινωνίας.²⁰ Είναι φανερό ότι ο Hayek βλέπει αυτό που ο Mannheim θα αποκαλέσει «κοινωνικά υπερβατικές ιδέες» να έχει «μετασχηματιστική δράση επί της ιστορικοκοινωνικής ευταξίας».²¹ Η Lavine εξάλλου εδώ θα σημειώσει πως ο λειτουργισμός του Mannheim στην αντίληψη αυτού που ο Hayek διαρκώς αντικρούει, του σχεδιασμού, συντελείται σχεδόν αποκλειστικά

¹⁹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.371. Η αύξηση εδώ του βιοτικού επιπέδου, για τον Hayek, διαγράφει την ταξική συνείδηση των εργατών και η νεολαία εμφανίζεται να αντιδρά στον ολοκληρωτισμό ατομικιστικά. Παρόλα αυτά, η Sheila Fitzpatrick σημειώνει τη δυσκολία που υπάρχει στη συγκέντρωση στοιχείων που να αποτυπώνουν τη γενική επικρατούσα γνώμη σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους όπως οι πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα που σχολιάζει εδώ ο Hayek. Βλ. Sheila Fitzpatrick, "Popular Opinion in Russia Under Pre-War Stalinism" στο Paul Corner ed. *Popular Opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism, Communism* (Oxford: Oxford University press, 2009): 17-32, σ.17.

²⁰ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.21.

²¹ Karl Mannheim, *Ideology and Utopia* (New York: Harcourt, Brace and Co, Inc., London: Routledge and Kegan Paul LTD, 1954), σ. 185 [Ο Mannheim εδώ αναφέρεται στη φαντασία και στο επίπεδο πραγμάτωσης της ανθρώπινης επιθυμίας· προχωρεί έτσι σε διάκριση ανάμεσα σε χωρικές και χρονικές επιθυμίες. Τις χωρικές ονομάζει ουτοπίες και τις χρονικές χυλιασμούς στοχεύοντας, όπως δηλώνει, σε περιγραφικές αρχές. Τουλάχιστον σε αυτή τη σύνδεση, όπως γράφει ο ίδιος, το ενδιαφέρον του εστιάζεται στην ανάπτυξη του μοντέρνου βίου, πράγμα που απασχολεί βεβαίως και τον Hayek στο δικό του έργο].

με τη συνεισφορά εννοιών όπως «αλληλεξάρτηση», «σύστημα», «δομή», «ισορροπία».

22

Η μάχη ανάμεσα στους σκοπούς που επιδιώκει η κάθε πλευρά του διπόλου να επιτύχει και τα μέσα που χρησιμοποιεί θα επιφέρει για τον Hayek σύγχυση: αυτή γίνεται εντονότερη όταν υιοθετούνται από τον έτερο πόλο του σοσιαλισμού όροι όπως ο «σχεδιασμός», καθώς δεν είναι συμβατοί. Ο κάθε ένθερμος υποστηρικτής του σοσιαλισμού όμως θα έπρεπε να διαθέτει, εν τη διάνοιά του, εκτός του προκαθορισμένου στόχου και τα μέσα επίτευξής του, τα οποία ο φιλόσοφος δεν βλέπει να υπάρχουν στους ιδεολογικούς του αντιπάλους.²³

Τον σοσιαλισμό ο Hayek τον βλέπει, εντέλει, ως ένα μικρό μάλλον τμήμα του γενικότερου όρου «κολεκτιβισμός». Οι εκάστοτε σκοποί που οριοθετεί ο σοσιαλισμός σίγουρα μπορεί να ενταχθούν στο γενικότερο πλαίσιο του κολεκτιβισμού, ο οποίος περικλείει τεράστιο εύρος σκοπών για ποικιλία θεμάτων.²⁴ Ένα βασικό σημείο του κάθε κολεκτιβιστικού ιδεώδους, είτε αυτό εκφράζεται μέσω του σοσιαλισμού είτε του εθνικοσοσιαλισμού είτε άλλως, είναι η αοριστία,²⁵ η ασάφεια κάθε διατύπωσης περί της πραγμάτωσης των στόχων. Αναλόγως των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών εξάλλου, κάθε έκφραση του κολεκτιβισμού είναι σαγηνευτική σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού με συνέπεια τα τελευταία να έλθουν στις τάξεις του. Σχετικώς με μειωμένης σαφήνειας περιγραφές όμως κατηγορείται ενίοτε και ο ίδιος ο Hayek, καθώς θεωρείται ότι αποφεύγει να διεξέλθει τον όρο «οικονομικός σχεδιασμός». Σύμφωνα με τα γραφόμενα του Durbin, η ακριβής εικόνα που έχει κατά νου ο Hayek δεν βρίσκει σύμφωνους τους περισσότερους σύγχρονους του σοσιαλιστές. Έτσι, «οικονομικός σχεδιασμός» σημαίνει «μία αρχή διοίκησης και όχι έναν άκαμπτο προϋπολογισμό παραγωγής»,²⁶ με έμφαση βέβαια στο φορέα που ασκεί τη διοίκηση αυτή ή έστω στην

²² Thelma Zeno Lavine, "Karl Mannheim and Contemporary Functionalism," *Philosophy and Phenomenological Research* 25, 4 (1965):560-571, σ. 570.

²³ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.34.

²⁴ Όπ.π.,σ.35.

²⁵ Όπ.π., σ.36.

²⁶ Durbin, "Hayek on economic planning and political liberty," σ.360. Σε υποσημείωσή του εδώ, ο παραδοσιακός αυτός σοσιαλιστής πολιτικός και οικονομολόγος, ένα έτος μετά την πρώτη κυκλοφορία του *Δρόμου προς τη Δουλεία*, διακρίνει βαθμό αυθαιρεσίας στα συμπεράσματα του Hayek σχετικώς με τις ψυχολογικές δυνάμεις που επενεργούν στα άτομα και τις κοινωνίες. Ο Durbin μπορεί, συνοπτικά εύκολα, να αντικρούσει ως έωλα τα επιχειρήματα του Hayek: αρνείται ότι ο όρος «σχεδιασμός» περιλαμβάνει κάποιο σχέδιο προϋπολογισμού και παραγωγής όπως το εννοεί ο Hayek και ήδη από το 1935 τονίζει την

ύπαρξή του. Εκείνος ο σχεδιασμός, εντέλει, στον οποίο σφόδρα αντιτίθεται ο Hayek είναι το είδος του σχεδιασμού που ορθώνεται ενάντια στον ανταγωνισμό· παρότι συμφωνεί με τον Durbin στο ότι καλείται να λύσει κοινά προβλήματα ²⁷ δέχεται ως σημείο σύγκλισης απόψεων μόνον τον σχεδιασμό που δεν ανακόπτει τον δρόμο που θέλει ο ίδιος να διανύσει. Η εμπιστοσύνη στον «κοινό νου» ούτε εδώ είναι μεγάλη, προφανώς επειδή δύναται να επικρατήσουν δυνάμεις προσκείμενες στο σχεδιασμό και το παραγόμενο μίγμα από την αλληλεπίδραση με τις δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς να παραχθεί σε βάρος των τελευταίων. Εδώ βρίσκεται ίσως ένα από τα πρώτα στοιχεία του *Δρόμου προς τη Δουλεία* που διακρίνουμε ότι οικειοποιείται για τις δυνάμεις της αγοράς το πλεονέκτημα του σχεδιασμού. ²⁸ Παράλληλα, εξίσου χρήσιμο για την ανάπτυξη ανταγωνιστικού κλίματος βλέπει ο Hayek ένα κατάλληλο νομικό πλαίσιο ²⁹ και έναν αμερόληπτο νομοθέτη. ³⁰ Δεν παραλείπει έτσι να προσδώσει ακόμη ένα ηθικό πλεονέκτημα στο ανταγωνιστικό του σύστημα, αφού και αυτή ακόμη την αμεροληψία, σαν ηθική ιδιότητα, τη βλέπει να αναιρείται στην κοινωνία όπου ο σχεδιασμός κυριαρχεί. Όταν δεν υπάρχει αμεροληψία επομένως από την πλευρά των επίσημων κρατικών φορέων, θα υπάρχει ήδη καταρτισμένο κάποιο σχέδιο εκ μέρους τους με τα αποτελέσματα και τις συνέπειες γνωστές από πριν.

1.2 Περί ιδιοκτησίας

Η προαναφερθείσα ασάφεια των ορισμών όμως δεν μπορεί να έχει μόνιμη θέση στο ανταγωνιστικό σύστημα που υπερασπίζεται ο Hayek. Όταν όμως γράφει πως η ατομική ιδιοκτησία πρέπει να είναι σαφώς ορισμένη, φαίνεται να έχει και το κολεκτιβιστικό

ανάγκη αποδογματοποίησης του μέλλοντος, καθώς βλέπει και αναγνωρίζει τις αλλαγές που τρέχουν σε όλα τα επίπεδα. Σε γενικές γραμμές, ο Durbin ερμηνεύει το σχεδιασμό όχι ως ελάττωση αλλά πλήθυνση των ελεγκτών και ταυτόχρονη αύξηση του υπό αυτών ελεγχόμενου πεδίου. Βλ. Evan Durbin, "The Importance of Planning," στο George Catlin ed. *New Trends in Socialism* (London: Lovatt, Dickinson and Thompson, 1935):145-66, σ.149-50.

²⁷ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.100 και Durbin, "Hayek on Economic Planning and Political Liberty," 357.

²⁸ "Planning and competition can be combined only by planning for competition, but not by planning against competition." Εδώ βρίσκεται και η μοναδική περίπτωση συμβατότητας του σχεδιασμού στο νεοφιλελεύθερο σύστημα όπου τίθεται ως προϋπόθεση του ανταγωνισμού. Hayek, *The Road to Serfdom*, σ. 43.

²⁹ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.39.

³⁰ *Οπ.π.*, σ.79.

σύστημα κατά νου. Ο εκάστοτε ιδιοκτήτης εξάλλου, μπορεί να απολαμβάνει τα οφέλη που προκύπτουν από την αξιοποίηση της ιδιοκτησίας, πιθανώς όμως να μη μπορεί να επωμιστεί κάθε κόστος που η χρήση ή η κατοχή της δύναται να προκαλέσει στο κοινωνικό σύνολο.³¹ Πρόκειται για έργο εκτός του ανταγωνιστικού συστήματος, αφού η ατομική ελευθερία και πρωτοβουλία, τουλάχιστον σε περιπτώσεις εκτεταμένης κοινωφελούς δράσης, δεν βρίσκει χώρο. Ο εύπορος φορολογούμενος δεν μπορεί να υποχρεωθεί ώστε να αναλάβει έργα τα οποία δικαιωματικά ανήκουν στη μέριμνα του κράτους· γράφουμε δικαιωματικά, καθώς σε αυτό το σημείο μοιάζει και ο ίδιος ο φιλόσοφος να είναι επηρεασμένος, τρόπον τινά, από ψήγματα σοσιαλιστικών ιδεωδών: πρέπει να υπάρχει ενεργό κράτος σε ένα βαθμό, δεν μπορεί να απουσιάζει βέβαια εντελώς· η προϋπόθεση όμως εδώ δεν είναι απλώς η απουσία σύγκρουσης της σχεδιασμένης πρακτικής με το ελεύθερο ανταγωνιστικό σύστημα. Είναι η θεμελίωση, από πλευράς κράτους, του νομικού πλαισίου εκείνου που θα επιτρέψει τη βέλτιστη λειτουργία του ανταγωνισμού.³² Η βαρύτητα εξάλλου που αποδίδει εδώ ο Hayek φαίνεται κι από την έκταση που καταλαμβάνει η θέση αυτή σε άλλα πονήματά του.³³ Έργα όπως η κατασκευή ή η σήμανση δρόμων, τουλάχιστον στην εποχή που γράφει τον *Δρόμο προς τη δουλεία*, δεν φαίνονται να είναι ελκυστικά στην ιδιωτική πρωτοβουλία³⁴ με τα ιδιωτικά κεφάλαια να μη παρουσιάζονται αρκετά ισχυρά ώστε να αναλάβουν την κατασκευή έργων σε κλίμακα που να απλώνεται στα όρια μιας κρατικής οντότητας.³⁵

³¹ Όπ.π., σ.39-40.

³² Όπ.π., σ.40-1.

³³ Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty, A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*, vol.1 *Rules and Order*, vol.2 *The Mirage of Social Justice*, vol.3 *The Political Order of a Free People* (London: Routledge and Kegan Paul, 1982), vol.1, chap. 5.

³⁴ Πράγματι στην Αμερική μεταξύ των ετών 1950-1960 που παρατηρείται σχεδιασμός και ανάπτυξη του εθνικού δικτύου συγκοινωνιών, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση ζητά τη συνδρομή των πολιτειών, με μεγάλο μέρος των πόρων να προέρχονται από έμμεση φορολογία (φόρος καυσίμων). Ο φόρος αυτός φέρεται να γίνεται αντικείμενο έριδας ανάμεσα στους κυβερνήτες και την ομοσπονδιακή κυβέρνηση με ορισμένους μάλιστα κυβερνήτες να προτείνουν την παραίτηση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης από αυτόν. Ήδη όμως από το τέλος του 1954 γίνεται φανερό στην αρμόδια επιτροπή υπό τον Clay, που διαπραγματευόταν με τον πρόεδρο Eisenhower, ότι η ομοσπονδιακή κυβέρνηση δεν μπορεί να απουσιάζει από έργα τέτοιας εμβέλειας. Βλ. Richard F. Weingroff, "Federal-Aid Highway Act of 1956: Creating the Interstate System," *Public Roads* 60,1 (1996):1-14.

³⁵ Πρόκειται εδώ για μεταβολή ως προς ορισμένες πολιτικές του κράτους κατά το παρελθόν. Συγκεκριμένα, την 1^η Φεβρουαρίου 1792 ο κυβερνήτης Thomas Mifflin υποστηρίζει πως η κατασκευή ενός δρόμου όπως ο Φιλαδέλφεια-Λάνκαστερ βρίσκεται πέρα από τους σκοπούς του κράτους, μπορούσε όμως να τον κατασκευάσει μια ιδιωτική εταιρεία και να

Ο Hayek θα υιοθετήσει τη θέση που θέλει το άτομο να θεμελιώνει την ελευθερία του μέσω της κατοχής ιδιωτικής περιουσίας και θα προχωρήσει στη γενίκευση του γεγονότος ότι η περιουσία πρέπει να αναγνωρίζεται στα άτομα, προφανώς είτε από το κράτος είτε από τα άτομα εν γένει. Τούτο μάλιστα αποτελεί για τον φιλόσοφο απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία του ίδιου του πολιτισμού.³⁶ Παρόλα αυτά, η κατοχή περιουσίας δεν είναι *a priori* στην μοντέρνα κοινωνία του Hayek: μία από τις αμφισβητήσιμες κατακτήσεις της είναι η δυνατότητα να παύσει η εξάρτηση του ατόμου από την προσωπική του περιουσία. Ακολουθώντας, να κατακτήσει την ελευθερία μόνο του, έχοντας αποκλειστικά την περιβολή του,³⁷ κυρίως όμως τη διάνοιά του ως άυλο κληροδότημα κι εναπομείναν εφόδιο. Αν και σπεύδει στο αυτό σημείο να τονίσει πως μία τέτοια κατάσταση δεν είναι ταυτοχρόνως κι επιθυμητή, εντούτοις την παρουσιάζει ως υπαρκτή και μη εξαιρετέα καθώς σε αυτή βρίσκονται επιτυχημένοι, κατά τη κρίση του, σύγχρονοί του.³⁸

Θα μπορέσουμε εδώ να αντιπαραβάλουμε τον Hume για τον οποίο η ομαλή λειτουργία της κοινωνίας επιτυγχάνεται όταν παύει η ρευστότητα στην αλλαγή ιδιοκτησίας και όταν ο άνθρωπος αφήνεται ανεμπόδιστος να απολαύσει τα προϊόντα της φιλοπονίας του. Περαιτέρω, ο άνθρωπος για τον Hume δεν είναι απλά ένα ον που δεν έχει κατακτήσει την τελειότητα και απομένουν πολλά ακόμη να πράξει. Είναι αυτός που ανάμεσα στα άλλα όντα μοιάζει να είναι ο λιγότερο προικισμένος, εν συγκρίσει πάντα με τις ανάγκες του. Τα φυσικά του μειονεκτήματα της ισχύος, της ικανότητας και της ασφάλειας μπορεί να τα υπερνικήσει μόνο όταν οργανωθεί σε κοινωνία όπου εκεί βρίσκει τον πολλαπλασιασμό των ατομικών του δυνάμεων.³⁹

Η ιδιοκτησία στο ανταγωνιστικό σύστημα συνεχίζει να αποτελεί ένα πραγματικό πυλώνα: είναι το στοιχείο εκείνο κατά τον Hayek που οδηγεί στην ελευθερία και για το λόγο αυτό δεν μπορεί να συγκεντρώνεται αποκλειστικά στα χέρια ενός είτε αυτός είναι κάποιο φυσικό πρόσωπο είτε μια συλλογική κρατική οντότητα.⁴⁰ Δεν γίνεται, εξάλλου, λόγος περί ωφελιμισμού ώστε να τεθούν αθροιστικοί στόχοι στα πλαίσια του

τοποθετηθούν επ' αυτού σταθμοί διοδίων προς απόσβεση του κόστους. Βλ. Hon. Charles I. Landis, "History of the Philadelphia and Lancaster Turnpike," *Pennsylvania Magazine of History and Biography* 42,2 (1918): 127-140, σ.130.

³⁶ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, σ.111.

³⁷ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.208.

³⁸ Αυτόθι, ειδικότερα υποσημείωση 13.

³⁹ David Hume, *A treatise of Human Nature*, David Fate Norton and Mary J. Norton ed. (Oxford: Oxford University Press, 2000), σ. 312,314.

⁴⁰ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.107.

κοινωνικού συνόλου. Στη θεώρηση του Hayek ο δικτάτορας ή το κράτος που κατέχουν το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων, ξεκινούν, συχνά άκοπα, από μια αφετηρία που είναι πολύ περισσότερο ισχυρή από αυτήν όπου βρίσκεται οποιοσδήποτε άλλος εντός του ανταγωνιστικού συστήματος. Αυτό συμβαίνει διότι η κατοχή του συνόλου των διαθέσιμων πηγών προσφέρει δυνατότητα επικυρίαρχου στην καθημερινότητα των ατόμων και μπορεί να εκφράζεται μέσω και της οικονομικής δραστηριότητας. Ο Hayek παράλληλα, φαίνεται να πιστεύει πως ο κάτοχος περιουσίας κάποιου επιπέδου, στα πλαίσια του ανταγωνιστικού συστήματος, δρα αφοσιωμένος στο δικό του μικρόκοσμο και στην επαύξηση της περιουσίας του δίχως να τον απασχολεί η κυριαρχία επί των συνανθρώπων του.⁴¹ Έτσι, η απόκτηση ισχύος μέσω της περιουσίας παρουσιάζεται απενοχοποιημένη και αποκτά την απαιτούμενη πρακτική ηθική θεμελίωση, αφού ακόμη και ο υποθετικός πολυεκατομμυριούχος του Hayek δεν επηρεάζει τη ζωή των φτωχών γειτόνων του.⁴² Βλέπουμε να αποδίδεται ιδιαίτερη έμφαση εδώ στα όρια επιβολής ενός ανθρώπου επί ενός άλλου και η δύναμη που αποκτά ο δημόσιος αξιωματούχος κατώτατης βαθμίδας του κολεκτιβιστικού συστήματος φαντάζει στο σχήμα του Hayek πολλαπλάσια. Την έλκει εξάλλου από ένα ολόκληρο σύστημα το οποίο παρουσιάζει να είναι σχεδιασμένο ώστε να περιστέλλει την ατομική ελευθερία. Σε κάθε περίπτωση όμως, η «χειραφετησιακή διάσταση» που συνεπάγεται από τα δικαιώματα του ιδιοκτήτου προκαλεί απευκταίες, από τον νεοφιλελευθερισμό, εκτός οικονομίας παρεμβάσεις και το ζητούμενο για την «προάσπιση» της ελευθερίας του «υποκειμένου της ιδιοκτησίας» είναι η σταδιακή απώλεια ελέγχου της περιουσίας από την κοινωνία.⁴³

⁴¹ Εξαιτίας της πλεονεξίας αλλά και άλλων παθών όπως η ζηλοφθονία ο Hume σημειώνει πως υπάρχει ο διαχωρισμός στην ανθρώπινη ιδιοκτησία και έχουν τεθεί όρια. Σε αυτό συντελεί αναμφίβολα και το γεγονός ότι τα ευγενή ανθρώπινα ηθικά συναισθήματα δεν προσφέρονται στους συνανθρώπους μας εν αφθονία ούτε γίνεται αντιληπτό να βρίσκονται σε τέτοια κατάσταση. Εξάλλου, η αφθονία αλλά και το ανεξάντλητο του φυσικού πλούτου δεν θα καθιστούσε μόνο τη δικαιοσύνη περιττή αλλά και την ιδιοκτησία. Σε κάθε περίπτωση, η «έχθρα» αλλά και η «εκδίκηση» μπορούν να στρέψουν το άτομο ενάντια σε όσους θεωρεί ανωτέρους του ενώ, αντιθέτως, η διαρκής τάση για απόκτηση υλικών αγαθών, την οποία ο Hume παρατηρεί παντού, είναι καταστροφική της κοινωνίας. Βλ. Hume, *A treatise of Human Nature*, σ.316-18.

⁴² Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.108.

⁴³ Διονύσης Γ. Δρόσος, «Η Απαξίωση της Δημοσιότητας στο Νεοφιλελευθερισμό», Ε' Επιστημονικό Συνέδριο (Πάντειο Πανεπιστήμιο: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994):163-169, σ.167-168.

1.3 Όψεις του ατόμου στον κολεκτιβισμό

Το κάθε κολεκτιβιστικό σύστημα έρχεται να εκμεταλλευτεί τα στοιχεία του χαρακτήρα που ταιριάζουν σε αυτό.⁴⁴ Αυτά θα είναι κατά πάσα πιθανότητα αντίθετα από τις ατομιστικές αρχές· εντούτοις, η εργατικότητα, η αίσθηση του καθήκοντος και της τάξης, η επιμέλεια και η προσήλωση, ακόμη και η αυτοθυσία, παρότι δεν είναι απίθανο να συναντηθούν εντός του ανταγωνιστικού συστήματος, θέτουν την πρόσφορη εκείνη βάση στην οποία μπορεί να εδραιωθεί μόνο ο κολεκτιβισμός. Ο κοινός σκοπός είναι επομένως σαφώς ευκολότερο να οριοθετηθεί, να ακολουθηθεί και να επιτευχθεί εάν εξακοντιστούν οι ατομικές αρετές που θέτουν προσκόμματα.

Το άτομο, εντός ενός κολεκτιβιστικού συστήματος, θα διοχετεύσει τα όποια ποιοτικά ατομικά χαρακτηριστικά του έτσι ώστε να πραγματοποιηθούν προκαθορισμένοι στόχοι. Η απειλή, επομένως, που βλέπει ο Hayek έρχεται ακόμη πιο κοντά μέσω της ομοιογενοποίησης που είναι μία συνειδητή διαδικασία εκ μέρους του κράτους. Όταν επιτυγχάνονται οι στόχοι ο περιορισμός των δικαιωμάτων που έχει προηγηθεί μπορεί ακόμη και να περνά απαρατήρητος. Αυτό όμως δεν καθιστά λιγότερο μόνιμο τον προβληματισμό σχετικά με το ποιος θα κληθεί να υλοποιήσει το γενικό σχέδιο που εν δυνάμει αφορά το σύνολο των υπηκόων. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κινηματικού χαρακτήρα που αποκτά κάθε σύστημα κεντρικού σχεδιασμού θα οδηγήσουν στον παραλληλισμό του με θρησκεία·⁴⁵ απαιτείται πίστη σε υπέρτατο ιδεώδες που καλύπτει και συχνά εκμηδενίζει κάθε διακριτό ατομικό χαρακτηριστικό. Τέτοιου είδους πίστη στηρίζεται σε προγραμματισμό επί παντός επιστητού, ακόμη και σχετικά με τον ελεύθερο χρόνο, μετατρέπει το άτομο σε απλό μέσο και το κράτος σε ηθική οντότητα: αποτιμάται η αξία όχι μόνο των υπηρεσιών, αλλά και του κάθε ατόμου. Αυτή την αποτίμηση ο Hayek αξιολογεί ως εξαιρετικά αυθαίρετη, αφού είναι προϊόν υποκειμενικής απόφασης μίας ολιγομελούς ομάδας είτε ακόμη κι ενός ατόμου. Καθώς ένας εκ των στόχων του κολεκτιβισμού παραμένει πάντα η εξάλειψη των διαφορών, λίγο απέχουν τα συγκεντρωτικά συστήματα, κατά Hayek, από τον ανορθολογισμό, αν δεν τον έχουν προσεγγίσει ήδη· αυτό βεβαίως συμβαίνει, διότι κάθε ορθολογιστική διαδικασία βασίζεται στη σύνθεση των όποιων διαφορών υπάρχουν.⁴⁶ Εδώ, θα

⁴⁴ Όπ.π., σ.152.

⁴⁵ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.153.

⁴⁶ Όπ.π., σ.169.

εντοπισθεί η ουσιώδης αντίφαση όπου, ενώ ο κολεκτιβισμός ξεκινά με πρόθεση την πρωτοκαθεδρία του λόγου, διαλύει τη διαδικασία εκ των έσω και στην αρχή της.⁴⁷ Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά της ατομικής σκέψης δεν μπορεί ούτε να παρακωλύονται ούτε και να μένουν αναξιοποίητα.

Στη σκέψη του Hayek, μόνο η ελεύθερη αγορά μπορεί πραγματικά και αντικειμενικά να αποτιμήσει την αξία της προσφοράς του καθενός. Η ικανοποίηση, εξάλλου, των αναγκών κάποιων μεμονωμένων μελών της κοινωνίας δεν έχει γενικότερη αξία, αφού είναι αδιάφορο στοιχείο για την αγορά. Με τον τρόπο αυτό, η αγορά επιβεβαιώνεται ως αποκλειστικός μηχανισμός αναγνώρισης και αποτίμησης του ατομικού πράττειν και λοιπών κοινωνικών αξιών,⁴⁸ με τα κοινωνικά αποτελέσματα σαφώς να υποβαθμίζονται, αν δεν λαμβάνονται ολωσδιόλου υπόψη. Είναι, εξάλλου, φανερό πως η κοινωνική ωφελιμότητα θα ταίριαζε σαφώς περισσότερο στο όποιο κολεκτιβιστικό σύστημα παρά σε αυτό της ελεύθερης αγοράς.

Οι σχέσεις όμως της ανταγωνιστικής κοινωνίας δεν αναπτύσσονται μέσα σε οργανωμένα σύνολα όπως είναι οι ενώσεις υπαλλήλων, είτε κάθε είδους προστατευτικό πλαίσιο ως προς τα εργασιακά δικαιώματα που μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της επιθυμίας ενός προσώπου. Έτσι, το «σύστημα τιμών» είναι κι αυτό ένας απρόσωπος μηχανισμός. Με την απροσωπία ο Hayek επιδιώκει εκ νέου την απενοχοποίηση του συστήματος αυτού· οι πληροφορίες από το σύστημα τιμών, που αφορούν κυρίως τιμές προϊόντων, δεν προέρχονται από κάποιον κυβερνήτη δρώντα αυθαίρετα ή ομάδα ατόμων που κατέλαβαν την εξουσία, αλλά από την αγορά. Η αξιοποίηση των πληροφοριών, που γίνονται δεκτές από τα άτομα, τους επιτρέπει να παρακολουθούν τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των εταίρων τους μέσα σε ένα πολύπλοκο πλαίσιο και να καθορίσουν στη συνέχεια τις δικές τους.⁴⁹ Το κρίσιμο σημείο είναι η λειτουργία του συστήματος τιμών εντός του ευρύτερου και απρόσωπου συστήματος του ανταγωνισμού. Τέτοια λειτουργία θα οδηγήσει σε σωστή αποτίμηση υπηρεσιών, αγαθών, δραστηριοτήτων ή επενδύσεων. Συνεπάγεται βέβαια πως αυτό που θα πρέπει να αποφευχθεί είναι η επικράτηση του μονοπωλίου, το οποίο υπάρχει λόγω των πολιτικών κεντρικού σχεδιασμού που επικρατούν στις περισσότερες χώρες

⁴⁷ Αυτόθι.

⁴⁸ Διονύσης Δρόσος, «Κοινωνία ή Αγορά; Ο Αξιολογικός Ατομισμός του Νεοφιλελευθερισμού ως Ηθικο-Πολιτική Πρόκληση», *Ουτοπία* 15(1995): 91-101, σ.95.

⁴⁹ Hayek, *The road to Serfdom*, σ.52.

⁵⁰ και κρυφών πρακτικών μεταξύ ιδιωτών. Με το να στρέφεται κατά των μονοπωλιακών πρακτικών ο Hayek αποφεύγει μέρος από τα βέλη των ιδεολογικών του αντιπάλων. Ο Durbin εδώ θα γράψει πως το μονοπώλιο είναι μία πιθανή κατάληξη εντός του συστήματος του Hayek, αφού εξαρτάται από το πως θα αξιοποιηθούν οι ίδιοι οι ιδιώτες την ελευθερία κινήσεων που διαθέτουν βάσει νόμου. ⁵¹ Έχει όμως κατά νου την κοινωνική ωφέλεια, κάτι που φαίνεται να διαφεύγει του Hayek.

Η τάση των καπιταλιστών για μονοπωλιακές πρακτικές δεν είναι πρωτοεμφανιζόμενη. Αποκτά όμως τεράστια δυναμική, όταν διεισδύει σε άλλες ομάδες και όταν καταφέρνει να φθάσει σε ανώτερα κλιμάκια στην περίπτωση που προσεγγίζει κρατικές δομές. Με το να προσεταιρίζεται η μονοπωλιακή τάση άλλες κοινωνικές ομάδες, τις κάνει μετόχους εν δυνάμει, πιθανώς και εν ενεργεία. Σε κάθε περίπτωση, όταν το μονοπώλιο είναι αναπόφευκτο, ο Hayek αφήνει περιθώριο ή μάλλον επιζητά την παρέμβαση του κράτους. Αναγνωρίζει, με τον τρόπο αυτό, τη συγκεκριμένη αναγκαιότητα και αυτό όμως στρέφεται υπέρ του ανταγωνιστικού συστήματος. Πετυχαίνει έτσι να τροποποιήσει εσωτερικά τις μονοπωλιακές πρακτικές. ⁵²

Οποιοι, επιπλέον, επικαλούμενοι τις τεχνολογικές προόδους της εποχής τους, επιθυμούν να προστατεύσουν το μονοπώλιο και ζητούν να λάβουν την υποστήριξη κρατικών δομών, δεν δρουν αυτόνομα, αλλά κινούνται εντός ενός προστατευτικού δικτύου. ⁵³ Σίγουρα αυτό είναι ένα στοιχείο που μπορεί να ανατραπεί από την ιδιωτική υγιή πρωτοβουλία ή δύναται, κατά Hayek, σε κάθε περίπτωση, να μην είναι «άφευκτο».

Οι ηθικές ιδιότητες του ατόμου, αλλά και η καθαυτή έννοια της ηθικής, μπορούν να διαμορφωθούν και να αναπτυχθούν μόνο στο ατομοκεντρικό περιβάλλον, τονίζει ο Hayek. Μόνον εκεί το άτομο αποκτά αίσθηση της ατομικής του ευθύνης, αφού λείπει ο υπερπροστατευτισμός και η καθοδήγηση, η έτοιμη λύση, το ηθικό καλούπι-ρυθμιστής της ατομικής συμπεριφοράς. Ο εξαναγκασμός και η υποχρέωση στην καλή πράξη και το καθήκον, αυτόματα στερούν την υπέρτατη έννοια της ηθικής, αφού το άτομο πρέπει να δρα αυτοβούλως. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η έννοια του αλτρουισμού, η οποία έχει ηθική βάση μόνον όταν ξεπερνά τα στενά εθνικά σύνορα.

⁵⁰ Όπ.π., σ. 46.

⁵¹ Durbin, "Hayek on Economic Planning and Political Liberty," σ.366.

⁵² Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.201.

⁵³ Όπ.π., σ. 48.

⁵⁴ Στο συλλογισμό αυτό δεν έχει επομένως ιδιαίτερη σημασία ο όποιος μορφής αλτρουισμός εκδηλώνεται εντός μιας κρατικής οντότητας που περιχαράκωνει, όχι απλώς τις δραστηριότητες των πολιτών της, αλλά και τις ίδιες τις ηθικές αξίες.

1.4 Διατυπώσεις σχεδίου

Από εδώ θα ξεκινήσει ο Hayek και θα περιγράψει το πλαίσιο στο οποίο μπορεί να αναπτυχθεί η ελεύθερη αγορά καλύτερα από κάθε άλλη περίπτωση. Αυτό είναι το πλαίσιο μιας ομοσπονδίας και αναφέροντας εδώ, εκ νέου, τον λόρδο Acton ⁵⁵ αφήνει να διαφανούν οι επιφυλάξεις του για τη μορφή και την ισχύ, αφενός των δημοκρατικών πολιτευμάτων, αλλά και αφετέρου των ολοκληρωτικών που έχουν σαν αφετηρία αυστηρά συγκροτημένες κρατικές οντότητες όπως της ναζιστικής Γερμανίας. Φανερά επηρεασμένος από την εξέλιξη των πραγμάτων στο παγκόσμιο γίγνεσθαι, βλέπει αυτό που ο ίδιος διαρκώς επικρίνει, τον περιορισμό, ως λύση. ⁵⁶ Εν προκειμένω, ο περιορισμός αυτός θα στρέφεται κατά μιας εξουσίας εν δυνάμει απειλητικής. ⁵⁷ Έτσι, μία «υπερεθνική αρχή» είναι πιθανό να κινηθεί αυτοβούλως και να περιορίσει την κατάχρηση εξουσίας σε κρατικό ή διακρατικό επίπεδο. Αυτό μπορεί να συμβεί, αν γίνει αποδεκτός ο περιορισμός της εξουσίας «ακόμα και για επιθυμητούς σκοπούς». ⁵⁸ Στο πλαίσιο αυτό, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός πως και ο ίδιος, αποβλέποντας στο τέλος του πολέμου, που όταν γράφει το *Δρόμο προς τη Δουλεία* δεν έχει ακόμη φθάσει, επιθυμεί ένα σχέδιο με διακρατική μορφή για την ανθρωπότητα. Γνωρίζει, εντούτοις, την πιθανότητα το σχέδιό του να παρεκκλίνει και να μεταβληθεί σε ενδεχόμενη μορφή τυραννίας και η τελευταία καταφυγή, ανάμεσα σε άλλες, που

⁵⁴ Όπ.π., σ. 228.

⁵⁵ Ο λόρδος Acton αλλού δηλώνει πως «αυτό το διεισδυτικό κακό της δημοκρατίας είναι η τυραννία της πλειοψηφίας, ή μάλλον αυτού του κόμματος, όχι πάντοτε της πλειοψηφίας, που κερδίζει τις εκλογές είτε με την ισχύ είτε με την απάτη». Βλ. John Emerich Edward Dalberg-Lord Acton, *The History of Freedom and Other Essays*, John Neville Figgis and Reginald Vere Laurence, ed. (London: Macmillan and Co LTD, 1907), σ. 97.

⁵⁶ Αρκετά έτη αργότερα οι Herman και Chomsky γράφουν σχετικά :« Δεν μπορούμε να δεχθούμε την άποψη πως η ελευθερία (της έκφρασης) πρέπει να υπερασπίζεται με οργανικά μέσα, λόγω της συμβολής της σε κάποιο ανώτερο αγαθό· απεναντίας, είναι αξία καθαυτή» Βλ. Edward S. Herman and Noam Chomsky, *Manufacturing consent, The Political Economy of the Mass Media* (London: Vintage, 1994), σ.298.

⁵⁷ Hayek, *The Road to Serfdom*, σ.242.

⁵⁸ Αυτόθι.

εγγυάται την «κοινότητα εθνών ελεύθερων ανθρώπων» που οραματίζεται ο Hayek είναι το διεθνές κράτος δικαίου.⁵⁹ Αποφεύγει όμως σε κάθε περίπτωση να δηλώσει, τουλάχιστον μέχρι το *Σύνταγμα της Ελευθερίας*, ότι έχει τη δύναμη ή τη γνώση να συγκεράσει τις κοινωνικές δυνάμεις σε ένα ολοκληρωμένο εφαρμοστικό πρόγραμμα. Αυτό συμβαίνει, παρόλο που πιστεύει πως ο οικονομολόγος⁶⁰ είναι σε περισσότερο ευχερή θέση να αντιληφθεί την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός μηχανισμού που θα αφίσταται προσώπων.⁶¹ Τέτοιας μορφής πρόγραμμα θα προκύψει από την εφαρμογή μιας κοινής φιλοσοφίας που θα υφέρπει και θα αφήνει να διαφανεί ότι θα είναι πρακτικής φύσης και θα αφορά στα σύγχρονα προβλήματα.⁶² Το γεγονός αυτό δεν απαλλάσσει τους πολίτες από την ατομική τους ευθύνη, δεν τους προτρέπει στον εφησυχασμό που ελλοχεύει ως πρακτική κατάσταση του νου από την ανάθεση εφαρμογής ενός προγράμματος στα χέρια του ειδικού. Τουναντίον, τότε είναι που η ελευθερία των ατόμων τίθεται σε διακινδύνευση, όταν οι πολίτες αποποιούνται το μερίδιο της ευθύνης που τους ανήκει και αρνούνται την κριτική σκέψη, καθώς προεξοφλούν την ύπαρξη του όλου εκεί που δεν υπάρχει παρά πιθανώς μόνον το μέρος. Η γνώση, εξάλλου, του ειδικού είναι που ενδέχεται να καλύπτει μόνον ένα τμήμα κάποιου επιμέρους θέματος και όχι όλο το εύρος του.⁶³

Η προαναφερόμενη όμως διακρατική αρχή δεν εμφανίζεται ως λύση μόνο στη θεωρία: δεν μπορεί επ' αόριστον να μείνει ανενεργή, εφόσον υπάρξει, ή να αποτελεί ένα σχέδιο έωλο και δίχως αποβλέψεις: θα βρει, θεωρητικώς, το στήριγμά της, όταν στο διεθνές κράτος δικαίου υπάρξουν έκδηλα τα συνοδεύοντα ηθικά θεμέλια⁶⁴ ως εχέγγυο. Με τον τρόπο αυτό, εάν και όταν το κάθε έθνος αποκομίζει οποιαδήποτε οφέλη στην πορεία της ιστορίας, αυτά θα μπορούν να γίνουν μέρος της συνεχιζόμενης παγκόσμιας πνευματικής κληρονομιάς, εφόσον τα ενστερνιστεί ο γενικός πληθυσμός. Εάν

⁵⁹ *Αυτόθι*.

⁶⁰ Το ότι η επιστήμη των οικονομικών έχει ήδη διαθέσιμα σχέδια εφαρμόσιμα και αλλού πέραν της αγοράς αποτελεί διαχρονική πίστη του Hayek. Βλ. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, σ.115.

⁶¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.50.

⁶² *Όπ.π.*, σ.51.

⁶³ *Όπ.π.*, σ.50.

⁶⁴ *Όπ.π.*, σ.379. Τουλάχιστον μέχρι το *Σύνταγμα της Ελευθερίας*, ο Hayek βλέπει να απουσιάζουν τα ηθικά αυτά θεμέλια.

επομένως επιλεχθεί η πορεία που θα φθάσει να ξεπερνά τα στενά όρια του κράτους, θα πρέπει να έχει προηγηθεί η θωράκιση της ατομικής ελευθερίας.⁶⁵

1.5 Περί του εξαναγκασμού

Τον εξαναγκασμό ο Hayek θα τον παρουσιάσει ως εκείνο το στοιχείο του οποίου η έλλειψη θα οδηγήσει στην ατομική απελευθέρωση. Η απουσία εφαρμογής μιας «αυθαίρετης βούλησης» ενός ατόμου σε ένα άλλο είναι που θα ορίσει την ίδια την ελευθερία.⁶⁶ Στο σύγχρονο άτομο δεν μεταλαμπαδεύεται κάποια μεταφυσική χάρη όταν κατακτήσει την ατομική ελευθερία. Θα παρουσιαστεί όμως το άτομο ως δυνάμενο να εξουσιάζει τον εαυτό του και να προκρίνει ή να απορρίψει διάφορες δράσεις σε κάθε περίπτωση του βίου.⁶⁷

Ο εξαναγκασμός δεν εμφανίζεται, στη σκέψη του Hayek, ως ένα επιφανειακό μέτρο που μπορεί να έχει επακόλουθα κατασταλτικού χαρακτήρα. Δεν απενεργοποιεί τον δρώντα που δεν χάνει την ιδιότητά του ως τέτοιος, αλλά επιδρά προγενέστερα και περιοριστικά, καθώς μειώνει το εύρος του φάσματος των υπαρκτών επιλογών. Ο εξαναγκασμός κατορθώνει έτσι να τροποποιεί και την εσωτερική δομή κάθε επιλογής: αποκρύπτει ιδιότητες από τις επιλογές που απουσιάζουν ή παραποιεί όσες ήδη υπάρχουν με αποτέλεσμα τον εξωραϊσμό της μοναδικής προσφερόμενης. Αυτά είναι κατορθωτά με την επενέργεια που βλέπει ο Hayek να λαμβάνει χώρα στο νου των πολιτών και να προέρχεται από το κράτος. Η σκέψη του ατόμου επομένως, παύει να αυτενεργεί και εκτελεί εργαλειακού τύπου διαδικασία με απλά εκτελεστικά, συχνά ενδεχομένως εν αγνοία του δρώντος, στοιχεία.⁶⁸ Όλες αυτές οι λειτουργίες αναμφίβολα προϋποθέτουν ή σημαίνουν τον έλεγχο του περιβάλλοντος, είτε πέριξ ενός ατόμου είτε ευρύτερης συλλογικότητας, ακόμη κι ενός κράτους.

Η απουσία εναλλακτικής είναι ευνόητο πως θα καταστήσει άφευκτο τον εξαναγκασμό, ενώ, σε κάθε τέτοια περίπτωση, όποιος ασκεί τον εξαναγκασμό καθίσταται ο πλέον ισχυρός.

⁶⁵ Όπ.π.,σ.380.

⁶⁶ Όπ.π.,σ.58.

⁶⁷ Όπ.π.,σ.70.

⁶⁸ Όπ.π.,σ.200.

Εξαναγκασμός για τον Hayek, πέραν τούτου, δεν φαίνεται να υπάρχει στην περίπτωση της ιδιωτικής δράσης ⁶⁹ όπου ο διευθυντής έχει την επιστασία ενός αριθμού εργαζομένων. Εκεί υπεισέρχονται τα στοιχεία της οικείας βούλησης του δρώντος και του κοινού συμφέροντος από το παραγόμενο αποτέλεσμα. Εμφανίζεται επομένως, εκ του αντιθέτου, ο εξαναγκαζόμενος ως ο αποδέκτης απλώς αλλότριας βούλησης, αφού, παρότι συμμετέχει σε μια διαδικασία, δεν μπορεί να ερμηνεύσει ή να τροποποιήσει την όποια αρχική απόφαση. Αν στην περίπτωση της ιδιωτικής επιχείρησης ο εξαναγκασμός απουσιάζει επειδή οι τελικοί αποδέκτες μετέχουν του κέρδους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Hayek προοικονομεί την περίπτωση όπου οι υπάλληλοι, αν υπήρχε εξαναγκασμός, δεν θα απολάμβαναν το ίδιο πλεονέκτημα. Αν και δεν παραβλέπει την πιθανότητα να υπάρξει εξαναγκασμός από πλευράς ιδιωτών ⁷⁰ εργοδοτών πέραν αυτής του κράτους, ο Hayek εκφράζει την ελπίδα για σπανιότητα τέτοιων φαινομένων. Θα επενδύσει στη δυνατότητα της ανταγωνιστικής κοινωνίας να ρυθμίζει η ίδια τις όποιες διαδικασίες λαμβάνουν χώρα και κατά συνέπεια να διορθώνει τα κακώς κείμενα. ⁷¹ Στο εργασιακό περιβάλλον επομένως, αλλά όχι μόνον εκεί, είναι όπου πρέπει το άτομο να μπορεί να εκφράζει την επιθυμία του και αυτό βέβαια πραγματώνεται μόνον με την ύπαρξη διεξόδων οι οποίες απενεργοποιούν την πιθανότητα εξαναγκασμού.

Αν η ιδιωτική σφαίρα αποτελείται από τις προσωπικές κτήσεις και την ατομική διάνοια, όπως αυτή εκδηλώνεται μέσω προσδοκιών ή εκφράσεων ή απορρέει βάσει

⁶⁹ Όπ.π.,σ.203-4.

⁷⁰ Οι French και Raven θα προβούν σε συσχέτισμό της ισχύος της ανταμοιβής (reward power) και αυτής του εξαναγκασμού (coercive power) στο χώρο εργασίας. Το σύστημα ανταμοιβής δεν αναμένει αντίσταση, καθώς ο αποδέκτης θεωρεί δικαιολογημένη μια τέτοια μέθοδο και επιπλέον αυτή προάγει ανεξάρτητες αλλαγές δίχως αυτό να σημαίνει πως ο αναμένων την ανταμοιβή δεν προσελκύεται από τις συνθήκες που ευνοούν ή προσφέρουν μια ανταμοιβή κάποιου τύπου. Οι δυο κοινωνικοί ψυχολόγοι θα ταυτίσουν εδώ την ισχύ του εξαναγκασμού με την ποινή ή την απειλή ποινής, η οποία, φέρει, καταρχάς, εξαρτημένες αλλαγές. Το πλέον αξιοσημείωτο εδώ είναι πως προκειμένου να διατηρήσει την ισχύ της η επαπειλούμενη ποινή θα πρέπει να υπάρχουν κι άλλες δυνάμεις, οι οποίες να συγκρατούν τον ενδεχόμενο λήπτη της εντός του πεδίου, ώστε ο τελευταίος να μην το εγκαταλείψει πλήρως αποφεύγοντάς την. Βλ. John R. P. French, Jr. and Bertram Raven, "The Bases of Social Power" στο *Studies in Social Power*, Dorwin Cartwright ed. (Ann Arbor, Mich.: Institute for Social Research, University of Michigan, 1959):150-67, σ.152.

⁷¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.204.

δικαιωμάτων,⁷² τότε όλες οι παρεμβολές εκεί⁷³ δύνανται να αποτελέσουν εξαναγκασμό. Ακόμη και ό,τι περικλείει η ιδιωτική σφαίρα όμως, δεν μπορεί να μην έχει στοιχεία δυναμικά και να μη διάκειται ευμενώς σε αναθεωρήσεις που τυχόν χρειασθούν αναλόγως των συνθηκών.

Ενδέχεται, ακολούθως, να φθάσει η στιγμή που το άτομο να χρειαστεί να λάβει θέση άμυνας έναντι του εξαναγκασμού: να μετέχει εθελοντικά σε συμβολαιακούς διακανονισμούς ή να προσφέρει σε συλλογικά έργα κατόπιν συμβάσεως και με τον τρόπο αυτό να μην επιμερίζει απλά την ισχύ του καταπιεστή, αλλά να την απομειώνει. Η ένωση δυνάμεων που δημιουργείται σε τέτοιες περιπτώσεις, ξεπερνά την ισχύ του ενός που επιθυμεί απλώς να άρχει. Το άτομο διατηρεί έτσι ενεργό το δικαίωμα της επιλογής και απομακρύνεται από μια αμυντική, αρχικά, στάση.⁷⁴

Το μέτρο του δυνατού βέβαια της προηγούμενης θεώρησης παραμένει υπό εξέταση. Τούτο συμβαίνει γιατί υπάρχει υπό πλήρη ανάπτυξη μια αλλαγή στη φύση του εξαναγκασμού για την οποία μιλά ρητά ο Chomsky. Για τον τελευταίο, οι λαϊκοί αγώνες είναι αυτοί που θα εξασφαλίσουν «ένα σημαντικό βαθμό ελευθερίας και δικαιωμάτων»: έχει ήδη γίνει κατανοητό στη Βρετανία και τις ΗΠΑ, πως ο εξαναγκασμός δεν αποτελεί πλέον χρήσιμο εργαλείο, αλλά πρέπει να αντικατασταθεί από μια ολόκληρη βιομηχανία αφιερωμένη στο σκοπό του ελέγχου της γνώμης και της συμπεριφοράς.⁷⁵ Μέσω του ιδιότυπου αυτού εξαναγκασμού το άτομο καλείται να δράσει σε μια περιορισμένη αρένα από τις ιδιωτικές τυραννίες που έφεραν στο προσκήνιο οι νεοφιλελεύθερες πρωτοβουλίες των τελευταίων δεκαετιών, με τη μοναδική αμφιβολία να φαίνεται πως είναι μόνο το εύρος αυτού του περιορισμού.⁷⁶

⁷²“the conception that a man’s house is his castle and that nobody has a right even to take cognizance of his activities within it” γράφει ο Hayek για να περιγράψει τα φυσικά πλαίσια της ιδιωτικής σφαίρας, όπου τονίζει το απαραβίαστο της οικίας και την ελευθερία ως προς τις δραστηριότητες που μπορούν να αναπτύσσονται εντός. Ο χώρος τέλεσής τους τις χαρακτηρίζει αυτομάτως ως ιδιωτικές. Βλ. *The Constitution of Liberty*, σ.209.

⁷³ Όπ.π,σ.206-7. Ειδικότερα αυτές που προκαλούν αναβολή ή ακύρωση σχεδίων.

⁷⁴ Όπ.π,σ.208.

⁷⁵ Noam Chomsky, *Hegemony or Survival. America’s Quest for Global Dominance* (New York: Metropolitan Books, 2003), σ.5-6.

⁷⁶ Όπ.π., σ.6.

1.6 Περί των δημιουργικών δυνάμεων του πολιτισμού- Η γνώση και τα συν αυτή ⁷⁷

Ο Hayek αναζητά τις απαρχές του ανθρώπινου πολιτισμού και τις εναρκτήριες δυνάμεις του πάντα έξω από το πλαίσιο σκόπιμου σχεδιασμού. Στην πορεία του το άτομο που μετέχει στη δημιουργία του πολιτισμού δεν είναι βέβαια μόνο· επικουρείται από τα στοιχεία εκείνα που αντιτίθενται στα ένστικτα και συναποτελούν τους κανόνες που εγκαθίδρυσαν τον ατομοκεντρισμό και ρυθμίζουν τις κοινωνικές σχέσεις και τις οικονομικές συναλλαγές.⁷⁸ Η σύνδεση εξάλλου των ενστίκτων με το οφειλόμενο⁷⁹ είναι το στοιχείο που θα τα μετατρέψει σε ηθικές έννοιες διότι σε κάθε άλλη περίπτωση ο Hayek θεωρεί πως η πηγαία αντίδραση ή σκέψη δεν μπορεί να φέρουν ηθικό φορτίο. Η ενστικτώδης συμπεριφορά γενικώς χαρακτηρίζεται από δυσκαμψία στην αλλαγή κατά περίπτωση⁸⁰ και αυτή η δυσκολία προσαρμογής στερεί ένα δομικό στοιχείο απαραίτητο στην πορεία της αυθόρμητης τάξης. Αν από εδώ γεννηθεί στο άτομο στερεότυπη συμπεριφορά και θα προϋπάρχει της μάθησης που έρχεται ύστερα από άμεση επαφή με καινοφανή δεδομένα. Τέτοια συμπεριφορά θα καταλάβει επίσης μεγάλο μέρος από το χώρο που αντιστοιχεί στη μνήμη που, σε διαφορετική περίπτωση, θα καταλάμβανε μια μορφή τυπικής έστω διδασκαλίας.

Το έλλογο μέρος της ανθρώπινης σκέψης ενυπάρχει αναμφίβολα στα στάδια της εξέλιξης του πολιτισμού. Παρόλα αυτά, δεν ταυτίζονται υποχρεωτικά, ούτε πορεύονται

⁷⁷ Η αληθινή γνώση των πραγμάτων παρουσιάζεται από τους κλασικούς ως το άριστο από όλα τα φάρμακα για τον ανθρώπινο βίο για το οποίο μάλιστα επικαλούνται το θείο (Βλ. Πλάτων, *Κριτίας* 106b) «φάρμακον ήμιν αὐτόν τελειώτατον και ἄριστον φαρμάκων ἐπιστήμην εὐχόμεθα διδόναι».

⁷⁸ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.12. Συγκεκριμένα όπως αναφέρει: "...those dealing with several property, honesty, contract, exchange, trade, competition, gain, and privacy."

⁷⁹ Ειδικότερα, ο Hayek παρουσιάζει το οφειλόμενο να προκύπτει από την παράδοση, τη διδαχή μεταξύ των μελών των πρώτων κοινοτήτων και τους κανόνες που αναπτύσσονται αρχικά εκεί : "...only if we mean to say that we *ought* to follow 'altruistic' emotions does altruism become a moral concept". Η έμφαση είναι του Hayek.

⁸⁰ Simon Blackburn, *Oxford Dictionary of Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1994), σ.194.

παράλληλα διάφορες δραστηριότητες ώστε να αποτελέσουν μέρη ενός ευρύτερου σχεδίου. Η τυχαιοκρατία φαίνεται να συνδέει τις ενέργειες διαδοχικών γενεών στην πορεία της ιστορίας αναφορικά με τη δημιουργία του πολιτισμού καθώς κατά βάση ο άνθρωπος τελεί εν αγνοία αυτών καθ'αυτών των λειτουργιών του κόσμου. Ακόμη κι αν υπήρξε ποτέ κάποιο σχέδιο, θα εννοήσει ο Hayek, αυτό εκ των πραγμάτων υποτάχθηκε και εν συνεχεία εξαφανίστηκε από την ανάγκη προσαρμογής σε ένα περιβάλλον συνεχώς μεταβαλλόμενο. Αντιθέτως, αν ο άνθρωπος αποκοπεί από την αυξημένη προσαρμοστικότητα στο περιβάλλον, θα αποστερηθεί εκουσίως τη δυνατότητα εξέλιξης. Επιπλέον, θα έχει ένα δεδομένο κατά νου, ότι δηλαδή η προβλεψιμότητα του μέλλοντος είναι, αν και επιθυμητή, μειωμένη.⁸¹ Στην προβλεψιμότητα αυτή μοιραία δεν μπορεί να είναι επίκουρος η κοινωνία από τη στιγμή που η ατομοκεντρική θεώρηση του Hayek θα κατισχύσει κι εκεί θεωρώντας πως η γνώση που εκπορεύεται από κάθε άτομο μεμονωμένα δεν δύναται να αντικατοπτρίζει τη γνώση της κοινωνίας· εντέλει, γνώση της κοινωνίας καθ'αυτή δεν υφίσταται, αφού τα εν δυνάμει συστατικά μέρη εκ φύσεως δεν προσφέρονται να αποτελέσουν ενιαίο σύνολο.⁸²

Γνώση βέβαια δύναται να υπάρξει σε δυο τουλάχιστον διαφορετικά επίπεδα, του μικρόκοσμου και του μακρόκοσμου, με αναλογία το εύρος τους και τα περιεχόμενα. Ευγενή αισθήματα όπως της συνεργασίας και της αλληλεγγύης, θα μπορούσαν να ενταχθούν στο μικρόκοσμο και η γνώση που αντιστοιχεί εδώ είναι αυτή της γνώσης των πιθανοτήτων. Όταν τα μέλη του μικρόκοσμου μοιράζονται τη γνώση των πιθανοτήτων⁸³ συχνά αυτή ισοδυναμεί με πρόγνωση.

Το έργο της πρόβλεψης φαίνεται να δυσκολεύει και εξαιτίας της ίδιας της φύσης του πολιτισμού, που είναι αδιαφανής λειτουργικά και δομικά ως επίσης ετερόκλητα δομημένη.⁸⁴ Η μετάδοση καθώς και η επικοινωνία της γνώσης συμπίπτουν με την πορεία του πολιτισμού και συγκεκριμένα εκφράζονται από δυο όψεις του: την επικοινωνία μεταξύ των δρώντων και τη μετάδοση στο χρόνο της συσσωρευμένης προσωπικής γνώσης. Η παραδοχή εξάλλου πως η γνώση αποκτάται μέσω μιας

⁸¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.74.

⁸² Όπ.π.,σ.75.

⁸³ Hayek, *The Fatal Conceit*, ρσ.18-19. (Μικρόκοσμος και μακρόκοσμος χρησιμοποιούνται με την έννοια μιας μικρής ομάδας ή οικογένειας αφενός και αυτής του ευρύτερου πολιτισμού αφετέρου).

⁸⁴ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ. 78.

εκμαθημένης παράδοσης τοποθετεί το ρόλο της διδασχής στο επίκεντρο και παραμερίζει τον εμπειρισμό.⁸⁵

Τα συμβατικά εργαλεία επικοινωνίας που χρησιμοποιούν τα άτομα ο Hayek θα τονίσει ότι είναι κοινά. Τούτο σημαίνει πως προσφέρονται για χρήση όχι μόνο επειδή αποτελούν μέσο κληροδοτούμενο από το παρελθόν, αλλά και επειδή παράλληλα δεν μπορούν να αποκρύψουν την ταυτότητά τους. Γίνονται κοινό κτήμα μεταξύ των μελών της κοινωνίας⁸⁶ πολύ περισσότερο, όταν επιτυγχάνεται η διάσπαση της μοναδικής πηγής. Αν η πληροφορία προέρχεται από πολλές πηγές, η ευθύνη θα εξακολουθεί να επωμίζεται εξατομικευμένα, αφού η διαδικασία λήψης και αποκωδικοποίησης της πληροφορίας θα περάσει από την ατομική κρίση και μόνο, αποτιμώμενη κατά περίπτωση στα πλαίσια της αγοράς.⁸⁷ Άπειρα επομένως στοιχεία ,που αποτελούν την κοινή συνεισφορά γνώσης, δημιουργούν μια κατάσταση που θα ονομαστεί «υλικό πρότυπο» και μπορεί να προσελκύσει κάθε ενδιαφερόμενο.⁸⁸

Εύκολα προκύπτει από την ανωτέρω θεώρηση το συμπέρασμα του Hayek πως ένα μικρό μόνο τμήμα γνώσης δύναται κάθε άτομο να κατέχει. Αυτό είναι συνεχώς υπό αμφισβήτηση ή επαναδιατύπωση αποτελώντας μέρος ενός αέναου «διαλόγου» σε μια κοινωνία πληροφόρησης. Και όμως, στο πλαίσιο του ατομοκεντρισμού εκ νέου, η πίστη στις ίδιες δυνάμεις θα οδηγήσει στην πρωτοκαθεδρία της επίγνωσης της άγνοιας ως της κινητήριας δύναμης από όπου το ελεύθερο άτομο αφορμάται. Μία τέτοια όμως πίστη στο άτομο θα διαφανεί σύντομα πως έχει πεπερασμένα όρια από τη στιγμή που η ανθρώπινη διάνοια περατώνει τις ικανότητές της, ως προς τη σύνθεση, καλύπτοντας τμήμα μόνον ενός ανεξάντλητου όλου.⁸⁹ Μερική κάλυψη ενός γνωστικού πεδίου μπορεί επίσης να υπάρξει παρά τη φιλέρευνη τάση και την αναλυτική των πραγμάτων ικανότητα.

Από τη στιγμή που το άτομο που περιγράφει ο Hayek συνεισφέρει στο να κατακτήσει ο συνάνθρωπός του όχι μόνο την πληροφορία που απολήγει σε γνώση, αλλά και την ελευθερία, είναι εφικτό να διακρίνουμε ψήγματα συλλογικότητας. Αυτά υποδηλώνονται από τη συνεισφορά δύναμης όσων ατόμων δραστηριοποιούνται

⁸⁵ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.75.

⁸⁶ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ. 78.

⁸⁷ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.77.

⁸⁸ Όπ.π.,σ.84. Έμφαση δίδεται εδώ στην πολλαπλότητα. Υπάρχουν αναρίθμητες «αλυσίδες μετάδοσης γνώσης» εξίσου με τις περιπτώσεις που καλείται το άτομο να διαχειρισθεί.

⁸⁹ Όπ.π.,σ.82.

εγγύτερα ή μη του ενός που καλείται κάθε φορά να αποφασίσει να αυξήσει το μερίδιο γνώσης που κατέχει. Στο ίδιο πλαίσιο, συλλογικός δύναται να είναι και ο στόχος· το άτομο μπορεί να υποβαθμίσει, ακόμη και να παραβλέψει την προσωπική του προτίμηση σε κάποια μορφή ελευθερίας αρκεί αυτή που θα επιλεγθεί να βαίνει προς όφελος της κοινωνίας.⁹⁰

Η τελική αξιολογική απόφαση περί ορθού ή λάθους μιας θέσης, γενικώς περί εγκυρότητας, δεν είναι ζήτημα ατομικής προτίμησης ή κριτικής ικανότητας. Σχετίζεται όμως άμεσα με την πληθυσμιακή ομάδα που την πρεσβεύει.⁹¹ Αν χαθούν οι υποστηρικτές της θα απολεσθεί και η ίδια η «λαθεμένη» άποψη. Η πορεία της ιστορίας επικυρώνει την «ορθότητα» ή μη μιας άποψης καθώς η κάθε μία θα πρέπει αναγκαστικά να τυγχάνει υποστήριξης που να χαρακτηρίζεται από εύρος και δυναμική.

⁹² Εδώ επομένως θα πρέπει να θεαθεί η πορεία του χρόνου στο σύνολό της κατά τα ανθρωπίνως δυνατά μέτρα και το άτομο να επιδιώξει, πριν αποφανθεί περί «ορθού» ή «λάθους», να αντιληφθεί πότε ξεκινά, αλλά και πότε μπορεί να λήξει η χωροχρονική περίοδος εφαρμογής μιας ιδέας ή πρακτικής. Να κάνει δηλαδή βήματα προς την ελευθερία αποφεύγοντας την απεικόνιση ενός τμήματος και σχηματοποιώντας το όλον. Την πορεία όμως της ιστορίας που προαναφέρθηκε, ακολουθεί και η πορεία της γνώσης ή μάλλον συμβαδίζει μαζί της. Ό,τι δεν πρέπει ο άνθρωπος να πράξει εν τη διάνοιά του είναι να θεωρήσει ότι η τρέχουσα μορφή της κοινωνίας που τυγχάνει και παρατηρεί υπόκειται στη γνώση του, διότι τότε οι πράξεις του θα έχουν ανασταλτικό χαρακτήρα και θα διακοπεί η όποια εξελικτική πορεία.⁹³

Μια τέτοια σχηματοποίηση θα λάβει χώρα εντός του νοητικού αρχικά τμήματος του ατόμου επιτρέποντας έτσι να βρεθεί το αντιστάθμισμα σε αυτό που ο Hayek θα επιθυμούσε να μη παρέχει προσκόμματα, στον ορθολογισμό. Εκεί επιδιώκει να τοποθετήσει ο φιλόσοφος τα σπέρματα της αμφιβολίας ενάντια στην τάση που θέλει τα πάντα να υποτάσσονται στον ανθρώπινο λόγο· αυτό βεβαίως θα συμβεί επειδή ο

⁹⁰ Όπ.π.,σ.84. Εν προκειμένω η προσφορά στις επερχόμενες γενιές.

⁹¹ Όπ.π.,σ.88.

⁹² Αυτόθι.

⁹³ Όπ.π.,σ.89. Η έννοια της εξελικτικής και παραγωγικής διαδικασίας προϋπάρχει και στον Δημόκριτο. Η πνευματικότητα του πολιτικού, στην περίπτωση αυτή, ατόμου δεν πρέπει να ξεπέσει σε σκηνή αλλά πρέπει το ίδιο να προσέρχεται καθημερινώς στα έργα του με «νέες σκέψεις», αφήνοντας έτσι να διαφανεί η αισιοδοξία του. Επιδιώκεται έτσι μία συνεχής ροή η οποία βέβαια λαμβάνει χώρα εντός της κοινωνίας. Τούτη τη διαδικασία ο Δημόκριτος φαίνεται να πιστεύει ότι θα την προωθήσουν κατά βάση οι νέοι. Βλ. DK 158B.

Hayek γνωρίζει σαφώς πως δεν χωρεί η αμφιβολία, το αβέβαιο και το απρόοπτο εκεί όπου άρχει ο ορθολογισμός⁹⁴ ενώ κάθε άλλη πιθανή περίπτωση εκμηδενίζεται προτού καν υπάρξει στο προσκήνιο. Η αμφιβολία όμως για την ορθότητα και την αξιοπιστία μιας πίστης δεν παύει να υπάρχει. Εντούτοις, ο ορθός χαρακτηρισμός ή αποτίμησή της ενδεχομένως να αργήσει ή να μην έρθει ποτέ.⁹⁵ Ο ανθρώπινος υποκειμενισμός πάλι ελλοχεύει, όταν η κρίση αίρεται αξιωματικά υπεράνω μιας έννοιας και την χαρακτηρίζει αξιολογικά. Αυτό μπορεί να συμβεί με μια βεβιασμένη κρίση περί ορθότητας που αφορά οτιδήποτε βρίσκεται σε εξέλιξη. Όταν επομένως προτάσσεται η επιφυλακτικότητα διασφαλίζονται οι επόμενες γενιές: θα έχουν στη διάθεσή τους στοιχεία που οι προηγούμενες απλώς δεν βιάστηκαν να απορρίψουν. Έτσι αποφεύγεται η περιχαράκωση και ο εγκλεισμός, το προδιαγεγραμμένο αποτέλεσμα και η έλλειψη της δοκιμασίας στην πράξη. Ο νους δεν προκαθορίζεται σε μια ή άλλη κατεύθυνση από τη συνεχή δημιουργία και διατηρείται η κριτική ικανότητα των ατόμων για τα τεκταινόμενα στην κοινωνία.

Σε μια ιδιότυπη, θεολογικού⁹⁶ τύπου, εμβάθυνση, ο Hayek αντιτίθεται εν γένει στον ορθολογισμό και για μια ακόμη φορά θα προδιαγράψει το μέτρο του δυνατού: το άτομο- δέον είναι- να αποποιηθεί το ρόλο του μικρού θεού που υποτάσσει το σύνολο των δυνάμεων του περιβάλλοντος στη σφαίρα επιρροής του. Αυτό ισχύει γιατί ο παντογνώστης ιδιώτης φέρει, εν δυνάμει, τα χαρακτηριστικά και την ιδιοσυστασία του κυρίαρχου επί των ανεξάρτητων και αυθορμητών δυνάμεων και του ενορχηστρωτή μεμονωμένων περιπτώσεων που πρέπει όμως να διατηρήσουν τον αυτόνομο χαρακτήρα τους. Ο παντογνώστης εξάλλου του Hayek αντλεί τις πηγές του αποκλειστικά κατόπιν ενός άμεσου ή έμμεσου αιτήματος που έρχεται από το περιβάλλον του. Η πληθώρα των απαντημένων αιτημάτων θα αποτελέσει απλώς ένα

⁹⁴ Αυτόθι.

⁹⁵ Ειδικότερα παρουσιάζεται η περίπτωση όπου, ιστορικά, οι εσφαλμένες πίστεις χάνονται μαζί με τους υποστηρικτές τους: "All that we can know is that the ultimate decision about what is good or bad will be made not by individual human wisdom but by the decline of the groups that have adhered to the 'wrong' beliefs." Ομοίως, ενεργοί-εν ζωή υποστηρικτές απαιτούνται και για να συνεχίσει να ηγείται μια χώρα όπως άλλοτε η Μεγάλη Βρετανία. Βλ. Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.88, 101.

⁹⁶ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.73.

επιτυχημένο παιχνίδι συσσώρευσης γνώσης εντός ενός ορθολογιστικού κύκλου, καλά περιφραγμένου, που παραγκωνίζει την αλυσίδα γνώσης που προκύπτει από την παράδοση. Εντός του ορθολογιστικού κύκλου προκύπτει μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία που φέρνει σαν επιστέγασμα την αυτοεπιβεβαίωση: το άτομο θεωρεί ότι υπάρχει πραγματικά μόνο αυτό που έχει ήδη καταστεί γνωστό. Ο κίνδυνος είναι, εντέλει, πως αν κινηθεί το άτομο στην κατεύθυνση της αυτοεπιβεβαίωσης, θα σταματήσει να πράττει οτιδήποτε δεν μπορεί να αιτιολογήσει.⁹⁷

1.7 Περί έλξης και μίμησης

Η κίνηση του ατόμου προς ανακάλυψη αγνώστων στοιχείων αποτελεί για τον Hayek στοιχείο προόδου, με το άγνωστο του χαρακτήρα τους να είναι *sine qua non*.⁹⁸ Πως άλλως θα μπορούσε να είναι εφόσον κάθε κίνηση προς στοιχεία ήδη γνωστά θα ισοδυναμούσε απλώς με την ικανοποίηση πρωταρχικού τρόπου σκέψης και δράσης του ανθρώπου, εκείνου που πέραν της βιομερίμνης προχωρά σε αύξηση προσωπικού πλούτου. Το κατά πόσο μια τέτοια ατομική πρακτική είναι συνδεδεμένη με τη διαδικασία της μάθησης είναι αμφίβολο- ο αυτοσκοπός δεν απέχει πολύ-ξεκινά και τελειώνει συντόμως. Πρόκειται για απλή στοχοθεσία που έχει μέσο ή μακροπρόθεσμο συνήθως ορίζοντα. Αν αποφεύγεται η ενδοσκόπηση στις ατομικές πρακτικές, το αποτέλεσμα θα είναι η περαιτέρω επιβράδυνση της κίνησης, ο μη εντοπισμός λαθών που είχαν το ρόλο τους σε ένα ή άλλο σημείο.⁹⁹ Ο γενικός πληθυσμός σαφώς και χρειάζεται να συμμετέχει στην γενικότερη ευκαταία πρόοδο, με την επισήμανση όμως εδώ πως θα πρέπει να μετέχει στην κίνηση με την ανάλογη προσπάθεια, την ταχύτητα όπως ο Hayek την ονομάζει. Προφανέστατα εδώ η αναφορά γίνεται προκειμένου να συγχρονισθεί ο βηματισμός προόδου με αυτόν του προπορευόμενου. Όποιος προηγείται έχει στην κατοχή του κάποιο στοιχείο της εν εξελίξει προόδου που αυτός που έπεται στερείται. Δεν θα μπορούσε όμως όποιος το έχει να το αποκτήσει αν δεν

⁹⁷ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.68.

⁹⁸ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.94.

⁹⁹ Αυτόθι.

προσφερόταν από κάποιον προηγούμενος.¹⁰⁰ Κάθε στοιχείο προόδου παρουσιάζεται επομένως ως προϊόν της γνώσης και η γνώση δεν μπορεί να παραμείνει σε στενό κύκλο, σε ένα μόνο άτομο ή μερίδα του πληθυσμού. Ο γενικός πληθυσμός δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να στερηθεί τη δυνατότητα πρόσβασης στα ιδιαίτερα εκείνα στοιχεία που αποτελούν κτήμα άλλων και δύνανται να οδηγήσουν και τον ίδιο στην εξέλιξη¹⁰¹ καθώς συνιστούν παρακαταθήκες της κοινωνίας.¹⁰² Γι' αυτό εξάλλου θα ήταν χρήσιμο για τον Hayek να μην εγείρονταν το αίσθημα του φθόνου, αλλά να καλλιεργούνταν η ικανότητα μίμησης. Η οδός της προόδου έχει συνεπώς καταδειχθεί από άλλους που προηγήθηκαν, η μίμηση πρέπει να ακολουθήσει την έλξη που θα ασκηθεί από τους προπορευόμενους αναφορικά με τα υλικά αγαθά ή σε κάθε άλλο τομέα προόδου. Με τον τρόπο αυτό, ο Hayek σκιαγραφεί μια πορεία αναγκαία να διανυθεί και επιθυμεί να καταδείξει το ότι μια κατάσταση φτώχειας μπορεί να είναι σχετική, κάτι που άλλωστε δεν θα παραλείψει να τονίσει και ρητώς.¹⁰³ Εγκαταλείποντας επομένως την ιδέα της απολυτότητας περί φτώχειας εννοεί ότι η απομάκρυνση ή η απαλλαγή από την εν λόγω κατάσταση είναι κάτι μέσα στα ανθρώπινα μέτρα. Επαφίεται επίσης σε δυνάμεις επί το πλείστον διαχειρίσιμες από το άτομο, με τη νόησή του ή τις πράξεις του. Μπορούμε επομένως να συμπεράνουμε πως άτομο, χώρα ή ήπειρος που προηγείται σε πρόοδο, πλούτο ή τεχνολογική εξέλιξη, εν σχέσει με άλλους, δεν προδιαγράφει όρια τερματισμού όπου κάποιος άλλος δύναται να φθάσει, αλλά αντιθέτως, ασκεί έλξη σε όσους έπονται με τη μορφή τροχιοδεικτικής οδού. Ο δρόμος αυτός της μίμησης του προπορευόμενου είναι ένα στοιχείο που θα οδηγήσει το άτομο στην κατάκτηση της προσωπικής του ελευθερίας. Πολύ όμως περισσότερο, είναι πιθανό να αλώσει εκ των έσω το αντίπαλο δέος στο ιδεολογικοπολιτικό τοπίο και να επιτύχει έτσι την ύπαρξη μιας μόνης κυρίαρχης αντίληψης παγκοσμίως, αυτής της ελεύθερης, αυτορρυθμιζόμενης και ανεμπόδιστης αγοράς.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Όπ.π.,σ.97.

¹⁰¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.151, 487.

¹⁰² Όπ.π.,σ.162.

¹⁰³ Όπ.π.,σ.98.

¹⁰⁴ «Πόσο καιρό προσπαθούσε η Σοβιετική Ρωσία ή η Ιαπωνία να μιμηθεί την Αμερικανική τεχνολογία!» γράφει ο Hayek δίχως να αφήνει, στο σημείο αυτό, να διαφανούν τα συναισθήματά του για την όλη προσπάθεια. (*The Constitution of Liberty*, σ.101). Απεναντίας, ο Ellwood θα αναφέρει ότι άλλοι όπως ο Young ή ο Ford επιχαίρουν ανοιχτά για τις αμερικανικές επιχειρηματικές δραστηριότητες στο έδαφος της Σοβιετικής Ενώσεως με τον πρώτο να τις αντιμετωπίζει πασιφανώς ως μέσο πολεμικής και τον δεύτερο περισσότερο ως ευκαιρία για ειρήνη και εκδημοκρατισμό. Σημειωτέο όμως πως, όπως εξακολουθεί ο

Η τεχνολογική εξέλιξη όμως, εν σχέσει με τον πλούτο, έχει επιπλέον εγγενές χαρακτηριστικό αυτό της αμφίδρομης κίνησης.¹⁰⁵ Όταν ο Hayek τονίζει την αναγκαιότητα ύπαρξης του ενός προκειμένου να φθάσουμε στη γένεση του άλλου, επιθυμεί προφανώς να αναφερθεί στον αλληλένδετο χαρακτήρα τους. Είναι το απαραίτητο στοιχείο της σχέσης που δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής των χωρών που επιθυμούν να ακολουθήσουν την πορεία ανάπτυξης.

Η αέναη πορεία προς την ελευθερία οικοδομεί εδώ επάνω σε συγκεκριμένο υλικό πλούτο επομένως, ο οποίος θα είναι αποτέλεσμα της έλξης που θα έχει ασκηθεί από όσους ήδη τον απολαμβάνουν και της μίμησης της διαδικασίας απόκτησης από όσους δεν τον έχουν, αλλά τον επιθυμούν. Πρόκειται σίγουρα για κάτι που δεν βρίσκει εφαρμογή μονάχα σε διακρατικό επίπεδο, αλλά και σε ατομικό: «... αυτό που αναδύεται δεν είναι ένα κληρονομούμενο χαρακτηριστικό των ατόμων, αλλά ιδέες και δεξιότητες»¹⁰⁶ θα γράψει ο Hayek, επιθυμώντας προφανώς να λάβει αποστάσεις από τη δαρβινική θεωρία της φυσικής επιλογής, καθώς οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπορεί κατά τον ίδιο να δανείζονται όρους από τη βιολογία, αλλά το αντίθετο.¹⁰⁷ Όλα τούτα αποτελούν το πολιτιστικό υπόβαθρο που δεν μπορεί να λείπει από οιαδήποτε φάση της εξέλιξης, αλλά θα πρέπει και αυτό να διέλθει από την αναγκαία διαδικασία μεταλαμπάδευσης γνώσης, της έλξης και της μίμησης.¹⁰⁸

Ellwood, «το καθεστώς δεν είχε την πρόθεση δανειζόμενο την δυτική τεχνολογία να εισάγει το προλεταριάτο στις απολαύσεις της μαζικής κατανάλωσης εν καιρώ ειρήνης» ούτε και κατά τη διάρκεια του Πενταετούς Σχεδίου των ετών 1928-1933. Βλ. David Ellwood, *The Shock of America* (Oxford: Oxford University Press, 2012), σ.162-63.

¹⁰⁵ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ. 100.

¹⁰⁶ Όπ.π.,σ.118. Υπάρχουν λίγες επιστημονικές εργασίες που δεικνύουν αλληλεπίδραση γονιδίων και περιβάλλοντος όσον αφορά ταλέντα και δεξιότητες. Ενδεικτικώς αναφέρουμε: Francois Nielsen, “The Status Achievement Process, Insights from Genetics,” *Frontiers in Sociology* 1, 9 (2016):1-15 και Elliot M. Tucker-Drob, “Motivational Factors as Mechanisms of Gene-Environment Transactions in Cognitive Development and Academic Achievement,” στο A. Elliot, C. Dweck and D. Yeager, ed. *Handbook of Competence and Motivation*, 2nd edition: *Theory and Application* (New York: Guilford Press, 2017), σ.471-88.

¹⁰⁷ Όπ.π.,σ.16.

¹⁰⁸ Αυτόθι. Περί αλλαγής και επιλογής σχετιζόμενες με την εξέλιξη, οι απόψεις των ειδικών επί του θέματος σημειώνουν διαφοροποίηση από αυτή που εκφράζει ο Hayek στο σημείο αυτό, καθώς ο Edward de Bono, τουλάχιστον στο επίπεδο των οργανισμών, αναφέρει: «Η αλλαγή και η επιλογή είναι οι βασικές διαδικασίες της εξέλιξης[...]Η διαδικασία της επιλογής διά της επιβίωσης του ικανότερου κατά συνέπεια διατηρεί τις πιο χρήσιμες αλλαγές». Βλ. Edward de Bono, *The mechanism of mind* (London: Penguin Books, 1990), σ.92-93.

Αυτό που θα πρέπει, κατά Hayek, οπωσδήποτε να διατηρηθεί είναι ο ρυθμός που δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένος: όταν αυξάνονται οι απαιτήσεις, η πορεία ανέλιξης πρέπει να συνεχίζεται σε συγκεκριμένο σταθερά ρυθμό ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί στα νέα κάθε φορά δεδομένα. Η φθίνουσα πορεία πάντα δύναται να έλκει προς την αντίθετη της εξέλιξης κατεύθυνση, αναστέλλοντάς την και στερώντας εν δυνάμει πρότυπα.¹⁰⁹

1.8 Βρετανική και Γαλλική Σχολή

Παρόλο που ο Hayek θα χαρακτηρίσει την ελευθερία ως τεχνητή κατάσταση θα φροντίσει να την αποσυνδέσει από οποιοδήποτε σχέδιο.¹¹⁰ Η στόχευση προφανής: θέτει την ελευθερία εκτός σκόπιμου σχεδιασμού, την ανεξαρτητοποιεί από εξωτερικούς παράγοντες σχετικά με την ατομική βούληση και την επικεντρώνει στο άτομο. Ακόμη και οι θεσμοί του κράτους φεύγουν για τον Hayek από τον οποιοδήποτε κεντρικό σχεδιασμό, δεν έχουν να κάνουν με όποια πρόνοια, αλλά έχουν προκύψει στην πορεία μιας διαδικασίας δοκιμής και σφάλματος. Αν υπάρχει επομένως κάποιος στόχος εκεί αυτός είναι βελτιωτικός και διερευνητικός της ελευθερίας. Στην πορεία που έχουν διαγράψει η βρετανική και η γαλλική παράδοση αναγνωρίζεται ο εμπειρισμός και ο ορθολογισμός αντίστοιχα, όπου ο Hayek θα αποδεχθεί ευμενώς τον «αυθορμητισμό και την απουσία καταπίεσης» στον πρώτο και στον δεύτερο «το κυνήγι της επίτευξης ενός απόλυτου και συλλογικού στόχου» ως την ουσία της ελευθερίας.¹¹¹ Κι ενώ ο εμπειρισμός, κατά Talmon και Hayek, οδηγεί στην ανάπτυξη που συντελείται από μόνη της δίχως τον πλήρη νοητικό έλεγχο της πορείας και των διαδικασιών από πλευράς των ατόμων, ο ορθολογισμός είναι το αποτέλεσμα της επικυριαρχίας του δόγματος και της εφαρμογής σκοπιμοτήτων.¹¹² Ταυτόχρονα, ο ορθολογισμός οδηγεί στην ανάδυση μιας μορφής δημοκρατίας την οποία θα περιγράψει ο Talmon με τον διακινδυνευμένο όρο «ολοκληρωτική».¹¹³ Ο τρόπος που

¹⁰⁹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.106.

¹¹⁰ Όπ.π.,σ.107.

¹¹¹ Όπ.π.,σ.111.

¹¹² Αυτόθι.

¹¹³ Όταν ο Brunner (βλ. José Brunner, "From Rousseau to Totalitarian Democracy: The French Revolution in J. L. Talmon's Historiography," *History and Memory* 3,1 [1991]: 60-85, σ.68-69) αποδίδει στον ύστερο (σε σχέση με τη γαλλική επανάσταση) Hegel στοιχεία αισιοδοξίας και φθάνει να αντιδιαστέλλει έκτοτε τη σκέψη του από τον Talmon (Ο Talmon διακρίνει δύο

ο Hayek ασπάζεται το σχήμα του Talmon δεν θα τον εμποδίσει να αναγνωρίσει στη γαλλική επανάσταση τα στοιχεία εκείνα που επιδρούν άμεσα και έντονα στον ψυχισμό του ανθρώπου κι εκεί να αποδώσει, συγκρατημένα έστω, την ευρύτατη επιτυχία τους. Ενώ τάσσεται υπέρ της βρετανικής σχολής απορρίπτει αφοριστικά τη γαλλική παράδοση,¹¹⁴ στην οποία βλέπει ό,τι επιθυμεί να αποφύγει, δηλαδή τον σχεδιασμό και το κοινωνικό συμβόλαιο που εμποδίζει τον αυτοαναδυόμενο πολιτισμό. Τοιουτοτρόπως, με το να αφίσταται από τον προϋπάρχοντα λόγο ο Hayek μένει μακριά και από το να αποδεχθεί το οποιοδήποτε σχέδιο προκειμένου να εξελιχθεί ο πολιτισμός και η πολιτειακή κατάσταση.

Με ευκολία ο Hayek εγγράφει την αρχαία Ρώμη και Αθήνα στην πλευρά που ακολούθησε η βρετανική παράδοση του εμπειρισμού, καθώς θεωρεί κυρίως, ότι από εκεί απουσιάζει το τελικό σχέδιο του ενός σκοπού και η ύπαρξη της ατομικής πρωτοβουλίας θεωρείται δεδομένη. Προηγείται πάντως ο προσεταιρισμός της Σπάρτης από τον Descartes, την οποία όμως ο Hayek δεν θα μπορούσε να εντάξει στα

σχολές δημοκρατικής σκέψης, βλ. Jacob Leib Talmon, *The origins of Totalitarian Democracy* [London: Mercury Books, 1919], σ.1-3), θα μπορούσαμε να συνάγουμε πως η απαισιοδοξία απομένει για τον δεύτερο. Και πως άλλως θα μπορούσε να συμβεί, αφού η ελευθερία δεν μπορεί να συνδυασθεί επ' ουδενί με την αποκλειστικότητα ως υπαρκτή μορφή εντός ενός κοινωνικού βίου ή επί το βέλτιστο αυτά τα δυο δεν μπορούν, για τον Talmon, να συνυπάρξουν· κατ' αντιστοιχία, δεν μπορούν να συνυπάρξουν και τα δυο ένστικτα που εντοπίζει ο Talmon στην ανθρώπινη φύση, αυτό της επιθυμίας για σωτηρία και της αγάπης προς την ελευθερία, με την επιλογή να φαίνεται υποχρεωτική και το φάσμα της έκπτωσης από τις αρχικές προσδοκίες που ανακύπτουν από τα ένστικτα προφανές. Ο Brunner θα σχολιάσει πως για τον Talmon οι κήρυκες του Διαφωτισμού παγιδεύτηκαν στο «παράδοξο της ελευθερίας» του, όταν παρασύρθηκαν προς το κυνήγι της τελειότητας. Με τον στόχο αυτό, θα γράψει ο Talmon, το νεοπαγές καθεστώς κλήθηκε να αναπαραστήσει την προϋπάρχουσα φυσική τάξη και προφανώς να την εφαρμόσει διά της ισχύος καλώντας τα μέλη της κοινωνίας να παραμερίσουν τον εμπειρισμό του παρόντος προκειμένου να υπηρετήσουν μια μελλοντική τους αυτοεικόνα. Από εκεί, για το σχήμα του Talmon, θα ανακύψει η ολοκληρωτική δημοκρατία, από τις καταδικασμένες, όπως τις χαρακτηρίζει ο Brunner για λογαριασμό του Talmon, προσπάθειες να συνδυάσει την ατομική ελευθερία με μία «αποκλειστική και αρμονική μορφή της κοινωνίας». Η γενικότερη μορφή που επιφυλάσσει παρόλα αυτά ο Brunner για τον Talmon είναι αυτή του αναχρονισμού στην ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων αφού δεν μπορεί, όπως διαφαίνεται από τα γραφόμενά του, να ιδωθεί η γαλλική επανάσταση υπό το πρίσμα αυτής στη Ρωσία του 1917.

¹¹⁴ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.112. Όπως παρατηρεί ο Brunner (βλ. Brunner, "From Rousseau to Totalitarian Democracy: The French Revolution in J. L. Talmon's Historiography," σ.67), ο Hegel θα αποδώσει μια κενότητα (vacuity) στις αρχές της γαλλικής επανάστασης που κατ' αυτόν ενείχαν την καταστροφικότητα. Σε αυτό που παρουσιάζεται ως «κενότητα» ο Hayek προφανώς επιθυμεί να αντιπαραθέσει «την βαθύτητα και την εγκυρότητα» ως χαρακτηριστικό της βρετανικής παράδοσης (a profound and essentially valid theory).

«ελεύθερα κράτη του αρχαίου κόσμου». ¹¹⁵ Αξιοσημείωτο όμως είναι, πως παρά την αναντίλεκτη ύπαρξη πολλών περιθωρίων ατομικής πρωτοβουλίας στις πόλεις που εξαίρει ο Hayek, τουλάχιστον στην αρχαία αθηναϊκή κοινωνία δεν φαίνεται να μπορούσαν να αρθούν υπεράνω του νομιζόμενου ως κοινού αγαθού, δηλαδή της πόλης ως ζώσας οντότητας που οφείλει να διατηρηθεί στο χρόνο. ¹¹⁶ Στον όρκο μάλιστα των Αθηναίων εφήβων βρίσκουμε στοιχεία που θα μπορούσαν, τρόπον τινά, να αντιπαρατεθούν στη θέση του Hayek κατά την οποία δεν συμφωνεί με «ανθρώπους οι οποίοι ξεπερνώντας τη φυσική τους κατάσταση συνέρχονται προκειμένου να συντάξουν το κοινωνικό συμβόλαιο», για να παραθέσει εκ νέου τον Talmon. Οι Αθηναίοι έφηβοι επομένως όταν λένουν «τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ οὐστὶνας ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσῃται ὁμοφρόνως», ¹¹⁷ αναγνωρίζουν θεσμούς που προϋπάρχουν και έχουν θεσπισθεί από το λαό. Δηλώνουν έτσι συμμόρφωση, αν μη τι άλλο, προς την επίτευξη ενός κοινού σκοπού. Πρόκειται για μια διαδικασία που, ναι μεν αφήνει περιθώριο για ίδρυση νέων θεσμών αναλόγως συνθηκών, περιορίζει όμως πλέον του αισθητού την ατομική δράση όσον αφορά τουλάχιστον την ατομική δημιουργία, αφού πρόκειται περί άμυνας και προστασίας της κρατικής οντότητας ως συνόλου. Σε γενικές γραμμές όμως, τέτοιου είδους θεσμοί είναι για τον Hayek βοηθητικοί των ατομικών ενεργειών στη νεωτερική κοινωνία και ρυθμιστικοί ή περιοριστικοί μόνο των πιθανών επιβλαβών πράξεων. ¹¹⁸ Είναι δυνατόν στο σημείο αυτό εξάλλου να αναγνωρισθούν επίσης εξελικτικά στοιχεία, προσφιλή αυτή τη φορά στον Hayek: υπάρχει το ενδεχόμενο να ιδρυθούν νέοι θεσμοί στην πορεία καθώς νέα δεδομένα θα δημιουργούν μια αλυσίδα εμπειρίας που δεν μπορεί να διαφύγει του παρατηρητή που επιθυμεί να τη δοκιμάσει στην πράξη και δεν περιορίζεται απλώς σε οτιδήποτε παραδεδομένο, αλλά κτίζει επάνω σε αυτό.

Τέτοιου είδους θεσμοί, ιδρυμένοι από την εμπειρία και όχι από τη διάνοια ενός ανθρώπου, είναι αυτοί που αναλαμβάνουν τον ρυθμιστικό ρόλο της «σύγκρουσης

¹¹⁵ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.113, ειδικότερα υποσημείωση 20.

¹¹⁶ Ενδεικτικώς αναφέρουμε περιοριστικούς νόμους όπως την καταδίκη του Σωκράτους περί καινών δαιμονίων και το ψήφισμα της εκκλησίας του δήμου το 432π.Χ. του μάντη Διοπίθης: «Ψήφισμα Διοπίθης έγγραφεν εισαγγέλεσθαι τους τά θεία μη νομίζοντας ή λόγους περί των μεταρσίων διδάσκοντας», (Βλ. Πλούταρχος, *Περικλής*, ΛΒ' 1) με αιτιολόγηση πως επί της πόλεως εφόρευε η προστάτιδα-θεά και κάθε αμφισβήτηση έθιγε το κοινό συμφέρον αφού η ποινή, θεϊκής προέλευσης, πίπτει επί του συνόλου.

¹¹⁷ Λυκούργος, *Κατά Λεωκράτους*, 1.77.

¹¹⁸ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ. 120.

συμφερόντων»¹¹⁹ που προκαλείται, αν μη τι άλλο, από την ατέλεια της ανθρώπινης φύσης. Αυτήν ακριβώς την ιδιότητα θα αντιπαρατάξει ο Hayek στη γαλλική σχολή που του δείχνει να υποστηρίζει το αντίθετο. Οι υπερασπιστές της γαλλικής σχολής απομακρύνονται από την παράδοση που έχει ισχύ τέτοια ώστε να κατασκευάζει το πλαίσιο της κοινωνικής συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης.¹²⁰ Μιας αλληλεπίδρασης που δεν μπορεί να είναι πάντα προσδεμένη σε σαφή γνώση ούτε των κανόνων ούτε του παρελθόντος όπου αυτοί ανήκουν. Είναι μια ανάπτυξη κανόνων συμπεριφοράς και γενικότερων στάσεων που δεν εμπίπτουν σε κανένα σχέδιο καταρτισμένο από πριν. Όλη η διαδικασία της ανάπτυξης μπορεί να γίνεται αντιληπτή, πιθανώς όμως και όχι, τούτο όμως που δεν πρέπει να συμβεί είναι να πάψει η αναζήτηση και η παρατήρηση στοιχείων από τον πλούτο των εμπειρικών δεδομένων που εμφανίζονται εμπρός στον απλό θεατή ή το ευρύτερο σύνολο.

Όταν ανακύψει το ερώτημα περί του ποιος έχει διαγνώσει επί το βέλτιστο την ανθρώπινη φύση, ο Hayek δεν θα μπορέσει να στηρίξει τους ορθολογιστές. Για τον ίδιο, η ανθρώπινη φύση είναι το παραγόμενο μιας διαδικασίας πρωτίστως ηθικής που απαιτεί την ενεργό συμμετοχή του ατόμου· έτσι, το άτομο δεν γίνεται απλός αποδέκτης μιας ηθικής πλατφόρμας που έχει κατασκευασθεί ώστε να του αποδοθεί εκ των υστέρων. Στο πλαίσιο αυτό θα βρει ακόμη έναν υπέρμαχο του σχεδιασμού και εχθρό της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας στον Frazier του Skinner, που θέτει το άτομο αντιμέτωπο με την κοινωνία στο κυνήγι των ατομικών συμφερόντων.¹²¹ Ο πειραματισμός που θα προτείνει ο Frazier θα είναι προφανώς όχι προς επίρρωση του ατομισμού, αλλά στην κατεύθυνση του κοινού αγαθού. Αυτό βέβαια είναι η πολιτεία, που απαιτεί μια ομοιόμορφη συμπεριφορά και εντέλει διατηρεί την εποπτεία, ακόμη κι αν φαίνεται να υπάρχει μια πρόσκαιρη δυνατότητα ατομικής πρωτοβουλίας ως προς τον καθορισμό της συμπεριφοράς. Είναι το μοντέλο που θα επιθυμούσε να υιοθετηθεί από τους πολίτες. Το κοινό αγαθό βέβαια είναι κάτι το προβλέψιμο καθώς όλα φαίνεται να συντείνουν εκεί, η διαδικασία προσέγγισής του επομένως θα είναι σκόπιμη, με το άτομο να έχει γνώση των διαδικασιών στις οποίες μετέχει.¹²² Ο Hayek

¹¹⁹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.118.

¹²⁰ Αυτόθι. Συγκεκριμένα: "...it required the artifices of institutions and traditions to reconcile the conflicts of interest."

¹²¹ Όπ.π.,σ.126, passim. «Why not experiment? The questions are simple enough. What's the best behavior for the individual so far as the group is concerned?». Βλ. Burrhus Frederic Skinner, *Walden Two* (Indianapolis: Hacket Publishing, 2005), σ.95-96.

¹²² Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.127 passim

επομένως θα τονίσει πως δεν οδηγούμαστε παρά μόνον στην παραγνώριση του ίδιου του κοινωνικού φαινομένου που επιδιώκουμε, στον παραγκωνισμό της ίδιας της κοινωνικής διαδικασίας. Αυτό συμβαίνει επειδή, στην ορθολογιστική γραμμή, εξαιρείται η ατομική κρίση που θα οδηγήσει στο ευρύτερο κοινωνικό μέρος· το άτομο δύναται να βοηθήσει την όλη πορεία, αν επιδιώξει να κατανοήσει τις λειτουργίες της κοινωνίας.

Αν επανέλθουμε στην παράδοση, θα δούμε, ότι εντός της κι όχι εκτός των εμπειριών που τη συνθέτουν μπορούν να τοποθετηθούν και οι νόμοι της βρετανικής σχολής ¹²³ στους οποίους ο Hayek δεν μπορεί να διακρίνει κανένα ίχνος απόλυτης ελευθερίας της μορφής *laissez faire* που έγινε μια από τις σταθερές της γαλλικής επανάστασης. ¹²⁴ Η παράδοση βέβαια δύναται να δημιουργηθεί δίχως σκόπιμες ενέργειες από παράγοντες που φαίνεται αρχικώς να εκφεύγουν του ατομισμού. Ο Hayek εξάλλου αποδέχεται πως η λειτουργία της κοινωνίας απαιτεί τη συνεργασία αυξημένου αριθμού ατόμων και όχι

¹²³ Η πεποίθηση του Hayek είναι πως κανείς εκ των μεγάλων της βρετανικής σχολής όπως οι Locke, Smith, Hume, Burke, δεν θα υιοθετούσε ποτέ την άποψη του Bentham, ότι δηλαδή κάθε νόμος είναι κακός αφού οι νόμοι αποτελούν επέμβαση στην ελευθερία (βλ. *The Constitution of Liberty*, σ. 118). Υπάρχουν εντούτοις νόμοι ή στοιχεία νόμων που αντιμετωπίζονται ως όντως αρνητικά από τους ανωτέρω φιλοσόφους. Επί παραδείγματι, ο Locke στα 1692 σπεύδει προκειμένου να καταψηφισθεί ο νόμος που μειώνει το ανώτατο επιτόκιο δανεισμού από το 6 τοις εκατό στο 4 -με γνώμονα, καθώς φαίνεται, την ατελή ανθρώπινη φύση. Όπως σημειώνει ο Norton, «αντί να ωφεληθούν οι δανειολήπτες, καθώς ήταν η αρχική πρόθεση (του νομοθέτη), θα βλάπτονταν, βρίσκοντας τρόπους να αποφύγουν το νόμο, με το κόστος να καταλήγει στους ίδιους». Ερμηνεύοντας τη λογική του Locke ο Norton αφήνει να εννοηθεί πως τα περιθώρια για κοινωνική πολιτική πέφτουν θύμα των μη ηθελημένων συνεπειών που απορρέουν εκ του νόμου. Βλ. Rob Norton, "Unintended Consequences", στο *The Concise Encyclopedia of Economics*, David R. Henderson ed. (Indianapolis: Liberty Fund edition, 1993), σ.505-6.

¹²⁴ Θεωρούμε αξιοσημείωτη εδώ την ακόλουθη θέση που φέρεται να παίρνει ο Adam Smith στο χειρόγραφο που διεσώθη αρχικώς και περιήλθε στην κατοχή του Dugald Stewart: ο άνθρωπος γενικώς χρησιμοποιείται από τους πολιτικούς και τους εμπνευστές των (πολιτικών) προγραμμάτων εντός της πολιτικής μηχανικής-πρακτικής. Το αποτέλεσμα είναι οποιοδήποτε σχέδιο να διαταράσσει τη φύση στην πορεία της και τον τρόπο που αλληλοεπιδρά με τις ανθρώπινες δραστηριότητες ενώ το μόνο που απαιτείται είναι δίκαιοι κανόνες παιχνιδιού δηλ. «να την αφήσουν μόνη της στο κυνήγι των δικών της σκοπών ώστε να μπορέσει να καταρτίσει τα δικά της σχέδια». Ειδικότερα: "Man is generally considered by statesmen and projectors as the materials of a sort of political mechanics. Projectors disturb nature in the course of her operations on human affairs, and it requires no more than to leave her alone and give her fair play in the pursuit of her ends that she may establish her own designs" (βλ. John Rae, *Life of Adam Smith* [London: Macmillan and Co and New York, 1895] σ.62, όπως αναφέρεται στο *The Collected Works of Dugald Stewart*, edited by Sir William Hamilton, Bart., vol.7[Edinburgh: Thomas Constable and Co. and Boston: Little Brown and Co.,1855],σ.107).

απλώς τη μοναχική πορεία του κάθε ατόμου χωριστά.¹²⁵ Σε κάθε περίπτωση όμως, αυτό που δεν επιθυμεί είναι να χαρακτηριστεί εχθρός του λόγου· δίχως να αναφέρει ποιος και αν δύναται να γνωρίζει αποκλειστικά την αλήθεια, θα σκιαγραφήσει ποιος δεν δύναται. Δεν δύναται σίγουρα να την έχει ο οποιοσδήποτε τυγχάνει να ηγείται σε κάποια χρονική περίοδο και παραγκωνίζει πληροφορίες του παρελθόντος, παραβλέπει την βαθμιαία ανέλιξη που στηρίζεται σε συλλογή αποσπασμάτων γνώσης και διατηρεί απλώς ένα ιδεατό πλάνο κατά νου επιδιώκοντας την επιβολή του.¹²⁶

1.9 Ατομική ευθύνη

Ένας συσχετισμός που μπορούμε να παρατηρήσουμε στην ανάπτυξη συλλογισμών περί του λόγου και της ατομικής ευθύνης είναι αυτός που άπτεται άμεσα της κάθε πράξης. Σαφώς και προκειμένου να αποδοθεί ευθύνη στον δρώντα χρειάζεται μια πράξη να είναι λογική. Τέτοιου είδους πράξη δεν μπορεί όμως να καθορίζεται επιπλέον από τον λόγο σε όλη την πορεία που μπορεί να έχει γιατί εδώ η δράση του λόγου μόνο ανασταλτικά θα μπορούσε να ιδωθεί από τον Hayek. Θα περιορίσει επομένως τον λόγο στον συνεκτικό του ρόλο, ώστε να συνδέσει την όποια έλλογη πράξη με τα πιθανά αποτελέσματα που θα έρθουν στο μέλλον, από την ίδια ή κάποια άλλη, καθώς θα έχουν διατηρηθεί κοινά στοιχεία μεταξύ της αρχικής πράξης και των αιώτερων επιπτώσεων.¹²⁷ Μπορούμε να εικάσουμε επομένως πως μια κατάσταση θα έχει ευτυχή κατάληξη ή πως μια προσωπικότητα θα αναμορφωθεί: ο καταλογισμός ατομικής ευθύνης δεν θα έχει αναδρομικό σκοπό, μοιάζει να είναι ατελέσφορη η αναψηλάφηση μιας πράξης του παρελθόντος για να μείνει ο ερευνών εκεί δίχως την παραμικρή στόχευση στο μέλλον. Παρόλο που οι καταστάσεις που περιβάλλουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες υπόκεινται σε αλλαγή, ο καταλογισμός ευθύνης σε άτομο εμπεριέχει ξεκάθαρα τη στόχευση να προικοδοτηθεί το τελευταίο με το μηχανισμό εκείνο που θα του επιτρέψει να δράσει διαφορετικά, εάν λάβει υπόψη το απρόοπτο. Αυτά τα στοιχεία χαρακτηρίζουν πλευρές της κοινωνικοποιητικής διαδικασίας γενικότερα που γεννώνται αυθόρμητα, όπως αυτή της πρόβλεψης και της αναμονής αποτελεσμάτων. Όλα τούτα όμως δεν μπορεί να είναι εξατομικευμένα παρά μόνο σε περιπτώσεις

¹²⁵ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.131.

¹²⁶ Όπ.π.,σ.132.

¹²⁷ Όπ.π.,σ.139.

αδυναμίας καταλογισμού ευθύνης, οι οποίες συνεπάγονται ανελευθερία. Η ελεύθερη κοινωνία του Hayek στηρίζεται «πολιτικά και νομικά» μόνο σε γενικούς κανόνες που δεν μπορούν να εξατομικευθούν.¹²⁸ Δεν μπορούν, έτι περισσότερο, ούτε και στην περίπτωση φανερά προικισμένων ατόμων τα οποία θα πρέπει να διεκδικήσουν το ανώτατο όριο των δυνατοτήτων τους δίχως φανερή εξωτερική βοήθεια· ο απώτερος σκοπός εδώ είναι, εκ νέου, η απομείωση της ισχύος ενός πιθανού εξουσιαστή καθώς είναι ιδεατό να μη μπορεί να αποφαίνεται ο ίδιος περί της αξίας ατόμων ή ομάδων.¹²⁹ Σε κάθε περίπτωση, η ώρα που το άτομο θα κατορθώσει να ενεργοποιήσει όλες τις δυνάμεις που πραγματικά διαθέτει είναι όταν θα αντιληφθεί πως στο ίδιο οφείλεται μια επιτυχία ή μια αποτυχία, αναλαμβάνοντας την προσωπική του ευθύνη που τόσο εξαίρει ο Hayek. Κι όσο κι αν φαίνεται εμμέσως διδακτικό ή παραινετικό το νόημα τούτο, άλλο τόσο θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ενέχει αθωωτικό χαρακτήρα εκ προοιμίου σχετικώς με αντιξοότητες που ενδεχομένως παρουσιασθούν στην πορεία και υπερβαίνουν τα μέτρα του ατόμου.¹³⁰ Για το λόγο αυτό σκιαγραφούνται τα όρια της ατομικής ευθύνης και ταυτίζονται με αυτά των δυνατοτήτων όπου τα μεν δεν μπορούν να υπερβαίνουν τα δε. Όταν λοιπόν θα γράψει για ατομική ευθύνη, εννοεί όχι σχεδιασμένη στα μέτρα του κάθε ατόμου, αλλά αυτήν που αναλογεί και αναλαμβάνεται από τον καθένα χωριστά, ο οποίος καλείται να αποποιηθεί την έννοια της συλλογικής ευθύνης.

Εδώ είναι εξάλλου που θα ανακύψει στο συλλογισμό του Hayek και το αίσθημα της συμπάθειας, που συνυφαίνεται με αυτό της ευθύνης και έχει ξεκάθαρα περιορισμένη ακτίνα μόνο στα οικεία πρόσωπα ή έστω σε όσα βρίσκονται πλησίον: ακόμη κι αν κάποιος γνωρίζει περί της κακοτυχίας μιας απομακρυσμένης πληθυσμιακής ομάδας

¹²⁸ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.140-41, passim. “...the distinction must be sharp and definite and be determined by general and impersonal rules if freedom is to be effective.” Αξιοσημείωτο είναι εδώ ότι η ατομιστική κοινωνία δεν επιφυλάσσει εξατομικευμένη κρίση μέσω νόμων, αλλά κρίση «τύπων» ανθρώπων.

¹²⁹ Όπ.π., σ.145. Η ευθύνη για επιτυχία φαίνεται να αναλαμβάνεται έτσι αποκλειστικά από το άτομο.

¹³⁰ Την ίδια εποχή ο Hayek δεν φαίνεται να είναι ο μόνος που τονίζει την αυτόβουλη ανάληψη ατομικής ευθύνης. Η Roosevelt, επί παραδείγματι, θα τονίσει την πρακτική πλευρά της φιλοσοφίας με άμεσο αντίκτυπο στη ζωή· σε μια γρήγορη ανασκόπηση, δηλώνει ασφαλώς την αβεβαιότητά της σε πολλά από τα ήδη πεπραγμένα ή γνωστά-είναι όμως βέβαιη για τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζει ο άνθρωπος στον σχεδιασμό της ατομικής του πορείας με έντονη την υποδήλωση του αυτοκαθορισμού, αφού «οι επιλογές που κάνουμε είναι απολύτως δική μας ευθύνη». Βλ. Eleanor Roosevelt, *You Learn by Living* (Louisville, Kentucky, Westminster: John Knox Press, 1960), πρόλογος.

και αποκτήσει αισθήματα συμπάθειας ως προς αυτήν, αν αυτά εισχωρήσουν στην αποκλειστική ιδιωτική σφαίρα του ατόμου απλώς θα κατορθώσουν να το αποσπάσουν εκτός εφικτού σκοπού. Τέτοιος σκοπός παρουσιάζεται να είναι όποιος βρίσκεται στο προσκήνιο και προκύπτει ενδογενώς από τη γνώση που έχει το άτομο.¹³¹ Προκειμένου επομένως να επιτευχθεί η αποτελεσματικότητα στις καθημερινές στοχοθεσίες, το άτομο καλείται να περιορίσει ακόμη και το εύρος των συναισθημάτων του.

1.10 «Κόσμος» και «Τάξις»

«Με τον όρο «τάξη» περιγράφουμε μια κατάσταση λειτουργιών στην οποία μια πολλαπλότητα στοιχείων διαφόρων ειδών σχετίζονται με τέτοιο τρόπο ώστε μπορούμε εφόσον γνωρίσουμε ένα χωρικό ή χρονικό τμήμα του όλου να σχηματίσουμε ακριβείς προσδοκίες που να αφορούν το υπόλοιπο, ή τουλάχιστον προσδοκίες με καλές πιθανότητες να αποβούν ακριβείς».¹³²

Αυτό το στοιχείο που μπορούμε να διακρίνουμε ως καίριο στον ορισμό που δίδει ο Hayek για την *τάξη* είναι η μετάβαση. Μια μετάβαση σκέψης που δύναται να μετουσιωθεί σε δράση υπό προϋποθέσεις. Η απαρχή χάνεται σε βάθος όχι μόνο χώρου αλλά και χρόνου καθώς πλείστα στοιχεία την συναποτελούν, το κάθε ένα από αυτά μπορεί να έχει δική του αφετηρία και αυτονομία περιορισμένης κλίμακας. Ο εμπειρισμός εδώ στο παίγνιο των προγνώσεων μπορεί να είναι βασικός σύμμαχος και η ίδια η πρόγνωση που οδηγεί στην ελευθερία δράσης είναι το βασικό εργαλείο ενός ανθρώπου που παρουσιάζεται ελεύθερος.

Μια γενική δήλωση του Hayek που είναι σταθερή είναι όχι άλλη από την επιθυμία του για μια ελεύθερη κοινωνία την οποία επιθυμεί να θεμελιώσει με νέα μορφή και να διατηρήσει στο χρόνο. Θεμέλιο της κοινωνίας αυτής είναι οπωσδήποτε η θεωρητική της βάση, και για το λόγο αυτό πρέπει να έχει προηγηθεί μια διανοητική διαδικασία η οποία περιλαμβάνει επαναδιατύπωση και διασαφήνιση βασικών εννοιών.¹³³

¹³¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.147.

¹³² Hayek, *Law Legislation and Liberty*, vol.1, σ.36.

¹³³ Friedrich A. Hayek, *New studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (London: Routledge and Kegan Paul, 1978), σ.112.

Οι στοχοθεσίες, σημειώνει ο Hayek, μπορούν να επιτευχθούν μέσα σε περιβάλλον καλής τάξης. Η διαδικασία απόκτησης γνώσεων προχωρά σταδιακά από το μέρος προς το όλον, από τη γνώση τμημάτων του περιβάλλοντος στην επαύξησή τους με την προσθήκη νέων και στην προσέγγιση συνεχώς μεγαλύτερου μέρους. Κάθε σκόπιμη ατομική ενέργεια είναι επομένως αδύνατη εκτός του πεδίου των πληροφοριών και εκτός τάξης.¹³⁴ Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να τονίσουμε την διαφαινόμενη ανησυχία του Hayek να διακρίνει την έννοια του μεγέθους και της σκοπιμότητας της αυθόρμητης τάξης: τα στοιχεία που την αποτελούν αυξάνονται σε μέγεθος καθώς αυξάνεται και η ίδια. Ένα ατομικό οικονομικό εγχείρημα μπορεί να είναι δομικό στοιχείο της αυθόρμητης τάξης, εν συνεχεία όμως μπορεί να εξελίσσεται και να λαμβάνει τη μορφή οικονομικών οργανισμών¹³⁵ οι οποίοι αναμφίβολα είναι συνυφασμένοι με κάποιας μορφής σκοπιμότητας στη δομή ή τη λειτουργία της τάξης. Οι μεγάλης έκτασης σχηματισμοί δεν είναι αναγκαίο να προκύπτουν μόνο από πολλαπλασιασμό των δυνάμεων ενός στοιχείου που ήδη βρίσκεται εντός της αυθόρμητης τάξης αλλά δύνανται να εισέλθουν έτοιμοι εκεί θεωρώντας το περιβάλλον αυτό προσφορότερο.¹³⁶ Η σκοπιμότητα στην οργάνωση εντός της αυθόρμητης τάξης επομένως όχι μόνο δεν μπορεί να αποκλειστεί αλλά προκύπτει από τα ίδια στοιχεία των κανόνων που διευκολύνουν το σχηματισμό της.¹³⁷

Ενώ τάξη υπάρχει και στο κοινωνικό και στο φυσικό περιβάλλον, τα δομικά στοιχεία που διέπουν αμφότερες είναι εύκολα διακριτά και άπτονται της προέλευσης, της λειτουργίας τους αλλά και του στόχου. Το προϋπάρχον του ανθρώπου φυσικό περιβάλλον δεν τον εμπόδισε να βλέπει το αντίστοιχο κοινωνικό σαν ενιαίο σύνολο και σαν παράγωγο της ανθρώπινης δραστηριότητας και επέμβασης. Διαφαίνεται έντονα εδώ η πίστη του Hayek ότι οι επιθυμίες εμποδίζουν μια διαδικασία οιονεί μίμησης η οποία θα μπορούσε να λαμβάνει χώρα ελλείψει προγραμματισμού που να την ανακόπτει: το κοινωνικό περιβάλλον θα μπορούσε να μιμηθεί και να ομοιάσει στην αυθόρμητη τάξη του φυσικού περιβάλλοντος, να λειτουργεί και το ίδιο ανεπηρέαστο από προγράμματα που έχουν συγκεκριμένους στόχους και ρόλους. Η αυθόρμητη τάξη όμως που υπάρχει στη φύση ενδογενώς, επιτρέπει τη λειτουργία της σκόπιμα

¹³⁴ Όπ.π., σ.72.

¹³⁵ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.37.

¹³⁶ Αυτόθι.

¹³⁷ Αυτόθι.

δημιουργημένης υποτάξης, προερχόμενης από σχεδιασμό, με αποτέλεσμα να δημιουργείται έτσι μια θεμελιώδης αντίφαση της συνύπαρξης δύο συστημάτων με διαφορετικά δομικά χαρακτηριστικά.¹³⁸

Η ατομική ελευθερία επομένως, σε ένα τέτοιο πλαίσιο, δεν μπορεί να αποκρυσταλλωθεί καθώς η υποβοήθηση που δέχεται από την αυθόρμητη τάξη είναι δυνατόν να απενεργοποιείται καθώς έρχεται αντιμέτωπη με σκόπιμους σχεδιασμούς. Την αυθόρμητη τάξη ο Hayek θα ονομάσει *κόσμο* κατά το αρχαιοελληνικό πρότυπο της λειτουργίας της φύσεως ανεξαρτήτως της βούλησης ή επιρροής, με προεξάρχον χαρακτηριστικό αυτό της έλλειψης σκοπού, σε αντίθεση με την κατασκευασμένη *τάξη*. Παρόλο όμως που δεν έχει σκοπό,¹³⁹ ο *κόσμος* ως σύστημα είναι απαραίτητος για την πραγμάτωση διαφορετικού κάθε φορά ατομικού στόχου, αν αξιοποιηθεί καταλλήλως από τον άνθρωπο.¹⁴⁰ Το κατεξοχήν χαρακτηριστικό που του προσδίδει ενδογενή χαρακτήρα είναι η δυνατότητα συγκερασμού των ιδιαιτέρων στοιχείων των σωμάτων που τον αποτελούν όντας έτσι «αυτορρυθμιζόμενος».¹⁴¹ Ο *κόσμος* μάλιστα, δεν καλεί απλώς σε συνύπαρξη διάφορα πρόσωπα ή στοιχεία αλλά ο ίδιος προέρχεται από τη δράση τους.

Ενώ όμως οι κανονικότητες του *κόσμου* συντελούν στην αυτορρύθμισή του, οι αντίστοιχες της *τάξης* απλώς επιβάλλονται από κάποιο εξωτερικό αίτιο που είναι συνήθως ο φορέας της κρατικής εξουσίας.¹⁴² Η γνώση του όλου δεν δύναται να εξασφαλισθεί επ' ουδενί εντός του *κόσμου* και τούτο αποτελεί με τη σειρά του εχέγγυο, συν τοις άλλοις, της ίδιας της τύχης. Την τυχαιότητα ως εμπειρικό ενδεχόμενο μπορούμε να την δούμε εξάλλου και στην θέση που καταλαμβάνουν τα δομικά στοιχεία της αυθόρμητης τάξης. Υπάρχει βέβαια αντιδιαστολή με εκείνη τη σταθερή θέση των στοιχείων ενός οργανισμού που, ενδέχεται να ομοιάζει, αλλά δεν αποτελεί αυθόρμητη τάξη καθ' ολοκληρία.¹⁴³ Περαιτέρω, το αν μία τάξη είναι αυθόρμητη, δεν συνεπάγεται απλώς την κινητικότητα των δομικών μερών, την προϋποθέτει συνάμα. Τούτη η

¹³⁸ Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics and the History of Ideas*, σ.73.

¹³⁹ Όπ.π., σ.74, "... not having been deliberately made by men, a *cosmos* has no purpose."

¹⁴⁰ Όπ.π., σ.74.

¹⁴¹ Αυτόθι, "... 'self-regulating...'" Η δυνατότητα της αυθόρμητης τάξης προς αυτορρύθμιση αποτελεί ταυτόχρονα και προϋπόθεση για την ύπαρξή της, με το γεγονός αυτό να σημαίνει την αποκαθήλωση της πολιτικής. Βλ. Renato Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism, Strong State, Free Economy* (Cardiff: University of Wales Press, 1998), σ.167.

¹⁴² Αυτόθι.

¹⁴³ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, σ.53.

αστάθεια, η αλληλουχία, η ευμεταβλητότητα ρόλων, στόχων, επιπτώσεων και αναπροσαρμογών καθιστά την αυθόρμητη τάξη αντικείμενο προσπελάσιμο μόνον από το νου, δεν είναι κάτι απτό ή άμεσα αντιληπτό από τις αισθήσεις.¹⁴⁴ Και πάλι όμως ο νους δεν μπορεί, ούτε είναι σίγουρο, πως θα μπορέσει να αντιληφθεί ή έστω να ανασυνθέσει την πληρότητα του φαινομένου. Μια νοητική αναπροσαρμογή εξάλλου που θα εντοπίσει την ύπαρξη αυθόρμητης τάξης θα μπορέσει ταυτόχρονα να εντοπίσει και μια άλλη ιδιότητα των συστατικών της μερών: έχουν, τρόπον τινά, το αυτεξούσιο εντός της τάξης καθώς δεν υπάρχει ο παραμικρός εργαλειακός συσχετισμός με οποιονδήποτε οργανωτή.¹⁴⁵ Καθώς τα μέρη δρουν αυτόβουλα στο κοινωνικό περιβάλλον στη βάση της οικείας δυναμικής, το αποτέλεσμα είναι προϊόν ανεξάρτητο του κέντρου ή κάποιας συγκεκριμένης χρονικής στιγμής, φέρει όμως τα στοιχεία, ή μέρος αυτών, του κάθε συμμετόχου. Τα στοιχεία αυτά μπορούν να προδίδουν όμως μόνον το γενικό εξωτερικό χαρακτήρα¹⁴⁶ της τάξης και καταρχήν αποτρέπουν την εκ του ασφαλούς πρόβλεψη του αποτελέσματος. Μπορούμε εδώ να διακρίνουμε την άμεση μεταβίβαση της βασικής πρωτοβουλίας δράσης στην ατομικότητα-μέτοχο καθώς ο τελευταίος κινείται εκτός προδιαγεγραμμένου πλαισίου.

Είτε οι μέτοχοι της αυθόρμητης τάξης είναι φυσικά πρόσωπα είτε άλλα στοιχεία όπως ο φυσικός ή ο τεχνητός πλούτος, δεν σημαίνει κατ' ανάγκη πως η τάξη που θα σχηματισθεί θα είναι αφηρημένη, ασχέτως αν τέτοιες είναι οι σχέσεις που αναπτύσσονται εντός της ίδιας της τάξης. Το στοιχείο αυτό των αφηρημένων σχέσεων δεν μπορεί να χαρακτηρίσει ολόκληρη την τάξη διότι είναι απλώς ενδογενές και εξαντλεί εσωτερικώς την λειτουργία του μη δυνάμενο να επιβληθεί επί του εξωτερικού συνόλου.¹⁴⁷ Σε αυτή τη μικροκλίμακα μπορεί να βρίσκεται και η όποια έννοια του σκοπού ενυπάρχει σε μια αυθόρμητη τάξη: τα συστατικά μέρη έχουν τα ίδια την εποπτεία τους και βοηθούν στην επίτευξη του εσωτερικού σκοπού της συνεχούς διατήρησης της ίδιας της τάξης.¹⁴⁸ Το αν τέτοιου είδους εσωτερικοί σκοποί φθάνουν μακριά αλλά και πόσο, δεν αποτελεί μια σταθερά εύκολα μετρήσιμη ή ανιχνεύσιμη. Υπάρχει προφανώς συνεχής αναδιατύπωση και επανακαθορισμός και σε αυτό το εσωτερικό επίπεδο.

¹⁴⁴ Αυτόθι.

¹⁴⁵ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, σ.49.

¹⁴⁶ Όπ.π.,σ.40.

¹⁴⁷ Όπ.π.,σ.39.

¹⁴⁸ Αυτόθι.

Οι ίδιοι οι κανόνες συμπεριφοράς, δηλαδή η πρακτική δράση αλλά και η θεωρητική αντιμετώπιση καταστάσεων, προκύπτουν, αναπτύσσονται και εξελίσσονται εντός του κόσμου και αυτοί αυθόρμητα.¹⁴⁹ Εύλογα θα προκύψει εξάλλου και το συμπέρασμα ότι τα δρώντα άτομα συμμετέχουν στη διαμόρφωση της γνώσης των δεδομένων και πως η ποσότητα της διαθέσιμης γνώσης βρίσκεται σε συνάρτηση με τον αριθμό των δρώντων.¹⁵⁰ Άμεσο παρεπόμενο είναι εδώ η μεγιστοποίηση του ρόλου της τύχης που αυξάνει την ατομική ικανότητα όταν άγνωστα μεταξύ τους άτομα έρχονται σε επαφή και κατόπιν συνεισφέρουν δίχως καθοδήγηση στην αυθορμησία του κόσμου. Ο κόσμος εξάλλου δεν γνωρίζει τα αυτά όρια με εκείνα ενός προκαθορισμένου συστήματος, ακριβέστερα ουδέν όριο γνωρίζει· επιπλέον, όσο αυξάνει το πλήθος των δρώντων τόσο ελαχιστοποιείται η όποια πιθανότητα μοναδικής επιρροής.¹⁵¹ Οι φόβοι του Hayek εξάλλου για μια πολιτική τάξη που θα επιφέρει τεχνητού τύπου οργάνωση και θα σημάνει το φραγμό στην ανοιχτή κοινωνία θα ανακύψουν εκ νέου, και θα τον οδηγήσουν στην απόφαση ότι «μόνον ο κόσμος μπορεί να αποτελέσει την ανοιχτή κοινωνία».¹⁵²

1.11 Συμβαίνοντα εντός του κράτους δικαίου

Η μη παραδοχή εκ μέρους του Hayek της χομπσιανής εκδοχής περί της πηγής του δικαίου και της χρονικής προτεραιότητάς του εν σχέσει με την κοινωνική οργάνωση,¹⁵³ βρίσκεται σε τακτική ακολουθία με την ύπαρξη της αυθόρμητης τάξης. Το δίκαιο επομένως δεν πηγάζει από κάποια αρχή και το όποιο δικαίωμα να απαιτείται υπακοή αντλείται μεν από τον νόμο, ο οποίος όμως υπάρχει ανεξάρτητα από την ίδια και ερείδεται στην αποδοχή κοινών κανόνων. Τα πράγματα όμως μοιάζουν διαρκώς να τίθενται σε διακινδύνευση καθώς ακόμη κι αν τα άτομα ομονοούν και αποδέχονται από κοινού συγκεκριμένους κανόνες, τέτοιου είδους συμφωνίες δεν επαρκούν από μόνες τους για να διατηρηθεί στο χρόνο μια κοινωνία.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics and the History of Ideas*, σ.74.

¹⁵⁰ *Οπ.π.*, σ.75.

¹⁵¹ *Οπ.π.*, σ.76. Βεβαίως τα ωφελιμιστικά στοιχεία δεν απουσιάζουν από τον αυθόρμητο σχηματισμό του κόσμου. Η συμμετοχή από κοινού κινείται και από το προσωπικό συμφέρον που μπορεί και ικανοποιείται αμοιβαία μεταξύ των δρώντων.

¹⁵² *Αυτόθι.*

¹⁵³ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol.1, σ.95.

¹⁵⁴ *Αυτόθι.*

Ο νόμος για τον αυστριακό φιλόσοφο μπορεί να «τύχει» διδασκαλίας αλλά και επιβολής, αναλόγως συνθηκών. Αυτός που είναι σε θέση να διδάξει ένα νόμο ή κανόνα μπορεί να είναι ο ίδιος ο δικαστικός κλάδος, μπορεί να είναι και η κοινωνία που θα αφορμάται από τις παραδεδομένες αρχές περί αγαθού και ορθού. Τούτο μπορεί να συμβαίνει στην αναφερόμενη από τον φιλόσοφο περίπτωση μιας φανερά απεχθούς πράξης, δίχως να υπάρχει τότε το ενδεχόμενο καταφυγής σε εφευρήματα της στιγμής προκειμένου να στηριχθεί ή όχι κάτι τέτοιο ή ανάλογο.¹⁵⁵

Δεν έχουν όλοι οι κανόνες όμως την ίδια ισχύ ή την ίδια δυναμική· το αν διακρίνει κάποιους να βρίσκονται σε ανώτερη κλίμακα το πράττει επειδή αυτοί «συμμορφώνονται» με ή εμπεριέχουν δυναμικά χαρακτηριστικά και συντελούν στο να διατηρηθεί μια αποτελεσματική τάξη: το αν μια τέτοια τάξη διατηρηθεί στη διάρκεια του χρόνου θα κριθεί από την ικανότητα προσδοχής νέων μελών εντός ενός συνόλου και την ευμενή επομένως αντιμετώπιση της όποιας τυχειότητας μπορεί να αλλάξει τις αρχικές ρυθμίσεις.¹⁵⁶

Χαρακτηριστικά, εντός του κόσμου είναι δυνατόν να αναλαμβάνουν οι δικαστικοί λειτουργοί να εκπληρώσουν διάφορους στόχους χωρίς βέβαια να έχει προκαθορισθεί το αποτέλεσμα.¹⁵⁷ Μπορούν λοιπόν οι κανόνες δικαίου να προδιαγράφουν τα όρια της ελεύθερης δράσης των ατόμων και να προλαμβάνουν συγκρούσεις μεταξύ των δρώντων σεβόμενοι την ιδιωτική σφαίρα εκάστου, δίχως να αποκλείουν περαιτέρω ανάπτυξή της.¹⁵⁸ Δεν θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά εδώ, αφού οι κανόνες δικαίου αρχόμενοι από την απροσωπία δεν προχωρούν, όπως θα φανεί αργότερα, σε απλή απόδοση του *suum cuique*. Αναδεικνύουν όμως τα όρια των ατομικών δραστηριοτήτων ώστε οιαδήποτε αντιστοιχία περί του τι ανήκει σε ποιόν μπορεί να εξασφαλίσει την απαραίτητη για την εν λόγω σχέση αντικειμενικότητα.¹⁵⁹

Ο Hayek θα επιδιώξει να διευκρινίσει την έννοια του κράτους δικαίου σε ένα ευνομούμενο καθεστώς, όπως αυτά της πλειοψηφίας του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού. Το κράτος δικαίου φαίνεται να κατέχει μια προεξάρχουσα θέση, ιδιαίτερα όμως σημαντικό είναι το γεγονός ότι περιλαμβάνεται ένα ιδιαίτερο είδος γνώσης για «αυτό που οφείλει ο νόμος να είναι» και ο ίδιος ονομάζει «μετανομικό δόγμα ή

¹⁵⁵ Όπ.π.,σ.96.

¹⁵⁶ Όπ.π.,σ.99. Συγκεκριμένα αναφέρει βελτίωση των συνθηκών ώστε να αποφευχθεί η επανάληψη συγκρούσεων. Ο κόσμος εδώ αποτελείται από σύνολο κανόνων.

¹⁵⁷ Όπ.π.,σ.101.

¹⁵⁸ Όπ.π.,σ.108.

¹⁵⁹ Αυτόθι.

πολιτικό ιδανικό». Ως τέτοιο καθίσταται στο συλλογισμό του εφόσον αναζητάται σε πλείστες άλλες περιπτώσεις και δεν είναι πάντα κάτι το ορατό . Όταν γίνεται η χρήση του προθέματος «μετά» , μπορούμε να θεωρήσουμε ότι δεν υπάρχει μονάχα χρονική συσχέτιση όπως για παράδειγμα ανάμεσα στην ανάγκη ύπαρξης ρύθμισης για την κάλυψη κάποιου υπαρκτού κενού και την θέσπιση του νόμου που ακολουθεί. Υπάρχει η ίδια η επίγνωση του τι πρεσβεύει ο νόμος , κάτι που τοποθετείται πέραν της συνταγματικότητας, αν και σχετίζεται με αυτήν.

Στην ανθρώπινη κοινωνία όμως, το κράτος δικαίου, με τις μεταγνωστικές του ιδιότητες, δεν μπορεί παρά να επαφίεται στα μέλη του, δηλαδή στους ανθρώπους, και δη πρωτίστως στους νομοθέτες. Αυτοί προφανώς πρέπει να υποκινηθούν εσωτερικά ώστε να πράττουν αναλόγως αλλά και η κοινωνία πρέπει να εκφράζεται κατά το δυνατόν ομόψυχα· είναι εδώ που θα φανούν ξεκάθαρα από τον Hayek δύο αντιστρόφως ανάλογα ποσά άμεσα σχετιζόμενα με την ελευθερία : η απόσταση της κοινωνίας από το ενδεχόμενο ύπαρξης κράτους δικαίου στην πράξη και η επιθυμία για κάτι τέτοιο. Έτσι, όσο περισσότερο αυξάνεται η βούληση των πολιτών τόσο πιο κοντά ερχόμαστε στο κράτος δικαίου, δηλαδή στην πραγμάτωση του ιδανικού. Προκειμένου επομένως η κοινωνία να αυτοπροστατευθεί έναντι της κατάχρησης ή της παράκαμψης του νόμου από πιθανούς επίβουλους, θα πρέπει να υπάρχει η ενεργή συμμετοχή των πολιτών και στη συνεχή διαδικασία του να έρθει πλησιέστερα το επιθυμητό αποτέλεσμα.¹⁶⁰ Όπως εξάλλου θα αφήσει να εννοηθεί λίγο παρακάτω ο Hayek,¹⁶¹ το άτομο θα πρέπει να κατανοήσει κατά το δυνατόν περισσότερο στη συνείδησή του τη φύση των θεσμικών θεματοφυλάκων των ατομικών του δικαιωμάτων, διότι προφανώς σε αυτό απολήγουν πλείστοι όσοι σχεδιασμοί του κεντρικού κράτους.

Στην προηγούμενη αναφορά μας περί των νομοθετών θα πρέπει να προσθέσουμε και την κατεύθυνση που λαμβάνει το μετανομικό δόγμα του Hayek. Άρχεται από τους ίδιους και καταλήγει στο ευρύ κοινό, με την απλή επιδίωξη των νομοθετών να μετέχουν εθελοντικά στην ίδια βαθμίδα με τους πολίτες αναφορικά με τις συνέπειες του νόμου.¹⁶² Με τον τρόπο αυτό, κρατικός οργανισμός και φορείς τοποθετούν εαυτούς υπό το κράτος δικαίου, απομακρύνοντας, το ενδεχόμενο εφαρμογής καταπιεστικών νόμων.

¹⁶⁰ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.311.

¹⁶¹ Όπ.π.,σ.326

¹⁶² Όπ.π.,σ.318

¹⁶³ Στην κατεύθυνση αυτή βοηθάει και ο συγχρονισμός. Στην έννοια αυτή περιλαμβάνουμε την εναρμονισμένη δράση των κρατικών εξουσιών με την επισήμανση πως διάκριση των εξουσιών δεν μπορεί να σημαίνει πλήρη αυτονομία της εκτελεστικής από τη νομοθετική.¹⁶⁴ Αυτό είναι προαπαιτούμενο προκειμένου να μην υπάρξουν καταπιεστικοί νόμοι που θα παρεμβαίνουν στην ιδιωτική σφαίρα. ¹⁶⁵ Το κράτος δικαίου θα πρέπει, έτι περαιτέρω, να διαμορφώνει το γενικότερο πλαίσιο εντός του οποίου θα κινούνται τα επιμέρους νομοθετήματα και ειδικότερα να ρυθμίζει τα του εξαναγκασμού.

Προκειμένου τέτοιου τύπου πλαίσιο να καταστεί εφικτό, ο Hayek θα προτιμούσε να δει τις δικαστικές αποφάσεις να στηρίζονται στην *ratio legis*¹⁶⁶ και όχι απλώς να βγαίνει μία ετυμηγορία για το αν μια πράξη είναι σύννομη¹⁶⁷ ή καθ' υπέρβαση των εξουσιών που παρέχει ο νόμος. Όταν επομένως τα δικαστήρια θα φθάσουν στο σημείο να ελέγχουν εάν η εκάστοτε κρινόμενη διοικητική πράξη είναι σύμφωνη με το σκοπό και το πνεύμα του νόμου, τότε θα έχει κατά το δυνατό περιορισθεί στο ελάχιστο ο ανθρώπινος παράγοντας και οι όποιες παρεμβατικές τάσεις προκύπτουν από εκεί. Καταφεύγοντας στην δικαστική εξουσία, ή αναθεωρώντας νομοθετήματα,

¹⁶³ Αυτόθι.

¹⁶⁴ Όπ.π.,σ.319 .Ειδικότερα, ο Hayek διαφωνεί με την αυτονομία της εκτελεστικής από τη νομοθετική επί προσώπων και ιδιοκτησίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο Vile θεωρεί πως κατάχρηση εξουσίας μπορεί να προκύψει από οιοδήποτε σκέλος της κυβέρνησης, αυτό της πολιτικής, το νομοθετικό, το γραφειοκρατικό και το δικαστικό. Παρατηρεί εξάλλου διάφορες αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ προς περιορισμό της προεδρικής εξουσίας. Το ζήτημα, παρόλα αυτά, του συγχρονισμού των διαφόρων σκελών της κυβέρνησης πρέπει να ιδωθεί μέσω του νομοθετικού σκέλους και αυτού της πολιτικής. Βλ. M. J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers* (Oxford: Oxford University Press, 1968), [Indianapolis: Liberty Fund edition, 1998], σ.408-9.

¹⁶⁵ Όταν ο Hayek γράφει στα 1960 το *Σύνταγμα της Ελευθερίας* αναγνωρίζει ότι βρίσκεται απλώς στο κατώφλι μιας εποχής που αλλάζει ("at the threshold of an age"). Ενδεικτικώς αναφέρεται στην επίδραση που μπορούν να ασκήσουν το ραδιόφωνο και η τηλεόραση (πολύ πριν την καθιέρωση του διαδικτύου που δίδει τη δυνατότητα αποκέντρωσης της πηγής της πληροφορίας) στον πολίτη θέλοντας να τονίσει το προς τα που πρέπει να στραφεί η δέουσα προσοχή, και η κατεύθυνση αυτή δεν είναι άλλη από τη διατήρηση της απροσβλητότητας της ιδιωτικής σφαίρας, αλλά και της νοητικής ακεραιότητας του πολίτη, καθώς οι επιδράσεις που ασκούνται επάνω του πιθανώς συχνά να υπερβαίνουν σε πολλαπλάσιο βαθμό τις δυνατότητες επεξεργασίας ή άμυνας του. Καθώς πάσης φύσεως σχέδια (όχι μόνον οικονομικά) δύνανται να αναπτύσσονται και από τους πολίτες, πλην του κράτους, είναι κρίσιμο να δούμε με ποιόν ακριβώς τρόπο διατίθεται η γνώση και οι πληροφορίες στους πολίτες, πολύ περισσότερο, όταν επί αυτής βασιζουν τα σχέδιά τους. Βλ. Friedrich A. Hayek, "The Use of Knowledge in Society," *American Economic Review* 35, 4 (1945): 519-30.

¹⁶⁶ Ο αντικειμενικός σκοπός, το πνεύμα του νόμου.

¹⁶⁷ Εννοείται εντός του συντάγματος ή κάποιου εξουσιοδοτικού νόμου.

βρίσκουμε έναν θεματοφύλακα του κράτους δικαίου αλλά και του ελέγχου της κυβέρνησης εντός του δημοκρατικού πλαισίου.¹⁶⁸ Με τους κανόνες δικαίου εντέλει να αφίστανται του ιδιωτικού χώρου, ο νόμος χαρακτηρίζεται απρόσωπος και γενικός-φορμαλιστικός.

Συνεπώς, μια χάρτα ατομικών δικαιωμάτων επάνω στην οποία θα βασίζεται η ομαλή λειτουργία και εξέλιξη της κοινωνίας θα μπορεί να τροποποιηθεί μόνον με την παρέμβαση των ανάλογων δικαστηρίων. Θα μπορεί να απενεργοποιηθεί προσωρινώς πάλι μόνον σε περίπτωση η οποία υπερβαίνει ή μεταστρέφει την κοινωνική δομή. Τέτοια μπορεί να είναι αυτή ενός πολέμου, και τέτοιου είδους απενεργοποίηση θα συμβαίνει προκειμένου να μην απολεσθεί, οριστικά στην περίπτωση αυτή, ο χαρακτήρας της κοινωνίας.

Μια ενδιαφέρουσα πλευρά του χαγκελιανού κράτους δικαίου παρουσιάζει ο Renato Cristi στη συγκριτική του αναφορά, όπου σχολιάζει την πολεμική του Hayek ενάντια στον θεωρητικό του ναζισμού Carl Schmitt. Η κριτική του Schmitt στο φιλελευθερισμό χτυπά το κράτος δικαίου στη Γερμανία της δεκαετίας του 1930.¹⁶⁹ Το γεγονός αυτό όμως δεν θα εμποδίσει τον Cristi να τοποθετήσει και τον Schmitt εντός του φιλελεύθερου πλαισίου αφού ενίοτε ο Hayek συμφωνεί μαζί του καθώς λέγει. Η συμφωνία μάλιστα βρίσκεται στο σημείο της γενικής φύσης των νόμων και του απρόσωπου του χαρακτήρα τους. Όπως γράφει ο Cristi, όταν ο Schmitt αναφέρεται στο ζήτημα της απαλλοτρίωσης της βασιλικής περιουσίας το 1926, υπερασπίζεται το ότι «οι νόμοι έπρεπε να είναι γενικοί και αφηρημένοι και δεν θα μπορούσαν να συγχέονται με μέτρα ή διατάγματα».¹⁷⁰ Παρόλα αυτά, ο Hayek δεν θα θεωρήσει ότι η γενικότητα των νόμων ίσχυε αργότερα και για την ναζιστική Γερμανία αφού στην

¹⁶⁸ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.320.

¹⁶⁹ Renato Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism, Strong State, Free Economy* (Cardiff: University of Wales Press, 1998), σ.146.

¹⁷⁰ Όπ.π.,σ.148.Συγκεκριμένα: "...laws had to be general and abstract and could not be confused with measures or decrees." Ο Caldwell, στην περίπτωση αυτή, θα δει και αυτός το βασικό επιχείρημα του Schmitt, πως το δημοψήφισμα του 1926 μπορεί να καταλήξει σε ένα νόμο που θα στρέφεται στοχευμένα εναντίον μιας ομάδας, εν προκειμένω εναντίον της βασιλικής οικογένειας. Στην άποψη αυτή, τονίζει, έχει μαζί του τους φιλελεύθερους και τους συντηρητικούς. Ουσιαστικά όμως δεν θα παραλείψει να επισημάνει πως τούτη η στάση του Schmitt εντάσσεται στο γενικότερο στρατηγικό σχέδιο που επεδίωκε τη μείωση της κοινοβουλευτικής ισχύος. Βλ. Peter C. Caldwell, *Popular Sovereignty and the Crisis of German Constitutional Law, The theory and Practice of Weimar Constitutionalism* (Durham and London: Duke University Press, 1997), σ.158-159.

περίπτωσή της το κράτος μπορεί να είναι ελεύθερο να μεταχειρίζεται τους πολίτες του όπως επιθυμεί και η γενικότητα των νόμων δεν του το επιτρέπει.¹⁷¹

Ο Hayek θα καταφέρει, εντέχνως όπως μπορούμε να συμπεράνουμε κατά τον ίδιο τον Cristi, να επιλέξει μόνον αυτά τα στιγμιότυπα του Schmitt που του προσφέρουν ουσιαστικά. Αποφεύγει τοιουτοτρόπως να προσυπογράψει γενικώς τις ιδέες ενός συγγραφέα που προσέφερε σε μια ολοκληρωτική ιδεολογία που ο ίδιος απεχθάνονταν.

¹⁷² Έτσι, η δυσπιστία απέναντι στο κράτος, που βλέπει ο Cristi στον Schmitt, ενισχύει τον ατομισμό και είναι κατά τον ίδιο βαθιά ριζωμένη, στο μέτρο που η αμφισβήτηση είναι έμφυτη στον άνθρωπο. Μέσα από την αμφισβήτηση του κράτους επιδιώκεται να περιθριγκωθεί η ατομική σφαίρα αποκτώντας την πρωτοκαθεδρία απέναντί του. Ο Schmitt εξάλλου παρουσιάζει τα άτομα να αποτελούν την αρχή και το τέλος του φιλελευθερισμού, επομένως, αν η εξουσία υποταχθεί στην κοινωνία των πολιτών, θα εκπληρωθεί μια βασική φιλελεύθερη απαίτηση.¹⁷³

Ο Cristi, επιπλέον, θα δει στον Schmitt το κράτος να αποκτά εργαλειακό χαρακτήρα προς εξυπηρέτηση των ιδιωτικών σκοπών και το κράτος δικαίου επίσης να είναι περιορισμένο με διακριτές εξουσίες. Η σημαντική παρατήρηση που θα κάνει ο Cristi εδώ είναι πως το φιλελεύθερο κράτος δικαίου, μολονότι προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα, δεν τα κατοχυρώνει, ούτε εκπορεύονται από αυτό. Η αποφυγή ή η έλλειψη του a priori προστατευτισμού στο φιλελεύθερο σύνταγμα επομένως, επιτρέπει κυρίως διαπιστωτικές πράξεις ή αποτιμήσεις καταστάσεων: το κράτος θα σπεύσει, εφόσον χρειασθεί, να διαφυλάξει την ατομική ελευθερία δίχως να έχει την απαιτούμενη νομική ισχύ ώστε να κατοχυρώσει κάτι τέτοιο.¹⁷⁴

Ο Schmitt περαιτέρω πιστεύει, κατά Cristi, πως ο νομικός θετικισμός προκύπτει από δυο κύριες τάσεις της νομικής, αυτήν της αναγνώρισης της καθοριστικής ισχύος του νομοθέτη αναφορικά με τη λήψη απόφασης¹⁷⁵ και αυτήν της κανονιστικοποίησης.¹⁷⁶

¹⁷¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.350.

¹⁷² Όπ.π.,σ.149.

¹⁷³ Όπ.π.,σ.150.

¹⁷⁴ Όπ.π.,σ.151. Επιπλέον, φιλελεύθερες παραχωρήσεις μπορούν να εντοπίζονται στον Schmitt, όταν κάνει λόγο για νόμους του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνας που πηγάζουν από έννοιες όπως της ατομικής ιδιοκτησίας και της προσωπικής ελευθερίας και προηγούνται από κάθε πολιτική οντότητα. Βλ. David Dyzenhaus, "The Concept of the Rule-of-Law State in Carl Schmitt's *Verfassungslehre*" στο Jens Meierhenrich, Oliver Simons ed. *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (New York: Oxford University Press,2016):490-509, σ.493.

¹⁷⁵ Decisionism

¹⁷⁶ Normativism

Η δεύτερη εδώ αντιτίθεται στην πρώτη, αφού στην κανονιστικοποίηση την πρωτεύουσα θέση κατέχουν οι κοινωνικοί κανόνες¹⁷⁷ κι όχι η αρμοδιότητα της αρχής που νομοθετεί. Μολονότι ο νομικός θετικισμός εκφάνεται άλλοτε στο πλαίσιο της θεωρίας της απόφασης του decisionism και άλλοτε σε αυτό της κανονιστικοποίησης,¹⁷⁸ ο Schmitt έχει εδώ τη δική του εναλλακτική. Αυτή είναι η επιθυμία να διαμορφωθεί συγκεκριμένη τάξη πραγμάτων,¹⁷⁹ σε αντίθεση με την αυθόρμητη τάξη του Hayek. Τούτο βέβαια θα το κατακρίνει κι ο τελευταίος,¹⁸⁰ αφού βλέπει το νομοθέτη στη συγκεκριμένη τάξη να έχει προκαθορισμένο σκοπό κατά νου προς εξυπηρέτηση. Κάτι τέτοιο η συγκεκριμένη τάξη φαίνεται¹⁸¹ να το επιτυγχάνει διατηρώντας έναν χαρακτήρα που δεν προσκολλάται στο άτομο,¹⁸² και δημιουργεί ένα ισχυρό κράτος. Και εδώ φαίνεται να υπάρχει σύμπτωση με τη θέση του Hayek πως «μια αυταρχική κυβέρνηση δύναται να λειτουργεί με φιλελεύθερες αρχές»¹⁸³ αφού και οι δύο επιθυμούν διάκριση κοινωνίας των πολιτών και κράτους.¹⁸⁴ Θα επανέλθουμε στη φράση αυτή του Hayek στο δεύτερο κεφάλαιο. Εδώ όμως, αν και ο ίδιος ο Hayek αρνείται¹⁸⁵ το χαρακτηρισμό του συντηρητικού που του αποδίδουν, ο Cristi θα δει κι αυτός «πολιτικά συντηρητικό φιλελευθερισμό»¹⁸⁶ να τον διακατέχει.

1.12 Αποκρατικοποίηση του χρήματος

Η έννοια της κοινωνικής πρόνοιας δύναται να ιδωθεί μέσα από τα γραπτά του Hayek σε δυο άξονες τουλάχιστον, με αυτούς να είναι αφενός το πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς και αφετέρου, όπως θα δούμε αργότερα, αυτό της αναφοράς στο απώτατο παρελθόν. Αρχικώς θα καταστεί προφανές πως ο χώρος που αφήνει για κοινωνική

¹⁷⁷ Blackburn, *Oxford Dictionary of Philosophy*, σ.265.

¹⁷⁸ Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism, Strong State, Free Economy*, σ.158.

¹⁷⁹ Όπ.π.,σ.159. (Ο Cristi εδώ γράφει πως ο Schmitt απορρίπτει αφηρημένες ερμηνείες).

¹⁸⁰ Friedrich Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol. 1, σ.71.

¹⁸¹ Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism, Strong State, Free Economy*, σ.164.

¹⁸² Αυτόθι. Ειδικότερα, τάξη που δεν διακρίνεται από ατομιστικά στοιχεία: "...the notion of concrete order displayed a supra-personal character."

¹⁸³ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.166. Ειδικότερα: "...an authoritarian government may act on liberal principles."

¹⁸⁴ Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism, Strong State, Free Economy*, σ.166.

¹⁸⁵ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.519-33.

¹⁸⁶ Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism, Strong State, Free Economy*, σ.167.

πολιτική, κι εδώ θα τη συγκεκριμενοποιήσουμε ως αυτή του ελαχίστου εισοδήματος, βρίσκεται και κινείται εκτός του συστήματος της αγοράς.¹⁸⁷ Ταυτοχρόνως, γίνεται αντιληπτό το δυσχερές του εγχειρήματος της χρηματοδότησης τέτοιων μέτρων με την δήλωσή του ότι η αγορά καλύπτει ολόκληρο το φάσμα της κοινωνίας.¹⁸⁸

Το άμεσο ενδιαφέρον του φιλοσόφου δεν το έλκει η εξεύρεση μιας λύσης που μπορεί τάχιστα να γίνει αντιληπτή και ευμενώς αποδεκτή από το άτομο της σύγχρονης κοινωνίας που χρήζει ανάγκης. Αυτό που βρίσκεται συνεχώς στο κέντρο είναι η αγορά και περιμετρικά αυτής επιθυμεί να δημιουργηθεί ισχυρή ζώνη προστασίας. Τοιουτοτρόπως, δεν μπορεί να υπάρχει εισχώρηση του δημοσίου ελέγχου στην αγορά, ούτε και σύγκρουση συμφερόντων ή μικρών σκοπών και στοχεύσεων που μπορούν να συναντηθούν στην πορεία. Η τοπική κυβέρνηση δεν είναι βέβαια εντελώς αποστερημένη από εξουσίες, λειτουργεί όμως σε ένα διαφορετικό επίπεδο μη εμπλεκόμενη στις δραστηριότητες της αγοράς. Και αυτό συμβαίνει διότι εξακολουθεί, κατά Hayek, να διατηρεί στη διάθεσή της διάφορα μέσα με τα οποία μπορεί να εξασφαλίσει ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στους δυσπραγούντες. Αν επιθυμούσαμε να τοποθετήσουμε σε κλίμακα ιεραρχίας το επίπεδο στο οποίο η κυβέρνηση πρέπει να κινείται, αυτό θα καταλάμβανε θέση κατώτερη από αυτή της αγοράς ή τουλάχιστον θέση εξάρτησης. Η ζωογόνος δύναμη είναι, κατά δήλωσή του, η αγορά αφού η κοινωνία που στηρίζεται εκεί θα μπορέσει να εκμεταλλευτεί τις πηγές και τα αποθεματικά της¹⁸⁹ τα οποία πιθανώς παραμένουν ανεκμετάλλευτα.

Ο πολίτης της κοινωνίας της ελεύθερης αγοράς θα πρέπει να αρθεί εκτός του κρατικού προστατευτικού πλαισίου προκειμένου να διεκδικήσει και όχι απλώς να λάβει μέρος του παραγόμενου πλούτου, όπως θα έκανε στην περίπτωση αναδιανεμητικών πρακτικών. Τέτοιες πρακτικές, στη σκέψη του Hayek, απλώς καταλήγουν να περιορίζουν το αναλογούν εις έκαστον μερίδιο δίχως να αυξάνουν τον ήδη υπάρχοντα πλούτο. Ο Hayek θα επιμείνει στο σημείο αυτό και θα υπερτονίσει τον χαρακτήρα ανατροφοδότησης που έχει η ελεύθερη αγορά που την κάνει να υπερισχύει σε τελευταία ανάλυση και της αναδιανομής: εκ μέρους της αγοράς γίνονται επιστροφές του αποθεματικού που δημιουργείται από τις ατομικές προσπάθειες, αυτές όμως διατηρούνται από την ίδια δίχως να λαμβάνονται κατά πολύ υπόψη οι οφειλές προς

¹⁸⁷ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.92, 64 (γράφει συγκεκριμένα “outside the market.”)

¹⁸⁸ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, σ.115.

¹⁸⁹ Hayek, *New studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ. 92.

κάθε είδους κοινωνική ομάδα ή οι ανάγκες της.¹⁹⁰ Αυτό που γίνεται φανερό εδώ είναι η ασυμβατότητα του προσφερόμενου από τους παίκτες στην αγορά μεριδίου με όσα υπάρχουν προς αναδιανομή. Το υλικό δεν είναι κατάλληλο αφού πρόκειται, στη φιλελεύθερη πρακτική, για την ατομική συνεισφορά πλούτου ή προσπάθειας εκάστου παίκτη στην αγορά. Διαφέρει άρα από τη δημιουργία ενός είδους τράπεζας από την οποία θα χρηματοδοτούνται τακτικώς πληθυσμιακές ομάδες κατόπιν αναδιανομής και δι' ενός συμβολαίου. Το υλικό αυτό που υπάρχει, και επιθυμούν ορισμένοι να αναδιανείμουν, θα γράψει ο Hayek, αποτελεί και μέσο προσέλκυσης νέας κίνησης από πλευράς κάποιου παίκτη, άρα απλώς ένα κρίκο σε μια αλυσίδα που οφείλει να εξελίσσεται διαρκώς και όχι ένα τελικό προϊόν που χρήζει διαχείρισης οριστικού χαρακτήρα.

Η λειτουργία της κοινωνικής ή διανεμητικής δικαιοσύνης εντός του πλαισίου της ελεύθερης αγοράς αντιτίθεται στο τελευταίο και για έναν ακόμη λόγο: δεν ενδιαφέρεται για οποιοδήποτε ατομιστικό πλαίσιο δράσης αλλά κινείται συλλογικά. Θεωρεί επομένως ο Hayek πως τα άτομα ετεροκατευθύνονται όσον αφορά τον τρόπο δράσης τους από μέρους της κοινωνίας,¹⁹¹ αφού το λογικό να συμβαίνει εντός της αγοράς, είναι οι αποφάσεις να λαμβάνονται δίχως εξωτερικούς επηρεασμούς.¹⁹²

Ο Hayek, στη ρητορική του λόγου του, θα ανασύρει και την προσφυγή στο συναίσθημα σε μια απόπειρα ψυχολογικού επηρεασμού του ιδεολογικού αντιπάλου: μέσα στην ελευθερία της γενικότερης επιλογής του ανθρώπου, όποιος παραμένει συνειδητά εκτός του σχήματος της αγοράς θα μειονεκτεί σε πλούτο ακόμη κι αν έχει εξασφαλίσει-εκτός της αγοράς- ένα σταθερό εισόδημα. Και αυτό μπορεί να συμβεί σε παγκόσμια κλίμακα το πρώτο σκαλοπάτι της οποίας δημιούργησε η αρχική επιθυμία του ατόμου προς απόκτηση κέρδους και η ρήξη με τα στενά δεσμά της κοινότητάς του: το ελεύθερο άτομο διακατέχεται από ελεύθερο πνεύμα το οποίο ταυτίζεται με τη

¹⁹⁰ Όπ.π.,σ.64.

¹⁹¹ Όπ.π.,σ.110.

¹⁹² Τρεις προϋποθέσεις παρουσιάζει ο Hayek (βλ. *New studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ. 111) για την προστασία της ατομικής ελευθερίας και την ταυτόχρονη λειτουργία ελεύθερης αγοράς και κοινωνικής πρόνοιας από πλευράς κράτους σχετικώς με ποικίλες κοινωνικές ανάγκες, που όπως σημειώνει ο ίδιος «η κυβέρνηση μπορεί και πρέπει να τις ικανοποιεί»: α) αποφυγή μονοπωλίου από την κυβέρνηση και μη παρεμπόδιση νέων μεθόδων κάλυψης αναγκών που μέχρι τότε παρέχονταν αποκλειστικά από το κράτος β) σταθερό φορολογικό σύστημα που δεν καταλήγει σε αναδιανομή γ) κάλυψη συλλογικών αναγκών που αφορούν το σύνολο της κοινότητας και όχι απλώς συγκεκριμένες ομάδες.

φιλέρευνη τάση και τη διάνοιξη προς το άγνωστο. Όποιος διαβιεί στη νεολιθική εποχή και περάσει το στενό της Μάγλης φέρων κάτι χρήσιμο προς ανταλλαγή ¹⁹³ στην απέναντι όχθη, αυτομάτως ενσαρκώνει το εμπορικό δαιμόνιο και έχει αντιληφθεί ότι η κοινότητά του διαθέτει πεπερασμένα όρια. Οι πρωταρχικές αλλά και οι μεταγενέστερές τους αρχαίες κοινωνίες ήταν εξάλλου για τον Hayek περιοριστικές της ατομικότητας, ώστε όποιος δεν ανήκε στην ομάδα να θεωρείται ανενεργός σε έσχατο βαθμό ακόμη και βιολογικώς. ¹⁹⁴ Βγαίνοντας επομένως από την πρωταρχικής μορφής κοινωνία προσεγγίζει ταυτόχρονα και την ελευθερία. ¹⁹⁵

Είναι λοιπόν η γνώση και το κυνήγι του αγνώστου που θα του προσδώσει ένα ισχυρό πλεονέκτημα σε εξατομικευμένο επίπεδο και ταυτόχρονα θα παραμερίσει την κοινοτική του δράση, αφού θα στρέψει το ενδιαφέρον του ατόμου στην απόκτηση προσωπικού πλούτου. Προσεγγίζοντας βέβαια άγνωστες περιοχές ο παίκτης κάθε εποχής δεν δύναται να γνωρίζει εκ των προτέρων τα πιθανά αποτελέσματα και θα πρέπει ο ίδιος να τροποποιήσει τις μεθόδους δράσης του καθώς και να λάβει «τις ανάλογες πληροφορίες». ¹⁹⁶ Αυτό σημαίνει την εσωτερική αλλαγή του ατόμου, την δεκτικότητα στην πρόσληψη σημάτων και ενδείξεων και την σε δεύτερο στάδιο ανάλυσή τους. Όποιος εν γένει κατορθώσει και διαφύγει από τα στενά όρια της

¹⁹³ Ο Meikle (βλ. Scott Meikle, *Aristotle's Economic Thought* [Oxford: Clarendon Press, 1995], κεφ. 7) διεξέρχεται την έννοια της δικαιοσύνης των συναλλαγών αναφερόμενος ειδικότερα στο χωρίο του Αριστοτέλη «δεῖ τοίνυν ὅπερ οἰκοδόμος πρὸς σκυτοτόμον, τοσαυτὰ ὑποδήματα πρὸς οἰκίαν» (βλ. *Ηθικά Νικομάχεια*, 1133a). Θα δηλώσει την αντίθεσή του στην καθιερωμένη άποψη πως ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον υποδηματοποιό και τον οικοδόμο άνισους και αυτό κυρίως επειδή, κατά την ερμηνεία του, ο Αριστοτέλης αντιμετωπίζει την έννοια της δικαιοσύνης των συναλλαγών ως ένα ξεχωριστό είδος δικαιοσύνης και δεν την εντάσσει μαζί με τη διανεμητική ή την επανορθωτική. Η αναλογία που πρέπει να ισχύει εδώ, τονίζει, είναι ποσοτική ως προς το παραγόμενο προϊόν συγκεκριμένα και δεν χαρακτηρίζει ποιοτικά τον οικοδόμο ή τον υποδηματοποιό ως ανώτερο ή κατώτερο. Το συμπέρασμα του Meikle είναι πως η έννοια της ανισότητας που έχει κατά νου ο Αριστοτέλης στο ανωτέρω χωρίο είναι σχετική με τα πρόσωπα μόνον αναφορικά με την ιδιότητα που φέρουν, ως κατασκευαστές δηλαδή προϊόντων που είναι μεταξύ τους διαφορετικής αξίας. Κατά το σχήμα αυτό, ο διαβιών στη νεολιθική εποχή που επιδιώκει την ανταλλαγή των εργαλείων που ο ίδιος παράγει, με άλλα που δεν υπάρχουν στο περιβάλλον του, θα ενισχύσει την προσωπική του ελευθερία αναζητώντας τη σωστή ποσοτική αναλογία αναφορικά με την ανταλλαγή, συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία των θεμελίων ενός αρχέγονου τύπου ελεύθερης αγοράς.

¹⁹⁴ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.12.

¹⁹⁵ Hayek, *New studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ.59.

¹⁹⁶ *Οπ.π.*, σ.63.

κοινότητάς του, είτε αυτός είναι ο χαρισματικός ¹⁹⁷ νέος Αφρικανός ¹⁹⁸ είτε ο προαναφερθείς πρωτόγονος έμπορος της νεολιθικής εποχής, μπορεί να θεωρηθεί πως είναι ο ελεύθερος αυτός άνθρωπος που υποβοήθησε τον πολιτισμό να αναπτυχθεί. Αναπτύχθηκε βέβαια πρώτα ο ίδιος ως προς τον εαυτό του και αποδείχθηκε στην πορεία επιτυχής. ¹⁹⁹

Ο Hayek γενικώς θα θεωρήσει την ανάγκη ως τον κινητήριο μοχλό του εμπορίου στις πρώτες ανθρώπινες κοινότητες κι όχι ένα φαινομενικό ή επιπόλαιο αίσθημα για πολυτέλεια²⁰⁰-κάτι διάφορο και εξωτερικό της ανάγκης ούτως ή άλλως. Αποτελεί επομένως η κάθε πράξη στις πρώτες μορφές του εμπορίου κάτι αδιαχώριστο από τον άνθρωπο, μη δυνάμενο να γνωρίζει όρια ή περιορισμούς, στο οποίο ο ίδιος υπόκειται και οφείλει να διαχειρισθεί. Η έννοια της ανάγκης δεν έπαψε βέβαια να υπάρχει σε μια άλλη μορφή αυτή τη φορά, και να αποκτά πέρα από αιτιακό και επικυρωτικό χαρακτήρα, με την ανάπτυξη του εμπορίου στα επόμενα στάδιά του. Με τους εμπορικούς δρόμους διαμορφώθηκαν κατά τόπους διευρυμένοι οικισμοί και παρίστατο

¹⁹⁷ Ο Hume, όταν αναφέρεται στην έννοια των ανθρωπίνων ταλέντων και δεξιοτήτων, θα αναγνωρίσει, καταρχάς, αγαθά κίνητρα σε στοχαστές όπως οι Gracchi και Levellers, οι οποίοι τάσσονταν υπέρ μιας ισότιμης κοινωνίας σύμφωνα με τον Moore. Παρόλα τα οφέλη όμως τέτοιων συστημάτων, το δυσχερές της εφαρμογής τους οδηγεί στην εγκατάλειψή τους. Ο Moore εξάλλου θα επισημάνει πως ο Hume βλέπει τις ιδιαίτερες ατομικές δεξιότητες ως το βασικό πλεονέκτημα της κοινωνίας και κάθε απόπειρα περιορισμού αυτών έχει αρνητικές συνέπειες που οδηγούν στην έλλειψη (scarcity) (Βλ. James Moore, "Hume's Theory of Justice and Property," *Political Studies* 24,2 (1976):103-19, σ. 111). Ο Walsh θα θεωρήσει ότι η έννοια της έλλειψης που περιγράφουν οι ηθικοί φιλόσοφοι εμπίπτει στην προσπάθειά τους προς εύρεση ενός όρου που θα έδιωχνε την ευθύνη από το άτομο σε περίπτωση αποτυχίας εκπλήρωσης κάποιου σκοπού (Βλ. V.C. Walsh, "Scarcity and the Concepts of Ethics," *Philosophy of Science* 25, 4 (1958): 249-257, σ.249). Ειδικότερα όμως αξιοσημείωτο είναι πως ο Hume θα καθιερώσει το σύστημα της ατομικής ιδιοκτησίας περιορίζοντας την ανθρωπολογική σταθερά «ως μοναδική βιώσιμη διευθέτηση του προβλήματος της οικονομικής στενότητας, άρα, εντέλει, ως η μόνη ωφέλιμη για την κοινωνία» με το όλο σύστημα της δικαιοσύνης να προασπίζεται την ατομική ιδιοκτησία και να μετατρέπει τα κείμενά του σε «πολεμικά επιχειρήματα»-προδρόμους της μεταγενέστερης νεοφιλελεύθερης ρητορικής. Βλ. Διονύσης Γ. Δρόσος, *Το Ευγενές Εμπόριο της Συμπάθειας, Αστικός Πολιτισμός και Ηθική Κοινότητα στον Σκωτικό Διαφωτισμό* (Αθήνα: εκδόσεις νήσος, 2016), σ. 493.

¹⁹⁸ Hayek, *New studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ.67. Αξιοσημείωτο εδώ το γεγονός πως ο νέος του παραδείγματος του Hayek της νεολιθικής εποχής παρουσιάζεται φέρων τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της φιλελεύθερης σκέψης όπως ο ίδιος τα παρουσιάζει αλλού. Βλ. Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ. 522. Συγκεκριμένα αναφέρει: "...courage and confidence[...]a preparedness to let change run its course even we cannot predict where it will lead."

¹⁹⁹ Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ.68.

²⁰⁰ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.39.

η ανάγκη εισαγωγών προκειμένου να καλυφθούν προτεραιότητες ως προς την αυτάρκεια.²⁰¹

Μέσα από την πορεία ανάπτυξης του εμπορίου ανά τους αιώνες, πέραν της ανάγκης, θα προβληθεί το πρόσωπο ως ατομική οντότητα. Εκεί βρίσκεται η ενέργεια που θα προσθέσει και άλλους κρίκους σε μια αλυσίδα που προκαλεί μια ακατάπαυστη αντίδραση που οδηγεί στην εξάπλωση των ίδιων των οικισμών αλλά και τη δημιουργία νέων: σημειώνεται έτσι το γεγονός πως το άτομο κατέχει σαν μονάδα και τέτοιου είδους δυνατότητες αλλά και γνώση που οφείλει να προστατεύσει και να κρατήσει μακριά από ένα ιδιότυπο είδος κοινοκτημοσύνης: αν δεν γίνουν όλοι κοινωνοί της ξεχωριστής γνώσης που τυχόν κατέχει το άτομο, θα διαφυλαχθούν τα ατομικά του συμφέροντα και θα είναι «καλυμμένο» από την έννοια εκείνη της ελευθερίας που υποβοηθά την προσωπική ανάπτυξη.²⁰² Η τήρηση απόστασης επομένως από τον κοινωνικό δαρβινισμό, η προτίμηση της πολιτιστικής αντί της γενετικής εξέλιξης²⁰³ καθώς και η προσήλωση σε μία διαδικασία εκμάθησης που περιλαμβάνει και το σφάλμα, δεν αποτρέπει από το να αναδειχθούν τα όρια της ατομικότητας. Η ατομικότητα εξάλλου είναι σε θέση να δημιουργήσει την αυθόρμητη τάξη ως επέκταση των προσπαθειών της κυρίως στον τομέα του εμπορίου και μάλιστα εν αγνοία της υφέρπουσας διαδικασίας και του ευρύτερου πλαισίου.²⁰⁴ Τούτο δεν θα παραλείψει ο Hayek να το δει ως μια ευόδωση της σκέψης του και να το παρουσιάσει ως νίκη του προσωπικού δρόμου.

1.13 Η χίμαιρα της πρότασης για επέκταση του κράτους.

Ο Hayek, κατά δήλωσή του,²⁰⁵ αδυνατεί επί μακρόν να ανακαλύψει το νόημα της έννοιας «κοινωνική δικαιοσύνη», και δεν αποδέχεται την ύπαρξή της εντός μιας ελεύθερης κοινωνίας. Αυτομάτως οδηγεί τρόπον τινά το συλλογισμό στην αναζήτησή

²⁰¹ Όπ.π.,σ.41.

²⁰² Όπ.π.,σ.43.

²⁰³ Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ.68. Καθώς εξηγεί, επιτράπη από τον άνθρωπο η ύπαρξη στοιχείων που αποδείχθηκαν στην πορεία επιτυχή, δεν τα υπέδειξε κάποιος ως επιτυχημένα ώστε να ακολουθηθούν.

²⁰⁴ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.47.

²⁰⁵ Όπ.π.,σ.57.

της κοινωνικής δικαιοσύνης εκεί όπου η ελευθερία έχει αποστερηθεί από κάποιον εξωτερικό παράγοντα και μεριμνά να οδηγή στη σταθερή-συνάμα και αρνητική συνυποδήλωση ότι η κρατική φροντίδα δεν έρχεται μόνη της· φέρνει μαζί της μια άνωθεν πεπατημένη που είναι αναγκαίο να ακολουθηθεί. Η κοινωνική δικαιοσύνη εμπλέκεται για τον Hayek σε ένα απατηλό παιχνίδι λέξεων άνευ νοήματος²⁰⁶ και διαστροφής των ήδη υφιστάμενων. Η σύνοψη εδώ είναι πως δεν δύναται κάτι ταυτοχρόνως να πλήττει αυτό που υποτίθεται ότι υπερασπίζεται, που δεν είναι άλλο από τον ίδιο τον κοινωνικό ιστό. Μια πεποίθηση τόσο ισχυρή ώστε να οδηγηθεί ο ίδιος να χαρακτηρίσει αντικοινωνική την ίδια τη δράση της κοινωνικής δικαιοσύνης.²⁰⁷

Χαρακτηριστικό είναι πως για τον Hayek κάθε απόπειρα αναδιανομής του υπάρχοντος πλούτου παραπέμπει σε αταβισμό.²⁰⁸ Αταβιστικό χαρακτήρα -πέραν του ουτοπικού - έχει επομένως και η γενικότερη έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης. Αντιτίθεται ο Hayek στην ιδέα εφαρμογής της καθώς θα επιχειρηθεί αναμφίβολα στην πράξη το κατά τον ίδιο ανεφάρμοστο και κενό νοήματος και προς τα δυο του σκέλη: αφενός το προς διανομή υλικό δεν υφίσταται, αφού κανείς δεν το προσφέρει, και το δίκαιο του πράγματος αφετέρου δεν είναι απλώς υποκειμενικό αλλά εντελώς ακαθόριστο, αφού έχει να κάνει μόνον με την ανθρώπινη συμπεριφορά και αδυνατεί να ρυθμίσει τα της όποιας διανομής.²⁰⁹ Μέρος της δυσκολίας του εγχειρήματος φαίνεται να συμερίζεται και ο Αριστοτέλης, τον οποίο ο Hayek αλλού²¹⁰ θα στηλιτεύσει. Αυτό θα συμβεί επειδή, αντλώντας από τις συνθήκες της εποχής του βλέπει την κάθε κοινωνική ομάδα

²⁰⁶ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol.2, σ.133.

²⁰⁷ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.118 και *Law, Legislation and Liberty*, vol.2, σ.137.

²⁰⁸ Όπου αταβισμός δύναται να είναι ένα οποιοδήποτε σύστημα ή πρακτική που αναπαράγει ένα πρότυπο του παρελθόντος που δεν μπορεί να εφαρμοσθεί στο παρόν λόγω μη ύπαρξης των κατάλληλων ή των ανάλογων συνθηκών που επέτρεπαν στο παρελθόν την ευδοκίμησή του. Επίσης, οποιοδήποτε κακέκτυπο απλώς φέρνει στο νου θύμησης ενός αποκομμένου παρελθόντος. Νόμοι ρυθμιστικοί και περιοριστικοί των περιουσιών όπως του Οξύλου ή των Αμφυταίων που επικαλείται ο Αριστοτέλης (*Πολιτικά*, Z 1319a, 13-14) φέρουν χαρακτηριστικά που λειτούργησαν μεν στην εποχή τους, αλλά θα συναντούσαν δυσκολία αν όχι αδυναμία εφαρμογής σε ένα οικουμενικό πεδίο. Για τον Hayek ο αταβισμός αντίκειται στην ανοιχτή κοινωνία της ελεύθερης αγοράς όπου καθένας χρησιμοποιεί κατά το δοκούν τις γνώσεις και τις δυνατότητές του (βλ. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ. 269). Ως αντιστάθμισμα σε πρακτικές αναδιανομής αυτό που προτείνεται είναι επομένως η εκ νέου διάθεση των πηγών (redispotion) του πλούτου εντός της αγοράς που θα διαιωνίσει το καθεστώς ελευθερίας. Τούτη όμως θα πρέπει να είναι συνεχής και ανεμπόδιστη από πρακτικές του κράτους.

²⁰⁹ Hayek, *New studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ.60.

²¹⁰ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.45-7.

να συμπτύσσεται στην αμέσως προηγούμενη κοινωνική κλίμακα και να υπερασπίζεται τα δικά της στοιχεία, όταν πρόκειται για διανομή (δημοσίων) αγαθών.²¹¹ Μολονότι δηλαδή η δικαιοσύνη τυγχάνει καθολικής αποδοχής, καθίσταται δυσχερές να βρεθεί η σωστή αναλογία που χαρακτηρίζει την έννοια του δικαίου καθαυτή. Στο χαγκεκιανό πλαίσιο όμως της ατομικής ελευθερίας η κάθε απόπειρα κοινωνικά δίκαιης διανομής του πλούτου βάλλει εναντίον της αυτοδιάθεσης. Υπό την έννοια αυτή εξάλλου δέον είναι κάποιος να χρησιμοποιεί τη γνώση του για δικούς του σκοπούς και όχι γι' αυτούς μιας κεντρικής διοίκησης.²¹²

Αυτό που μπορεί να υπάρξει για τον Hayek είναι μια ελάχιστη κοινωνική παροχή. Έντονη είναι όμως η αδυναμία εύρεσης ενός σταθερού κριτηρίου ως προς την παροχή αυτή καθώς είναι ορατός ο «κίνδυνος» της κρατικής παρέμβασης που ελλοχεύει. Αν επίσης όπως έχει σωστά επισημανθεί, κριτήριο αποτελεί η διατήρηση της κοινωνικής τάξης, το κράτος δύναται να υιοθετεί νέα μέτρα ενόψει της πιθανότητας αυτή να διαταραχθεί.²¹³

Στη χαγκεκιανή εξάλλου συλλογιστική το κοινωνικά δίκαιο περιπίπτει στο ανέφικτο, αντλεί από το απώτατο παρελθόν και αντιβαίνει στην ελευθερία. Θα μπορούσε να ενταχθεί στο συλλογικό ασυνείδητο, διαμορφωμένο επιπλέον μέσω μιας διαδικασίας διαρκούς μίμησης ή αποτύπωσης ενστίκτων.²¹⁴ Τα ένστικτα αυτά αποτελούν για τον αυστριακό φιλόσοφο προσκόμματα στην ελευθερία· τον ωθούν σε μια ακόμη διατύπωση του γρήγορου άλματος στο χρονικό σημείο ακόμη παλαιότερα του αταβισμού. Πρόκειται για τις αναφορές στην πρωταρχική κοινωνική οργάνωση, και την παρουσίαση εν είδει προτύπου της κίνησης των πρωτόγονων να αμφισβητήσουν τα ήθη των κοινωνιών τους προκειμένου να μεταβούν στο επόμενο επίπεδο.²¹⁵ Είναι δυνατόν όμως και εδώ να παρατηρηθεί το γεγονός ότι δεν αρκεί η ατομική πρακτική

²¹¹ Βλ. *Ηθικά Νικομάχεια*, 1131a, 24 «τὸ γὰρ δίκαιον ἐν ταῖς νομαῖς ὁμολογοῦσι πάντες κατ' ἀξίαν τινὰ δεῖν εἶναι, τὴν μέντοι ἀξίαν οὐ τὴν αὐτὴν λέγουσι πάντες ὑπάρχειν, ἀλλ' οἱ μὲν δημοκρατικοὶ ἐλευθερίαν, οἱ δ' ὀλιγαρχικοὶ πλοῦτον, οἱ δ' εὐγένειαν, οἱ δ' ἀριστοκρατικοὶ ἀρετὴν. ἔστιν ἄρα τὸ δίκαιον ἀνάλογόν τι». Ο Meikle με βάση το απόσπασμα αυτό θα συμπεράνει πως η διανομή των κοινωνικών αγαθών και των αξιωμάτων γινόταν με άνισο τρόπο. Βλ. Scott Meikle, *Aristotle's Economic Thought* (Oxford: Clarendon Press, 1995), σ. 136.

²¹² Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ.58.

²¹³ Πάνος Μαραβέλιας, «Η Νεοφιλελεύθερη Θεμελίωση της Ηθικής, ο Hayek ως Κριτικός της Κοινωνικής Δικαιοσύνης», *Αξιολογικά* 3 (1992): 59-84, σ.61.

²¹⁴ *Όπ.π.*, σ.59.

²¹⁵ *Αυτόθι*.

προκειμένου να επιτευχθεί κάτι τέτοιο αλλά απαιτείται η ανάγκη αυτή να γίνει συνείδηση αυξημένου μέρους της κοινωνίας , να λάβει στην πράξη μαζικό χαρακτήρα. Σκιαγραφείται η πρόωγη επομένως περίπτωση όπου υποβοηθείται ο ατομισμός και η ατομική ελευθερία μέσω της συλλογικής δράσης.

Σε διάφορα των προαναφερθέντων σημεία θα μπορούσαμε, εκ νέου, να αντιπαραβάλλουμε τη θεώρηση του Αριστοτέλη προς διευκρίνιση. Η ατομική ελευθερία ,που απασχολεί θεμελιωδώς τον Hayek, δεν διαταράσσεται στη θεώρηση του Έλληνα φιλοσόφου, όταν εντός του δημοκρατικού πολιτεύματος, βρεθεί ο μέσος τρόπος συνάντησης του πλήθους των πολιτών προς το ποσό των περιουσιών των πλουσίων.²¹⁶ Το ζήτημα της ατομικής περιουσίας είναι κεφαλαιώδους σημασίας, καθώς δεν είναι απλώς ένα θέμα κατοχής ιδιοκτησίας αλλά σχετίζεται και με την ισχύ που αποδίδει το εύρος της στον ιδιοκτήτη. Η ισχύς αυτή απασχολεί τον Αριστοτέλη, ο οποίος θα εκφράσει αμφιβολία για την απολυτότητα της αλήθειας της καθολικής ετυμολογίας²¹⁷ την οποία εντέλει θα αποδεχθεί καθώς αναζητά τις βάσεις της δημοκρατίας . Στην περίπτωση όμως όπου προκύψει διαφωνία ύστερα από εναρμονισμένη απόπειρα συνεννόησης των μερών των αποτελούντων την πόλη²¹⁸ το ιδιοκτησιακό ανάγεται σε πρωτεύουσας σημασίας παράγοντα: όταν οι γνώμες δίστανται ακόμα και στο εσωτερικό των κοινωνικών ομάδων, περί του δικαίου θα αποφασίσουν οι έχοντες την μεγαλύτερη περιουσία.²¹⁹ Η κατοχή περιουσίας , κατά κύριο λόγο κτηματικής έκτασης εν προκειμένω, αναμφίβολα προσδίδει στον ιδιοκτήτη έναν ιδιαίτερο δεσμό με τον οικείο τόπο για τον οποίο οφείλει να μεριμνά . Όσο ο γεωργικός λαός που περιγράφει ο Αριστοτέλης πλησιάζει την έννοια της αυτάρκειας τόσο απομακρύνεται από την ιδιοτέλεια και τη φανυλότητα. Άλλο τόσο επίσης διοχετεύει τις δικές του δυνάμεις σε παραγωγικό έργο διαφυλάττοντας με τον τρόπο αυτό ένα δημοκρατικό καθεστώς. Την ποιότητα του δημοκρατικού καθεστώτος ο ίδιος

²¹⁶ Αριστοτέλους, *Πολιτικά Δ'* , Σ. Χ. Μαγγίνας, μτφ. (Αθήνα: Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός,1990), σ. 144.

²¹⁷ *Πολιτικά Ζ 3*, 1318a, 29-30 «λέγουσι γὰρ ὡς ὃ τι ἂν δόξη τοῖς πλείοσι τῶν πολιτῶν, τοῦτ' εἶναι δεῖ κύριον: ἔστω δὴ τοῦτο, μὴ μέντοι πάντως».

²¹⁸ δηλ. των πτωχών και των πλουσίων.

²¹⁹ *Πολιτικά Ζ 3*, 1318a, 33«ἐὰν δὲ τὰναντία δόξη, ὃ τι ἂν οἱ πλείους καὶ ὢν τὸ τίμημα πλεῖον»

ο φιλόσοφος θα χαρακτηρίσει ως τη βέλτιστη, αφού το σώμα του πολιτεύματος φαίνεται να αποτελεί και την ψυχή του, ²²⁰ την πεμπουσία των συστατικών του μερών. Ο Αριστοτέλης όμως επιπλέον θεμελιωδώς αναφέρεται στα βαθύτερα στοιχεία της δικαιοσύνης, εντρυφεί περαιτέρω στον έννοιά της και εξετάζει την περίπτωση που κάποιος κάλλιστα μπορεί να έχει τη δυνατότητα «τὸ ἴσον διανεῖμαι» αλλά απλώς να μη το πράττει, άρα λοιπόν μόνον ο δυνάμενος δεν θα ενδυθεί την ιδιότητα του δικαιότερου ανθρώπου επί γης. ²²¹ Αυτό που πρωτίστως απαιτείται είναι η προαίρεση για την απονομή της, η ελεύθερη προς τούτο επιλογή. ²²² Ο ελεύθερος και απονέμων το δίκαιο πολίτης επομένως για τον Αριστοτέλη είναι ταυτόχρονα ανεπηρέαστος από εξωτερικούς εξαναγκασμούς, αλλά και από το αίσθημα να εκπληρώσει απλά διαδικαστικά ένα τυπικό καθήκον.

Αν πολλοί θλίβονται στη θέα του συγκεντρωμένου πλούτου από ορισμένους και της άνισης κοινωνικής κατανομής, αυτό δεν αποτελεί, για τη θεώρηση του Hayek, απόδειξη αδικίας κατ' ανάγκη· συνεχίζοντας τοιουτοτρόπως την τακτική του ψυχολογικού επηρεασμού και θέλοντας να άρει την πιθανότητα άδικης απόκτησης υπερβολικού πλούτου, μπορούμε να διακρίνουμε την παρουσίαση του παράγοντα της ανταποδοτικότητας που υφέρπει και έχει προηγηθεί: ²²³ ο κατέχων το μεγαλύτερο μερίδιο είναι πιθανώς αυτός που έχει κάνει και τη μεγαλύτερη προσφορά αποθέματος στο κοινό «ταμείο» από το οποίο καθένας μπορεί να αντλήσει. Ό,τι διαθέτει επομένως και δύναται να αποτελέσει αντικείμενο ακόμη και φθόνου, ενδέχεται να είναι αποκλειστικά το προϊόν διαφόρων παραγόντων που συνθέτουν ένα δίκαιο για τον Hayek παίγνιο. Θα γράψουμε εδώ «ενδέχεται» διότι ο Hayek φροντίζει να τονίσει την πιθανότητα η ατελής ανθρώπινη φύση να κατισχύσει επί της δικαιοσύνης και να προσπαθήσει ο παίκτης εντός της ελεύθερης αγοράς να μεταβάλει τους κανόνες υπέρ του. Αυτή η περίπτωση είναι όμως, κατά Hayek, ξανά οφειλόμενη σε κεντρικές κυβερνητικές πρακτικές που επεμβαίνουν στην ελευθερία της αγοράς και επιτρέπουν

²²⁰ Πολιτικά Ζ 3, 1319a, 4-5 «ὅτι μὲν οὖν αὕτη τῶν δημοκρατιῶν ἀρίστη, φανερόν καὶ διὰ τίν' αἰτίαν, ὅτι διὰ τὸ ποιόν τίνα εἶναι τὸν δῆμον

²²¹ Τοπικών Ζ 7, 145b, 34-146a 1-2. «σκεπτέον δὲ καὶ εἰ καθ' ἕτερόν τι μᾶλλον λέγεται τὸ ὀρισθὲν ἢ κατὰ τὸν ἀποδοθέντα λόγον, οἷον εἰ ἡ δικαιοσύνη δύναμις τοῦ ἴσου διανεμητική. δίκαιος γὰρ μᾶλλον ὁ προαιρούμενος τὸ ἴσον διανεῖμαι τοῦ δυνάμενου, ὥστ' οὐκ ἂν εἴη ἡ δικαιοσύνη δύναμις τοῦ ἴσου διανεμητική· καὶ γὰρ δίκαιος εἴη ἂν μάλιστα ὁ δυνάμενος μάλιστα τὸ ἴσον διανεῖμαι».

²²² Αυτόθι.

²²³ Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, σ.65.

τη δημιουργία ομάδων πίεσεως οι οποίες αυξάνουν σε ισχύ αναλόγως των πρακτικών παρέμβασης από τις κυβερνήσεις υπέρ συγκεκριμένων ομάδων.²²⁴ Έγκειται καθαρά στην κυβέρνηση να υλοποιεί διαρκώς ή όχι συμφέροντα μεμονωμένων ομάδων ανατροφοδοτώντας τις και αυξάνοντας την ισχύ τους. Φαίνεται εδώ να κρατά επομένως ο Hayek το χαρακτήρα του εξωγενούς και αθωωτικού συνάμα στοιχείου ως προς την ελεύθερη αγορά για να τον αποδώσει στις πρακτικές των ομάδων πίεσεως και με τον τρόπο αυτό να την καταστήσει ανέγγιχτη από μια αντίρρηση που μοιάζει εύλογη: οι κυβερνήσεις μπορούν να μην επιτρέψουν την ύπαρξη του πλαισίου εκείνου όπου ο επίδοξος παίκτης θα επιχειρήσει τον επηρεασμό καταστάσεων υπέρ του. Αυτό -μπορούμε να συμπεράνουμε- θα συμβεί όχι κατασταλτικά, αλλά οφείλει να υπάρχει εν είδει συστατικού στοιχείου ιδρυτικής διακήρυξης της ελεύθερης οικονομίας και κοινωνίας. Δεν θα μπορέσει όμως ο Hayek εντέλει να αποφύγει να απαξιώσει, όπως έχει επισημανθεί,²²⁵ την ίδια την προβληματική της κοινωνικής ολότητας, τις λογικές και ηθικές προϋποθέσεις «για κάθε συζήτηση περί κοινωνικής δικαιοσύνης».

1.14 Κράτος πρόνοιας

Κάθε γενικό σχέδιο ή και εξειδικευμένο μέτρο υπέρ των αναξιοπαθούντων στο κοινωνικό σύνολο μπορεί να ενταχθεί στο κράτος πρόνοιας. Το τελευταίο όμως είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας μεθόδων και στοχεύσεων στο νου και τα χέρια όσων καλούνται να υλοποιήσουν την έννοια αυτή. Κι εδώ βέβαια ο ανθρώπινος παράγοντας θα έχει σημαντικό ρόλο, αφού θα υπεισέλθει η έννοια με διπλό χαρακτηριστικό: αφενός ο χρόνος εντός του οποίου αναμένονται τα αποτελέσματα των στοχεύσεων, αφετέρου η φύση των αποτελεσμάτων είτε αντέχει στο χρόνο είτε γίνεται προσωρινή. Εντός του κράτους πρόνοιας ο Hayek αναγνωρίζει βεβαιασμένες κινήσεις, κοντόφθαλμη πρακτική αλλά συνάμα και την ικανότητα της κυβέρνησης να αποκτά τη σύμπραξη ή συγκατάνευση του γενικού πληθυσμού: τα άτομα εξάλλου έχουν εκχωρήσει σ' αυτήν μονοπωλιακά εργαλεία ώστε να τα κάνει χρήση.²²⁶ Δεν παραλείπει όμως να γράψει πως πρόκειται για μια συναίνεση εκ μέρους του γενικού πληθυσμού που εκχωρείται

²²⁴ Όπ.π.,σ.100.

²²⁵ Δρόσος, «Η Απαξίωση της Δημοσιότητας στο Νεοφιλελευθερισμό»,σ.165.

²²⁶ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.377.

στην κυβέρνηση ενώ αυτός μάλλον τελεί εν αγνοία των μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων επιπτώσεων τούτης της συναίνεσης στις πράξεις της κυβέρνησης.²²⁷ Αναφορικά πάλι με την εφαρμογή κεφαλαιώδους σημασίας συστημάτων όπως της κοινωνικής ασφάλισης, θα παρατηρήσουμε ότι μια τέτοια συγκατάνευση του πληθυσμού σε εφαρμογή μέτρων είναι εκ μέρους του κράτους επιθυμητή αν όχι απαιτητή. Εάν δεν υπάρχει τότε θα πρέπει να κατασκευασθεί και θα συντελέσει στην αποκλειστικότητα που αποκτά η κυβέρνηση στο σχεδιασμό, την διαχείριση και την υλοποίηση του κράτους πρόνοιας που απειλεί την ελευθερία. Εμφανίζονται να πλήττονται προφανώς όσοι επιθυμούν να συμμετέχουν και αποκλείονται αλλά μακροπρόθεσμα και οι ίδιοι οι ευεργετούμενοι.²²⁸ Φαίνεται εξάλλου καθαρά εδώ πως η κυβέρνηση βρίσκεται στην ευχέρεια να κάνει χρήση περιοριστικών μεθόδων της ελευθερίας αναλόγως και με το ποιες επιλογές θα προκριθούν κάθε φορά.²²⁹ συστήνεται επομένως η προσεκτική αναμονή για προσέλκυση προτάσεων -λύσεων και η ενδελεχής βεβαίως μελέτη των ήδη προσφερόμενων.

Σε κάθε περίπτωση, αυτό που επιθυμεί ο Hayek να αποφευχθεί είναι η προσωποποίηση της δημόσιας διοίκησης. Αυτό συμβαίνει αναφορικά με σχηματισμούς όπως το κράτος πρόνοιας όπου η δημόσια διοίκηση λαμβάνει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του μεμονωμένου ατόμου ή της ομάδας που καλείται να επιληφθεί· προσωποποιείται, όταν δίδεται η δυνατότητα εξατομικευμένης και αυτόνομης κρίσης σε ένα δημόσιο λειτουργό ή φορέα. Εδώ είναι που θα τονιστεί ο κίνδυνος που ελλοχεύει για τη δημοκρατία,²³⁰ όταν εντός της μικροομάδας ή άτομα αυτονομούνται επί της ουσίας και όχι απλώς σχεδιάζουν ή υλοποιούν αλλά άρχουν επί καταμερισμένων πεδίων-τμημάτων, βασιζόμενοι σε ατομικές μόνον πίστεις ή θεωρήσεις περί σωστού ή λάθους. Βλέπει επομένως ο φιλόσοφος, με αφορμή το κράτος πρόνοιας, τα κύτταρα ενός ηγεμονικού κράτους²³¹ όχι μόνον να αποτελούν φορείς υλοποίησης αλλά συνάμα να δύναται να πολλαπλασιαστούν και το αποτέλεσμα να είναι αντίθετο του προσδοκώμενου, να έλθει δηλαδή το άτομο σε προφανή θέση αδυναμίας.

²²⁷ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.416.

²²⁸ Πρόκειται για σταθερή πίστη του Hayek που επαναλαμβάνεται με αφορμή διάφορους κρατικούς και κοινωνικούς σχηματισμούς, (βλ. *The Constitution of Liberty*, σ. 407,410,416).

²²⁹ Hayek, *The Constitution of liberty*, σ.376.

²³⁰ Όπ.π.,σ.378,411.

²³¹ Όπ.π.,σ.379. Στη δημόσια διοίκηση που προσωποποιείται στον κρατικό υπάλληλο, αυτός εμφανίζεται ως η μικρογραφία του ηγεμονικού κράτους.

Κι αυτό, επισημαίνεται εκ νέου, δεν συμβαίνει δίχως την υποστήριξη του φτωχότερου τμήματος της κοινωνίας που τυχαίνει να αποτελεί την πλειοψηφία, αφού έχει προηγουμένως πεισθεί πως θα μετέχει του υπάρχοντος πλούτου.²³² Ο τρόπος όμως που θα χρησιμοποιήσει η δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση προκειμένου να συγκατανεύσει η πλειοψηφία, θα κάνει τον Hayek να την παρομοιάσει, τουλάχιστον ως προς τη μέθοδο, με το απολυταρχικό κράτος.²³³ Η εσωτερική αντίφαση στη συναίνεση αυτή βρίσκεται στην κυκλικότητα της ίδιας της φύσης της: από το γενικό πληθυσμό αίρονται, μέσω της φορολογίας, τα απαραίτητα κονδύλια προκειμένου να πεισθεί ο ίδιος· πρόκειται να γίνει αποδεκτή η πολιτική του κράτους πρόνοιας με τον ίδιο εκ νέου άμεσα επωφελούμενο. Το κράτος θα υιοθετήσει προς τούτο μεθόδους της ελεύθερης αγοράς, συγκεκριμένα αυτήν μιας διαφημιστικής εκστρατείας βασιζόμενης στις δημόσιες σχέσεις. Ένα τέτοιο εγχείρημα για τον φιλόσοφο θα λάβει τα χαρακτηριστικά προπαγάνδας λόγω της συνεχούς επανάληψης από έναν αποκλειστικό φορέα, δίχως να παρουσιάζεται εναλλακτική.²³⁴ Εφόσον η ροή πληροφόρησης είναι αποκλειστική, διοχετεύει κατά βούληση συγκεκριμένα στοιχεία προς κρίση από τους νομοθέτες ή το λαό προασπίζοντας με τον τρόπο αυτό τον ζωτικό χώρο που χρειάζεται. Η προϋπόθεση βέβαια είναι ότι όποια στοιχεία παρουσιάζονται από την κυβέρνηση υφίστανται έναν πρώτο έλεγχο από την ίδια. Η κυκλική ροή των πραγμάτων, που εξασφαλίζεται και μέσω της έλλειψης εναλλακτικών,²³⁵ είναι και πάλι παρούσα.²³⁶ Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι στο πλαίσιο της προπαγάνδας τοποθετεί ο Hayek την ίδια την πολιτική φύση που αποδίδει στο κράτος πρόνοιας.²³⁷ Εάν κάτι τόσο βαρυσήμαντο όσο το κράτος πρόνοιας άπτεται της πολιτικής και μόνο είναι εύκολο για τον φιλόσοφο να το νιώθει να απομακρύνεται από τα δεδομένα²³⁸ όντας προϊόν συναισθηματικής-νοητικής κατασκευής. Μια «επιμελής προπαγάνδα» θα αγγίζει το συναισθηματικό μέρος της γενικότερης συγκρότησης του ατόμου, αφού πρώτα έχει φροντίσει να αφήσει κατά μέρους τα δεδομένα. Στο αυτό μήκος κύματος ο Ellul θα γράψει πως ο μηχανισμός της προπαγάνδας επιτυγχάνει τη μετάβαση από την κρίση

²³² Όπ.π.,σ.380.

²³³ Όπ.π.,σ.416.

²³⁴ Αυτόθι.

²³⁵ Όπ.π.,σ.417.

²³⁶ Όπ.π.,σ.416.

²³⁷ Όπ.π.,σ.419, 427.

²³⁸ Όπ.π.,σ.419.

των δεδομένων ή γεγονότων στο πεδίο της ηθικής και στην ηθική κρίση. Με τέχνασμα την αοριστία των υποσχέσεων οι πολιτικοί που σκιαγραφεί ο Ellul αποφεύγουν τον λόγο περί του υπαρκτού και περιγράφουν απλώς το δέον, το πρέπον ή ηθικώς αρμόζον. Με την αοριστία επιτυγχάνουν ταυτόχρονα να συσκοτίσουν και να αποκρύψουν την πιθανότητα σύγκρισης ή επαλήθευσης της κρίσης τους, αφού ο χρόνος που θα έχει περάσει θα έχει βοηθήσει στη λήθη.²³⁹ Εντούτοις, το στοιχείο που προσθέτει ο Ellul σε σχέση με τον Hayek είναι η καλή πίστη²⁴⁰ που βλέπει να υπάρχει σε ορισμένα πολιτικά συστήματα παρά το ότι η προπαγάνδα λαμβάνει χώρα. Ενδέχεται ενίοτε οι πολιτικοί όντως να πιστεύουν όσα διακηρύσσουν. Είναι όμως γεγονός πως όλη η καλή πίστη θα καταρρεύσει υπό το βάρος ενός συστήματος ψευδών ισχυρισμών και θέσεων, πολύ περισσότερο μάλιστα, όταν αυτό το σύστημα λαμβάνει μορφή πάγια στον κοινωνικό στίβο. Το ευγενές τούτο στοιχείο δυσκολεύεται να δει και ο Ellul στην εποχή του από τη στιγμή που διακρίνει εθελούσιο χαρακτήρα και σκοπιμότητα σε οποιαδήποτε ανακριβή αναπαράσταση της πραγματικότητας.²⁴¹ Περαιτέρω, αν και θα αναγνωρίσουν και οι ίδιοι, όπως και ο Hayek, τον αρνητικό χαρακτήρα ενός αυστηρά γραφειοκρατικού κρατικού μηχανισμού που ασκεί μονοπωλιακό έλεγχο, οι Herman και Chomsky θα προσθέσουν κάτι που λείπει από το σχολιασμό περί προπαγάνδας του αυστριακού φιλοσόφου: προκειμένου ο ρόλος των μέσων επικοινωνίας να λάβει σάρκα και οστά απαιτείται συστηματική προπαγάνδα, τούτο όμως λαμβάνει χώρα σε ένα κόσμο με υψηλές ταξικές αντιθέσεις με συγκέντρωση πλούτου σε ορισμένα μόνο μέρη και σε τέτοιου είδους ανισότητες εστιάζει.²⁴² Κι ενώ όχι μόνο το κράτος πρόνοιας αλλά όλη η πρόοδος στηρίζεται στην ίδια την αύξηση του πλούτου σύμφωνα με τον Hayek,²⁴³ ο ίδιος δεν θα εστιάσει στην συγκέντρωσή του από λίγους και σε λίγα μέρη· εμμένει στη γραμμή που φέρει τον πλούτο να θυματοποιείται απομειούμενος στο βωμό των κοινωνικών παροχών και αυτή η απομείωση να μετατρέπεται σε φορτίο δυνητικά στερητικό της ατομικής ελευθερίας. Θα σημειώσει εξάλλου πως ούτε η έλλειψη ανταγωνισμού εγγυάται ορατά αποτελέσματα σε συγκεκριμένο χρόνο. Δεν θα μπορέσει επίσης με ασφάλεια να πιστοποιηθεί και να αναγνωρισθεί αντικειμενικά από

²³⁹ Jacques Ellul, *Propaganda, the Formation of Men's Attitudes*, trans. Konrad Kellen and Jean Lerner (New York: Vintage Books, 1965), σ.58 passim.

²⁴⁰ Όπ.π.,σ.60.

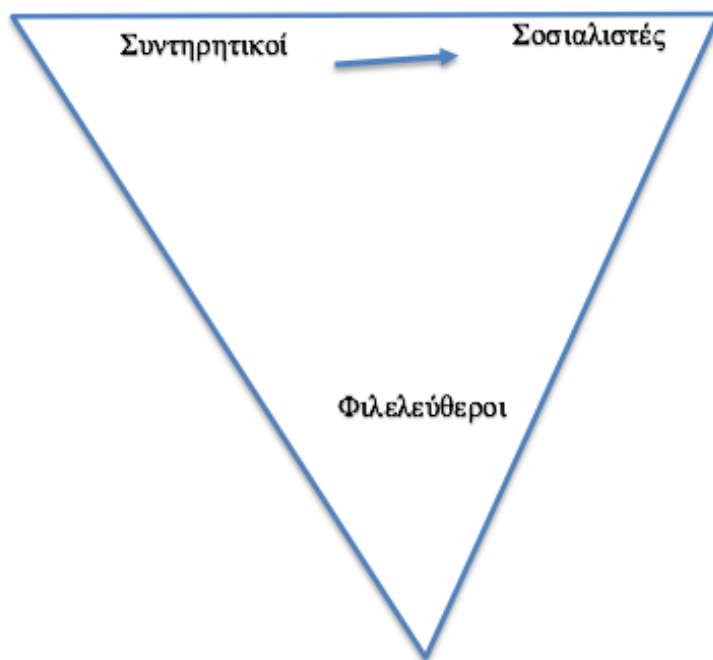
²⁴¹ Όπ.π.,σ.61.

²⁴² Herman and Chomsky, *Manufacturing Consent*, σ.1-2.

²⁴³ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.429.

τον κοινό νου το γεγονός της γενικότερης αύξησης του πλούτου ώστε να «απαλλαχθεί» το σύστημα από την κοινωνική μέριμνα.²⁴⁴

1.15 Ο συντηρητισμός και η επιθυμία αποφυγής του

Ο Hayek επιθυμώντας να αποφύγει την παραδοσιακή απεικόνιση των πολιτικών τάσεων δεν επιθυμεί να τις αποδεχθεί σε παράταξη μιας ευθείας. Προτείνει απεναντίας το σχήμα ενός τριγώνου,²⁴⁵ που το παρουσιάζουμε ανωτέρω έτσι ώστε να μην ομοιάζει με πυραμιδοειδή σχηματισμό. Δεν θεωρούμε ότι η επιλογή του αυτή του τριγώνου είναι τυχαία. Με την αποφυγή της παραδοσιακής ευθείας γραμμής και συνάμα του χωρισμού του πολιτικού φάσματος σε αριστερό, κέντρο και δεξιό καταφέρνει να μην παρουσιάσει δυο μόνο πόλους. Δίδει επαρκή χώρο και στους συντηρητικούς τους οποίους τοποθετεί σε μια από τις τρεις γωνίες του τριγώνου με την τάση όμως να απομακρύνονται από αυτή ή έστω να μην είναι εκεί προσκολλημένοι. Προς τούτο αποφεύγει πλέον το χαρακτηρισμό «άκρα» (extremes) και υιοθετεί τον όρο «κατεύθυνση τάσης» (direction of tendency) προφανώς για να δηλώσει την κίνηση σε αντιδιαστολή με το συντηρητισμό. Δεν θα μπορούσε όμως ο Hayek να απομακρυνθεί

²⁴⁴ Όπ.π.,σ.428.

²⁴⁵ Όπ.π.,σ.520.

εντελώς από το παραδεδομένο σχήμα απεικόνισης του πολιτικού φάσματος σε γραμμή καθώς δεν θα αργήσει να αναφέρει πως οι φιλελεύθεροι απέχουν εξίσου και από τους δυο άλλους, κι αυτό εφόσον κατέχουν θέση στη μέση.²⁴⁶ Η απόσταση πάλι που χωρίζει τους συντηρητικούς από τους σοσιαλιστές για τον Hayek μπορεί και μικραίνει λόγω της έλξης που ασκείται από την πλευρά των δεύτερων, αν και φαινομενικά η τάση είναι οι συντηρητικοί και οι φιλελεύθεροι να επιβραδύνουν την πορεία των σοσιαλιστών καθώς κατείχαν τα πρωτεία στην εξέλιξη επί μακρόν.²⁴⁷ Βασικός λόγος επομένως που ο Hayek δεν θα αποδεχθεί τον χαρακτηρισμό του ως συντηρητικού είναι βέβαια πως ο ίδιος δεν επιθυμεί την ακινησία που επιδιώκει ο συντηρητικός χώρος αλλά την κατεύθυνση σε συγκεκριμένο πεδίο ατομικής πρωτίστως ελευθερίας²⁴⁸ μέσω του φιλελευθερισμού· μπορεί έτσι να αποφεύγει την οπισθοδρόμηση και τη συντήρηση δίχως να αλλάζει άρδην οτιδήποτε καθιερωμένο. Κτίζει επομένως επάνω σε ψήγματα του παρελθόντος, και αυτό τουλάχιστον στις Ηνωμένες Πολιτείες.²⁴⁹ Περαιτέρω, από τη στιγμή που η διακυβέρνηση στην οποία ο συντηρητικός δεν έχει αντίρρηση βασίζεται στην εξουσία, είναι δυνατόν να έχουμε εφαρμογή της εξουσίας αυτής κατά το δοκούν και μάλιστα άνευ περιορισμού, πρακτική που δύναται να μη διαφέρει από αυτή του εξαναγκασμού.²⁵⁰ Αυτός ο συντηρητισμός για τον Hayek είναι που συμπλέει με τον εθνικισμό που διατρανώνει αυτάρκεια στις ιδέες και απαξιοί να συμμετάσχει στο παιχνίδι της ανταλλαγής οποιωνδήποτε πρακτικών: η πρόταξη εδώ του εθνικού συμφέροντος οδηγεί σε σημείο εχθρότητας προς το άγνωστο.²⁵¹ Τέτοιου είδους εχθρότητα μπορεί να καταστήσει το συλλογικό αίσθημα ανωτερότητας αίτιο επιθετικής συμπεριφοράς και καταστροφής των δρόμων συνεννόησης ή ανταλλαγής. Επιπλέον, αν οι μικρές χώρες παραμείνουν «ελεύθερες από το δηλητήριο του εθνικισμού» θα κατορθώσουν συνάμα να αποφύγουν και το συγκεντρωτισμό που απλώς καταργεί τους αυθόρμητους σχηματισμούς μικρότερων εργασιακών ή κοινωνικών-πολιτικών ομάδων.²⁵² Η ελεύθερη κοινωνία του Hayek όμως, είναι

²⁴⁶ Όπ.π.,σ.528.

²⁴⁷ Όπ.π.,σ.521.

²⁴⁸ Αυτόθι.

²⁴⁹ Αυτόθι.

²⁵⁰ Όπ.π.,σ.523.

²⁵¹ Όπ.π.,σ.527.

²⁵² Friedrich A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (Chicago: The University of Chicago Press, 1948), σ.28

συμβατή με τον πατριωτισμό που ως χαρακτηριστικό σέβεται την εθνική πολιτιστική κληρονομιά δίχως αυτό να γέρνει την πλάστιγγα εις βάρος άλλων.

Η στείρα προσκόλληση στο παρελθόν που αντιμετωπίζεται με βάση το συναίσθημα επομένως και ο αναχρονισμός στη σκέψη, συγκρατούν την εσωτερική ελευθερία εν τη γενέσει της, αφού έλκουν σε αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν της εξέλιξης το άτομο.²⁵³

Η ρήξη έτσι φαίνεται ως μονόδρομος για τον υπερασπιστή της ελευθερίας έναντι του συντηρητισμού.²⁵⁴

²⁵³ Hayek, *The constitution of Liberty*, σ.532.

²⁵⁴ Αυτόθι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

2.1 Το οικιστικό και η διακινδύνευση του ατομισμού

Ο ρυθμός των κατασκευαστικών επενδύσεων στην Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν τέτοιος που ο Knut Borchardt βλέπει την ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας ως παρεπόμενο του αστικού κτιρίου, της αστικής οικοδομικής δραστηριότητας: ¹ όντως «φαίνεται η θέση αυτή να είναι αντίθετη στην ευρέως διαδεδομένη που παρουσιάζει το οικιστικό ως αποτέλεσμα της ζήτησης»,² ακόμη και της ανάγκης.

Όταν όμως ο Hayek ξεκινά τον σχολιασμό του οικιστικού ζητήματος των σύγχρονων μεγαλουπόλεων, παρόλο που δέχεται βέβαια την ανάπτυξη του πολιτισμού εντός της οργανωμένης κοινωνίας, δεν ξεκαθαρίζει τις βασικές του θέσεις. Το απόσπασμα του Lewis που παραθέτει ³ πραγματοποιεί, αν όχι μια δίκη, τότε τουλάχιστον μια προοικονομία των προθέσεων του γενικού πληθυσμού: μπορεί να μην αλλάξει αρνητικά η οικονομική κατάσταση της εργατικής τάξης, αν κοπούν οι επιδοτήσεις για στέγη και ταυτόχρονα αφαιρεθεί το ποσό αυτό από τη φορολόγησή της· γνωρίζουμε όμως πως τα χρήματα που θα εξοικονομηθούν θα κατευθυνθούν αλλού και δεν θα επενδυθούν σε κατοικία. Τούτη η «γνώση» που έχουν οι κρατικοί φορείς και στηρίζεται στην ίδια τη γνώση της ιδιοσυγκρασίας του γενικού πληθυσμού, τους επιτρέπει να οδηγήσουν στοχευμένα την εργατική τάξη σε συγκεκριμένη κατεύθυνση. Εκεί είναι όμως που, εν είδει ένστασης, ο Hayek θα δει τη μαζοποίηση των πόλεων να δύναται να επιφέρει την απομείωση των ατομικιστικών πρακτικών, όπως οι συνέπειες του «φαινομένου της γειτονιάς». Προσπαθώντας να βρει την πλευρά την περισσότερο «αρμόζουσα» στο ατομοκεντρικό μοντέλο δεν αρκεί μονάχα η αναγνώριση των ευεργετημάτων της καθημερινής ζωής σε ένα μεγάλο αστικό κέντρο. Χρέος του να τονίσει, έστω κι έμμεσα, ότι το άτομο καθίσταται μέρος ενός ιδιότυπου συνόλου: η απόλυτη αυτονομία και ανεξαρτησία που μπορεί να επιτευχθεί τρόπον τινά στην

¹ *The Cambridge Economic History of Europe*, S. Mathias and M.M. Postan ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), σ.408.

² *Αυτόθι*.

³ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.466.

υπαίθρο, χάνεται από τη ζωή στην πόλη. Η οικονομική αυτονομία, η σχετική αυτάρκεια του ατόμου της υπαίθρου, μειώνεται μετά τη φυγή από εκεί και αυτό αποδίδει ένα διττό ρόλο στην πόλη, με υλικές απολαύσεις και οξείες αντιθέσεις φτώχειας συνάμα.⁴ Η προαναφερθείσα είναι μια κατάσταση που για τον φιλόσοφο προκύπτει κατόπιν της αγνόησης των νόμων και των δυνάμεων που διέπουν τη δημιουργία και τη λειτουργία ενός μητροπολιτικού περιβάλλοντος: Η θέση του φιλοσόφου είναι πως η τυχαιότητα που κυριαρχεί στα θεσπίσματα της εκάστοτε κεντρικής κυβέρνησης θα μπορούσε να έχει αποφευχθεί και τα μακροχρόνια αποτελέσματα να ήταν διαφορετικά, εάν αυτές οι αγνοηθείσες δυνάμεις λαμβάνονταν υπόψιν.⁵ Η επιχορήγηση της κατοικίας και η θέσπιση ανώτατου ορίου στην τιμή των ενοικίων δημιουργούν για τον Hayek κάτι πέραν της ασφάλειας, και αυτό είναι η στασιμότητα ενάντια στην κινητικότητα. Σε αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να μη λαμβάνει γενικό χαρακτήρα ούτε το μέτρο των εργατικών κατοικιών παρά μόνο στοχευμένα. Οι νόμοι της ελεύθερης αγοράς όπου η ζήτηση θα είναι ανάλογη της εκάστοτε προσφοράς είναι για τον Hayek κι εδώ το αδιαμφισβήτητο κριτήριο: το ενδιαφέρον του ιδιοκτήτη ακινήτου δεν πρέπει να εξασθενεί τόσο για τη διατήρηση όσο και για την επαύξηση της ιδιοκτησίας του, και η κινητικότητα⁶ πρέπει να εξακολουθεί, ακόμη κι αν πρόκειται μέσω της αύξησης των τελών ή των ενοικίων επί της ουσίας να εκτοπισθούν μεγάλα τμήματα των πιο αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων που διαμένουν σε περιοχές που μπορούν να αντέξουν οικονομικά. Όταν ο Hayek παρατηρεί εκτεταμένες κρατικές επιχορηγήσεις

⁴ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.467.

⁵ Όπ.π.,σ.468.

⁶ Δεν είναι εύκολο εδώ να διαχωρισθεί η κινητικότητα σχετικά με την αλλαγή κατοικίας με την ευελιξία στην αγορά εργασίας, αφού η σχέση είναι προφανής, ιδιαιτέρως αν η απόσταση είναι τέτοια που δεν καλύπτεται με συμφέροντα τρόπο. Όπως όμως γράφει ο καθηγητής Tasso στο *BHMA* στις 2 Απριλίου 2006 (Βλ. το πρωτότυπο: Gerard Tasso, "Ce n'est pas La Flexibilité qui Crée des Emplois," *Le Monde Economie*, Mars 31 [2006]), η ευελιξία καθαυτή δεν δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας: οι περισσότερες (87%) συμβάσεις εργασίας σε μια από τις πλέον ισχυρές ευρωπαϊκές οικονομίες όπως αυτή της Γαλλίας παρέμεναν έως το 2006 αορίστου χρόνου ενώ ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 είναι ορατή η τάση οι νέες συμβάσεις που υπογράφονται να είναι ορισμένου χρόνου. Ο ΟΟΣΑ επιπλέον λαμβάνει κι αυτός το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών με την ευελιξία των απολύσεων να κτυπά την ακαμψία της αγοράς εργασίας αποδίδοντας όμως σύμφωνα με τον Tasso στην ευελιξία της αγοράς ιδιότητες που δεν έχει, καθώς «δεν βελτιώνει το επίπεδο της απασχόλησης», αφού αυτό «εξαρτάται κατά κύριο λόγο από το ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ, αλλά και την αύξηση της παραγωγικότητας των εργαζομένων». Στην περίπτωση επομένως που οι οικονομικές συνθήκες μεταβληθούν ξαφνικά αρνητικά για τους εργαζόμενους μόνο στον τομέα του ενοικίου της βασικής κατοικίας, οι προβλέψεις για την παραγωγικότητά τους ίσως δεν μπορέσουν να παραμένουν ανεπηρέαστες.

βλέπει στην ουσία την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία να αναστέλλεται και τούτη αποτελεί κομμάτι της ατομικής ελευθερίας. Ενώ όμως οι επιδοτήσεις ενοικίου από το κράτος αποτελούν ένα ζήτημα στο οποίο ο φιλόσοφος αντιτίθεται, δείχνει, τουλάχιστον εδώ, να παραβλέπει άλλες πτυχές του ιδιωτικού κατασκευαστικού τομέα που δύνανται να παρουσιασθούν ως εσωτερικές αδυναμίες. Όπως εξάλλου σημειώνει ο David Isaac, ο ιδιωτικός τομέας είναι αυτός που κυριαρχεί στον κατασκευαστικό κλάδο των κατοικιών κι όχι το δημόσιο· οι ιδιώτες κατασκευαστές ως επακόλουθο της γνώσης που έχουν της απόβλεψης των πολιτών για κατοικία, καταλαμβάνουν το πλείστο μέρος του μεριδίου της παραγωγής δίχως να απευθύνονται στην ελεύθερη αγορά και στην περίπτωση αυτή ο ιδιωτικός τομέας όχι μόνο δεν αποστασιοποιείται αλλά συγχρονίζεται με κυβερνητικές πρακτικές μέσω ειδικών προγραμμάτων.⁷

Υιοθετουμένου του μέτρου της αύξησης των ενοικίων και μάλιστα άνευ προειδοποίησης ή άλλων προϋποθέσεων, θα μπορούσαμε βεβαίως να παρατηρήσουμε πως η εξομίωση του κόστους διαβίωσης στις υποβαθμισμένες περιοχές των μεγαλουπόλεων με αυτό των ακριβών περιοχών, δύναται να οδηγήσει σε έναν ιδιότυπο διωγμό. Αυτό θα συμβεί εάν δεν έχει εξασφαλισθεί προηγουμένως ουδεμιά συνθήκη που φαίνεται αναγκαία, ως αυτή της μισθωτής σταθερής εργασίας που θα επιτρέψει την κάλυψη καθημερινών αναγκών.

Με την αύξηση των ενοικίων και την απελευθέρωσή τους που έχει προταθεί από τον Hayek, η μεσαία τάξη εμφανίζεται να πλήττεται άμεσα και καίρια. Προκειμένου να θεωρηθεί ότι το καταβαλλόμενο ενοίκιο βρίσκεται σε λογικά πλαίσια, είναι γενικώς αποδεκτό ότι δεν θα πρέπει αυτό να υπερβαίνει το τριάντα τοις εκατό του μηνιαίου εισοδήματος του ενοικιαστού.⁸ Παρόλα αυτά εσχάτως, στις Ηνωμένες Πολιτείες, παρατηρείται αύξηση που ξεπερνά κατά πολύ σε ορισμένες περιπτώσεις αυτό το ποσοστό καθιστώντας ασύμφορη έως αδύνατη τη συνέχιση της ενοικίασης μιας κατοικίας⁹ μη δείχνοντας να επιτυγχάνει ούτε την πολυπόθητη, για τον Hayek, κινητικότητα. Κατά το 2012 μάλιστα, μετά τη συνεχή αύξηση των ενοικίων, οι ενοικιαστές πληρώνουν περισσότερο από το μισό του μηνιαίου εισοδήματός τους για

⁷ David Isaac and John O'Leary, *Property Investment* (London: Palgrave Macmillan, 2011), σ.46.

⁸ Shaila Dewan, "In Many Cities Rent Is Rising Out of Reach of Middle Class," *The New York Times*, April 15(2014): A1, passim.

⁹ Ronda Kaysen, "As Rents Rise in the Bronx Old-Timers Feel the Pressure," *The New York Times*, July 9(2017): RE11.

το ενοίκιο και αυτό συμβαίνει ύστερα από μια δεκαετία μειώσεων στους μισθούς των εργαζομένων.¹⁰ Αν κοιτάξουμε έτι περισσότερο την περιγραφόμενη εδώ κινητικότητα, ως τέτοια θα μπορούσαμε σε μεγαλύτερο βαθμό να συλλάβουμε την αλλαγή πόλης προς αναζήτηση καλύτερα αμειβόμενης εργασίας και σε μικρότερο άλλες μικρότερες ανακατατάξεις όπως λόγου χάρη η συγκατοίκηση προς περιορισμό του κόστους διαβίωσης. Οι ενοικιαστές που εξακολουθούν να αντέχουν να πληρώνουν το ενοίκιο τους αναγκάζονται να περικόψουν κατά πολύ τα λοιπά έξοδα της καθημερινότητας. Ανάλογα φαινόμενα με την αύξηση των ενοικίων παρατηρούνται σχετικά προσφάτως και στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αν θελήσουμε να αναζητήσουμε τα αίτια που ωθούν τμήμα του πληθυσμού να μένει σε χαμηλού κόστους περιοχές των αστικών κέντρων θα διαπιστώσουμε, ότι μολονότι μπορεί να είναι ποικίλης φύσης, συχνά καταλήγουν στη συνισταμένη των οικονομικών. Αυτό είναι κάτι που και ο ίδιος ο φιλόσοφος εντέλει θα αναγνωρίσει ευθέως, όταν θα δει την αύξηση των εισοδημάτων ως τη λύση στο οικιστικό πρόβλημα.¹¹ Η εγγύτητα στον τόπο εργασίας και η εύκολη πρόσβαση στα μέσα μεταφοράς θα μπορούσαν να περάσουν σε δεύτερη μοίρα στην περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος μπορούσε να επιλέξει ακριβότερο τόπο διαμονής. Αν δεν θέλουμε να εξαπλωθεί το «φαινόμενο της γειτονιάς» σε ολόκληρη την πόλη¹² θα πρέπει να εξετάσουμε αν μια επιδοματική πολιτική εύρεσης κατοικίας από το κράτος δεν είναι ευθεία επίθεση στην ατομική ελευθερία των πλουσιότερων ιδιοκτητών αλλά απλώς η τελευταία καταφυγή των περισσότερο ευάλωτων. Ο βαθμός εξάρτησης επίσης από την κυβέρνηση των ευεργετούμενων δεν είναι ευδιάκριτος σε μεγάλο βαθμό, ούτε αποτελεί μια αμετάβλητη σταθερά κάποιου είδους. Αν για το φιλόσοφο η μακρόχρονη διαμονή σε οικία επιδοτούμενη από το κράτος φαίνεται να σηματοδοτεί στασιμότητα των δημιουργικών δυνάμεων δεν μπορούμε να αρνηθούμε εύκολα ότι δύναται να σημαίνει τη δημιουργία των αναγκαίων προϋποθέσεων για στοιχειώδη ευημερία. Εκείνο που φαίνεται διάχυτο σαν σκέψη στον Hayek επί του προκειμένου είναι πως η απλή επιδότηση μιας κατοικίας από την κυβέρνηση είναι μόνον η απαρχή ενός ευρύτατα εκτεταμένου δικτύου αποστέρησης της ατομικής ελευθερίας με λόγο σε πολλαπλά ζητήματα της καθημερινότητας. Η εξάρτηση μάλιστα δείχνει για τον Hayek

¹⁰ Joint Center for Housing Studies of Harvard University, *America's Rental Housing-Evolving Markets and Needs* (Harvard Graduate School of Design, Harvard Kennedy School, 2013), σ.28.

¹¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ. 474.

¹² Όπ.π.,σ.473.

να έχει και αμφίδρομο χαρακτήρα, αφού αναλόγως του αριθμού των πολιτών που ευεργετούνται μπορεί να ασκηθεί αντίστροφη πίεση παρόλο που η τελευταία φαίνεται να είναι μεγαλύτερη από την πλευρά της κυβέρνησης προς τους πολίτες.¹³ Κάτι τέτοιο φαίνεται να μπορεί να διορθωθεί με την παράδοση αποδοχή εκ μέρους του Hayek ενός κρατικού σχεδίου σχετικού με το οικιστικό και ειδικότερα με τη νομοθεσία που αφορά την οικοδομική δραστηριότητα· αν θέσουμε τις σχετικές παραμέτρους σε εθνική κλίμακα, έρχεται η απαγκίστρωση από πιέσεις προερχόμενες από μικροσυμφέροντα που μπορούν ευκολότερα να αναπτυχθούν σε στενότερο περιβάλλον από ένα ή περισσότερα «τοπικά μονοπώλια». ¹⁴ Μονοπώλιο εδώ μπορεί να είναι οιοδήποτε σύστημα έχει σαν προϊστάμενη αρχή ή σαν φορέα έμπνευσης τον ανθρώπινο παράγοντα, δραστηριοποιείται αποκλειστικά επί συγκεκριμένου πεδίου κι εκφράζεται χειραγωγώντας και μεταλλάσσοντας την αυθόρμητη τάξη. Εύκολο να εννοηθεί εδώ πως άπαξ και απολεσθεί η ιδιότητα του μονοπωλίου από έναν τοπικό φορέα υλοποίησης οικιστικού προγράμματος, θα μπορέσει αυτός να αποτελέσει μέρος του ανταγωνισμού της αυθόρμητης τάξης διορθώνοντας τις κεντρικές κατευθυντήριες γραμμές του κράτους.¹⁵

2.2 Τα πληθυσμιακά κριτήρια

Το οικιστικό ζήτημα στα ύστερα γραπτά του Hayek δεν μπορεί βέβαια να ιδωθεί αποκομμένο από την υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού σε συγκεκριμένα αστικά κέντρα και γενικώς από την παγκόσμια πληθυσμιακή αύξηση. Από την τελευταία μπορεί να αποκτηθεί γενικώς κέρδος και για το λόγο τούτο η στάση απέναντι στο φαινόμενο χρέος είναι να είναι ευνοϊκή και όχι αποτρεπτική.

Κατά την θεμελιώδη επομένως αντίληψη το άτομο πρέπει να αφεθεί ελεύθερο να αναπτυχθεί εντός του περιβάλλοντός του και να πολλαπλασιάσει αριθμητικά κατά το

¹³ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.472-73. “We can hardly expect this service to be provided for long without the authorities also claiming the right to decide who is and who is not to be allowed to move into a given city.” Αυτό ή άλλα μέτρα από πλευράς κράτους βέβαια λαμβάνουν χώρα, θεωρητικώς πάντα, σε δεύτερη φάση. Είναι αυτή που έπεται της υπερσυγκέντρωσης πολιτών σε συγκεκριμένο αστικό κέντρο.

¹⁴ *Οπ.π.*, σ.480.

¹⁵ *Οπ.π.*, σ.481.

δοκούν την μικροομάδα στην οποία τυχόν ανήκει. Στο εγγύτερο ή ευρύτερο περιβάλλον του ατόμου υπάρχουν τα στοιχεία εκείνα που επιτρέπουν την αύξηση του πληθυσμού τα οποία καλούν τα άτομα προς εκμετάλλευση. Εννοείται επομένως πως δεν είναι κάποιας μορφής καθοδήγηση, ή διδασκαλία που ωθεί τα άτομα να προτιμούν να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα μέρη αλλά ένα παράγωγο των στοιχείων της αυθόρμητης τάξης, η φήμη.¹⁶ Ο Hayek τονίζει το στοιχείο της φήμης διότι δεν είναι κάτι το άμεσα διαχειρίσιμο από τα άτομα. Μπορεί ένας ή περισσότεροι παίκτες της αυθόρμητης τάξης να ενεργήσουν εκεί, δεν μπορούν όμως να τη διαμορφώσουν κατά βούληση, ούτε να την τροποποιήσουν κατά περίπτωση και πολύ περισσότερο να κάνουν κάτι τέτοιο σταθερά και επί μακρόν. Ο παίκτης που επιθυμεί να κυριαρχήσει σε ένα μικροσύστημα κοινωνικής οργάνωσης ίσως κατορθώσει να το διαμορφώσει αναλόγως των επιθυμιών του. Η συνεισφορά του όμως σε ένα υπό ανάπτυξη μητροπολιτικό περιβάλλον θα είναι μικρή· σίγουρα δεν θα είναι σε θέση να επηρεάσει τη γενικότερη φήμη η οποία αφορά το σύνολο όσων μετέχουν και έχει να κάνει όχι μόνο με όσα ήδη έχει κάποιος επιτύχει αλλά και με προσδοκίες ή βλέψεις, με όσα δηλαδή κάποιος μπορεί να αναμένει. Έτσι λοιπόν η ατομική ελευθερία της μετακίνησης και αναζήτησης νέου τόπου κατοικίας ή εργασίας παρακινείται για τον Hayek από την έλξη στη βάση της φήμης. Μόνο με τον πληθυσμό ενός κέντρου να αυξάνεται μπορεί ο Hayek να δει όλες τις υπάρχουσες παραμέτρους να αξιοποιούνται, είτε να δημιουργούνται νέες, στην οικονομία, την τεχνολογία, τον πρωτογενή ή δευτερογενή τομέα.¹⁷

Η γνωστή και διαδεδομένη θέση πως με την πληθυσμιακή αύξηση η υπάρχουσα υποδομή δεν θα είναι αρκετή ώστε να υποστηρίξει τον πληθυσμό παραμένει υπόθεση, φόβος που μπορεί να αντιμετωπισθεί με την κατάλληλη πολιτική όπως υποστηρίζει και ο Nadkarni: στο ίδιο πνεύμα, αποσυνδέει και την ανεργία από τον υπερπληθυσμό και, όπως και ο Hayek, θεωρεί καταλληλότερη τη θεώρηση του ζητήματος όχι σε διεθνές επίπεδο αλλά σε τοπικό.¹⁸ Τούτο προφανώς εξαιτίας της κατά τόπους ιδιομορφίας των συνθηκών αλλά και της ταυτόχρονης έλλειψης πανάκειας ως προς τη λύση. Μοιάζει εξάλλου εξαιρετικά επίφοβο το σχέδιο ανάληψης δράσης σε αυτή τη κατεύθυνση σε παγκόσμιο κι όχι τοπικό επίπεδο: εάν ο Hayek το αποδεχόταν θα

¹⁶ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.129.

¹⁷ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.122.

¹⁸ Mangesh V. Nadkarni, "'Overpopulation' and the Rural Poor," *Economic and Political Weekly* 11, 31/33 (1976): 1163-65, 1167-69, 1171-72, σ.1163.

σήμαινε ότι αποδέχονταν κι έναν παντογνώστη ή μια ομάδα που κατέχει την πλήρη γνώση και μπορεί να προσφέρει τη θεραπεία παρακάμπτοντας τους αυθόρμητους σχηματισμούς. Στη θεώρηση αυτή επομένως, ο κάτοικος οποιασδήποτε περιοχής θα πρέπει να αφήνεται ελεύθερος από τον οικογενειακό προγραμματισμό που του επιβάλλει κάποια σχολή σκέψης, συμπεριλαμβανομένης υπόψη και της σχετικότητας των οικονομικών προτεραιοτήτων¹⁹ κάθε πολυπληθούς οικογένειας σε οποιοδήποτε μέρος του πλανήτη. Επίσης, να μπορεί ο ίδιος να μετέχει των πλουτοπαραγωγικών πηγών αλλά και των μεθόδων έρευνας και ανάπτυξης μέσω της δοκιμής και του σφάλματος. Είναι αυτός εξάλλου που προσωποποιεί την μικρότερη έμψυχη μονάδα της αυθόρμητης τάξης και που είναι απαραίτητο να πράττει έτσι συντηρώντας την τελευταία έστω και ασυνείδητα, ώστε να μη πάψει να υπάρχει. Σε ό,τι φαίνεται αρχικά απλώς ως υπερπληθυσμός ο Hayek θα δει εντέλει την απαραίτητη ποικιλομορφία για την αυθόρμητη τάξη, την πολλαπλότητα των ειδικεύσεων που προσδίδουν μεν ισχύ, μένουν όμως στη γραμμή της οικονομίας περισσότερο, όταν συνδέονται άμεσα με την παραγωγικότητα.²⁰

Αυτή ακριβώς η σύνδεση του φαινομένου του υπερπληθυσμού, εντός ή εκτός εισαγωγικών, με την αυθόρμητη τάξη είναι η αιτία της μη ανάμειξης στην κατεύθυνση κάποιας επίλυσης ή βοήθειας· με βάση τέτοιου είδους κριτήρια²¹ και σε αυτόν τον στίβο είναι που θα κριθεί η ικανότητα αυτοδιαχείρισης και διατήρησης του υπάρχοντος αλλά και όποιου άλλου μεγέθους πληθυσμού. Η αυθόρμητη διευρυμένη τάξη κατά συνέπεια αν δεν μπορέσει να διευθετήσει το πληθυσμιακό θα είναι σαν να αντιμάχεται τμήμα του εαυτού της. Αυτό γιατί η διαφορετικότητα²² ενός εκάστου πολίτη μιας κοινωνίας εντός των ορίων του υπερπληθυσμού είναι δομικό στοιχείο της ίδιας της τάξης. Αυτή η συμβατότητα των στοιχείων καθησυχάζει τον Hayek και τον ωθεί να πιστεύει πως θα υπάρξει έτσι ομαλή συμμετοχή του πληθυσμού στις απειράριθμες λειτουργίες μιας τάξης που απέχει από το να επηρεαστεί από την ανθρώπινη βούληση ή σκοπιμότητα.

¹⁹ Αυτόθι.

²⁰ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.123.

²¹ Όπ.π.,σ.124. Συγκεκριμένα αναφέρει το αποθεματικό ενός λαού, τις παραδόσεις του, την ικανότητα στην επικοινωνία και τη συλλογή πληροφοριών.

²² Όπ.π.,σ.127.

2.3 Αγροτικές καλλιέργειες και κτηνοτροφία

Στην εξάλειψη του τοπικού στοιχείου, στην εγκατάλειψη της καλλιέργειας και κτηνοτροφίας μικρής κλίμακας και στον «απεγκλωβισμό» από κρατικές προστατευτικές πολιτικές, βρίσκει ο Hayek το νόημα της ελευθερίας αναφορικά με έναν σημαντικό τομέα της οικονομίας των κρατών όπως είναι η αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή.²³ Όταν αναφερόμαστε σε μικρής κλίμακας ιδιοκτησία, εννοούμε μια ατομική ή οικογενειακή καλλιέργεια ή κτηνοτροφική μονάδα που μπορεί να θρέψει λιγοστό-συγκεκριμένο αριθμό ατόμων σε χρονικό ορίζοντα συνήθως ενός έτους. Εδώ δεν μπορεί να υπάρχει για το φιλόσοφο μακροπρόθεσμος χαρακτήρας, συν τοις άλλοις εξαιτίας των περιορισμένων δυνατοτήτων εκμετάλλευσης συγκεκριμένων αγροτεμαχίων επί μακρό χρονικό διάστημα.²⁴ Το βέβαιο όμως είναι, πως προκειμένου ο μικροϊδιοκτήτης του Hayek να μεταβληθεί σε μεγαλοεπιχειρηματία, όπως ο ίδιος συστήνει, το ρίσκο απωλειών θα αυξάνεται όσο μεγάλη κι αν είναι η εφευρετικότητα ή το ταλέντο του, εφόσον προκειμένου να καταστεί πλήρης παίκτης της αγοράς θα μεγιστοποιήσει τους κινδύνους. Καθώς μένει πιστός ακόλουθος του οικονομικού δόγματος που θέλει τα κέρδη μεγαλύτερα από το αρχικό επενδυθέν κεφάλαιο,²⁵ θα αναγκασθεί να απομακρυνθεί από τον κρατικό προστατευτισμό κυρίως γιατί εδώ πρώτιστο στόχο του κράτους ο Hayek εννοεί τη διατήρηση. Δυστυχώς για τον Hayek το κράτος που κινείται πέρα από την απλή μετάδοση γνώσης στους πολίτες φέρεται να έχει ως κύρια παρεπόμενη ιδιότητα εκ νέου την αναστολή της ελεύθερης εξέλιξης μέσω του παρεμβατισμού σε αυτή.²⁶ Ο εν δυνάμει παίκτης της ελεύθερης αγοράς του Hayek έχει να δει τις πιθανότητές του για προσωπική κι επαγγελματική εξέλιξη να πραγματοποιούνται μόνον όταν αφεθεί ελεύθερος από τα «δεσμά» του κράτους.

²³ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.487.

²⁴ Όπ.π.,σ.496.

²⁵ Όπ.π.,σ.497.

²⁶ Όπ.π.,σ.489,491.

Ο κρατικός παρεμβατισμός²⁷ όμως που βλέπει ο φιλόσοφος αφορά και τη διατήρηση ή την προστασία πολιτιστικών χαρακτηριστικών.²⁸ Υπάρχει εξάλλου πιθανότητα υπαναχώρησης από την πλευρά του φιλοσόφου στην περίπτωση που τα χαρακτηριστικά αυτά καταστεί δυνατό να αντισταθμιστούν ως προς το οικονομικό απορρέον όφελος· συναισθηματισμοί κάθε φύσης, όπως αυτός της διατήρησης παραδοσιακών ορεινών οικισμών, αντιμετωπίζονται μόνον ως προσκόμματα σε μια ανάπτυξη του κλάδου της γεωργίας και της κτηνοτροφίας που θα απομακρύνεται από το τοπικό στοιχείο και θα στοχεύει μόνο σε ευρείας κλίμακας αποτελέσματα.²⁹ Με τον τρόπο αυτό όμως η τοπική τεχνογνωσία είναι έτι περισσότερο δύσκολο να αξιοποιηθεί, καθώς το ατομικό ταλέντο στερείται πρόσφορο μέσο έκφρασης και δημιουργικότητας· ο κίνδυνος εδώ είναι να στερηθεί η ίδια η αγορά προϊόντα ιδιαιτέρων χαρακτηριστικών και ιδιαίτερης τεχνοτροπίας συγκλίνουσα σε μαζικές παραγωγές ομοιόμορφων ή ακόμη και πανομοιότυπων ειδών που θα καλύπτουν μαζικές διατροφικές ανάγκες ή άλλες. Είναι συχνό το φαινόμενο εξάλλου όπου οι μεγάλες επιχειρήσεις που προμηθεύουν με αγροτικά προϊόντα τις ευρωπαϊκές ή άλλες μεγαλουπόλεις απαιτούν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και ποσότητες από τους παραγωγούς σε συγκεκριμένο

²⁷ Τόσο το κράτος όσο και οι ιδιώτες έρχονται αντιμέτωποι με συνήθως απρόβλεπτα γεγονότα που ανακόπτουν την πορεία μιας οιασδήποτε παραγωγικής διαδικασίας με την πλευρά του κρατικού προγραμματισμού βέβαια να έχει να αντιμετωπίσει τα δεδομένα σε κλίμακα επιπέδου κράτους. Έχει παρατηρηθεί σαφέστατη πτώση της αγροτικής παραγωγής και αυξημένα ποσοστά έλλειψης βασικών καταναλωτικών προϊόντων σε χώρες οι οποίες μαστίζονται από εσωτερικές διαμάχες και πολεμικές συγκρούσεις με την ευρύτερη εμπορική δραστηριότητα βέβαια να παραγκωνίζεται. Στη Συρία από το 2011 και ύστερα υπάρχουν αναφορές για περίπου 6 εκατομμύρια πολίτες που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να μετακινηθούν εντός της επικράτειας και άλλα πέντε εκατομμύρια να μετατρέπονται σε πρόσφυγες εκτός χώρας. Βλ. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security and Nutrition in the World, Building Resilience for Peace and Security* (Rome: FAO, 2017), σ.30.

²⁸ Σε ερώτηση δημοσιογράφων διατυπώνεται η άποψη πως «η οικονομική παγκοσμιοποίηση έκανε να εξαπλωθεί το δυτικό μοντέλο σε όλο τον κόσμο και οι ΗΠΑ που υπήρξαν ο βασικός υποστηρικτής, συχνά με αμφισβητήσιμα μέσα ταπεινωναν τους γηγενείς πολιτισμούς». Ο Chomsky διαφωνεί εδώ προβάλλοντας την θέση πως το οικονομικό μοντέλο-δυτικό και Ηνωμένων Πολιτειών- είναι βασισμένο σε ευρεία κρατική παρέμβαση στην οικονομία. Βλ. Noam Chomsky, 9-11 (New York: Seven Stories Press, 2001), σ.34.

²⁹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.487. Υπάρχουν εντούτοις παραδείγματα μικρών αρχικά αγροτικών και κτηνοτροφικών περιοχών που αναπτύσσουν μεγάλη οικονομική δραστηριότητα. Χαρακτηριστικά, άκρως επιτυχημένη γαλακτοκομική μονάδα στο Μέτσοβο Ιωαννίνων στηρίζεται σε συγκεκριμένο αριθμό βοοειδών τα οποία βρίσκονται σε συγκεκριμένη πάλι ορεινή περιοχή. Βλ. Τυροκομείον Ιδρύματος Βαρόνου Μιχαήλ Τοσίτσα, *Το γάλα, το τυρί και τα δικά μας τυριά* (Μέτσοβο: Παπαστράτος Α.Β.Ε.Σ., 1993), σ.26-27.

χρόνο. Για να φθάσει αυτά τα δεδομένα ο αγρότης μεγαλοεπιχειρηματίας που επιδιώκει ο Hayek θα εφαρμόσει τεχνικές που ελάχιστα ή καθόλου θα διαφέρουν από τον ανταγωνιστή του. Είναι ορατό επομένως το ενδεχόμενο να επέλθει συν τω χρόνω η απόλυτη ομοιομορφία σε ορισμένους τομείς της παραγωγικής διαδικασίας μέσω μιας ανταγωνιστικής πορείας των επιχειρήσεων σε κρατικό ή διακρατικό επίπεδο. Η διαδικασία της έλξης και της μίμησης αναμφίβολα μπορεί να οδηγήσει στην υιοθέτηση πανομοιότυπων μεθόδων μαζικής παραγωγής αγροτικών ή κτηνοτροφικών προϊόντων προκειμένου ο παραγωγός να καταστεί ικανό να ανταποκριθεί σε μια συνεχώς αυξημένη ζήτηση ή σε μια υπερβολικά μεγάλη ποσότητα εκ μέρους του αγοραστή του τελικού προϊόντος, που θα διοχετευθεί σε μεγάλα αστικά κέντρα. Τούτη η ραγδαία ανάπτυξη είναι πιθανό να έλθει συχνά με αυξημένο κόστος.

Στις περιοχές όπου παρατηρήθηκε απότομη αύξηση της μαζικής αγροτικής παραγωγής σημειώθηκε αντίστοιχα αποψίλωση των δασών, διατάραξη της αλυσίδας του οικοσυστήματος είτε αυτή είναι διατροφική είτε κυνηγετική, ενώ ταυτόχρονα περιοχές με πλούσιο αποθεματικό παθογόνων παραγόντων, όταν διαταράσσονται και χάνουν την αναγκαία βιοποικιλότητα αποτελούν πρόσφορο έδαφος για ανάπτυξη ασθενειών προερχόμενων από τα ζώα.³⁰ Άλλες περιβαλλοντικές συνέπειες της αυξημένης αξιοποίησης των καλλιεργειών είναι η υπερβολική άρδευση από τις υπάρχουσες πηγές υδροδότησης, η πτώση της ποιότητας του εδάφους και του νερού, η γενικότερη μόλυνση με χημικά στοιχεία των υδάτινων πόρων.³¹ Κι ενώ οι μαζικές καλλιέργειες αποτελούν μια πλευρά μόνον, οι μαζικές παραγωγές κτηνοτροφικών προϊόντων δείχνουν να χρίζουν εξαιρετικής προσοχής και ελέγχου· υπάρχουν σήμερα σημαντικά στοιχεία που μας δείχνουν αυξημένη ανοχή έναντι των αντιβιοτικών στα βακτήρια που σχετίζονται με ζώα που έχουν ταϊστεί με μη θεραπευτικής φύσης αντιμικροβιακά, χορηγημένα, συν τοις άλλοις, και για ανάπτυξη του υπάρχοντος ζωικού κεφαλαίου³² προφανώς στον αγώνα για επικράτηση και ανταγωνισμό σε μια εξαιρετικά διευρυμένη αγορά. Ισχυρά στοιχεία υπάρχουν ακόμη που δείχνουν ότι η κατανάλωση από τον

³⁰ Peter W. Horby, Dirk Pfeiffer, and Hitoshi Oshitani, "Prospects for Emerging Infections in East and Southeast Asia 10 Years after Severe Acute Respiratory Syndrome," *Emerging Infectious Diseases* 19,6 (2013):835-860, σ. 853.

³¹ Αυτόθι.

³² Bonnie M. Marshall and Stuart B. Levy, "Food Animals and Antimicrobials: Impacts on Human Health," *Clinical Microbiology Reviews* 24, 4(2011): 718-33, σ.719,723.

άνθρωπο τροφών που φέρουν βακτήρια ανθεκτικά στα αντιβιοτικά έχει καταλήξει είτε άμεσα είτε έμμεσα στην μόλυνση από ασθένειες εξίσου ανθεκτικές.³³

Η σταδιακή εξάλειψη όμως των μικρών παραγωγών αυτό που καταφέρνει εντέλει είναι αναμφίβολα να αποσύρει και αυτήν ακόμη την εναλλακτική επιλογή από τον απλό καταναλωτή και ταυτόχρονα να επέμβει στις καθημερινές συνήθειές του όπου ο τελευταίος προτιμούσε να επισκέπτεται τον τοπικό παραγωγό και συχνά να βασίζει τις επιλογές του σε μια διαπροσωπική σχέση που είχε αναπτύξει. Αυτή συχνά καθοδηγούσε και τις προτιμήσεις του λόγω και της αμοιβαίας καλής πίστης που υπήρχε.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής πολλοί είναι πλέον οι ρυθμιστικοί νόμοι σχετικώς με τις ατομικές καλλιέργειες· στο Michigan για παράδειγμα δεν επιτρέπεται η εμπορική χρήση της γης σε μεμονωμένους ιδιώτες³⁴ παρόλο που ο νόμος παρέχει στον ιδιώτη αγρότη σχετική προστασία από δικαστικές περιπέτειες. Άλλοι νόμοι όπως της Indiana παρόλα αυτά, εξακολουθούν και δίδουν ακόμη το δικαίωμα στους ιδιώτες να πωλούν τα προϊόντα τους υπό προϋποθέσεις χωρίς να τους ζητείται σχετική άδεια από τις υπηρεσίες.³⁵

Στη συνεχή εκμετάλλευση των πηγών που προβαίνει ο άνθρωπος προκειμένου να ανελιχθεί εμπορικώς και οικονομικώς, πέρα από την πίστη πως πάντα κάτι θα υπάρχει διαθέσιμο, υπάρχει και η έννοια της προσδοκίας· το σύνολο των προσδοκιών ίσως να μην γίνει πραγματικότητα, τούτο όμως δεν πρέπει για τον Hayek να σταματήσει την όποια δραστηριότητα, όπως επίσης δεν πρέπει και η σχετική πολιτική να δεσμεύεται από τις απόψεις των ειδικών κατά περίπτωση: εδώ θα μπορούσαμε να σημειώσουμε πως πρόκειται για μια θέση που θα έπρεπε να λαμβάνει μεγαλύτερο χρονικό ορίζοντα στον υπολογισμό του αποτελέσματος και να συλλέξει δεδομένα σε ακόμη μεγαλύτερο εύρος δεκαετιών. Θα μπορούσαμε επίσης να ισχυριστούμε πως κάποιες αποτυχημένες παραινέσεις ειδικών περί της λειτουργίας της μηχανής εσωτερικής καύσης, που αναφέρει ο Hayek ως παράδειγμα,³⁶ σίγουρα δεν διασφαλίζουν τις όποιες ατομικές προσδοκίες, το πεδίο εφαρμογής τους ή τον όποιο αριθμό τους.

³³ Όπ.π., σ.725.

³⁴ Michigan Right to Farm Act, Act 93, Sess. of 1981. Έχει αναθεωρηθεί έκτοτε (1995).

³⁵ Indiana General Assembly, Senate Bill 179, Sess. of 2014.

³⁶ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.493 passim.

2.4 Περί παιδείας

Με την έναρξη του σχολιασμού του για τα εκπαιδευτικά συστήματα ο Hayek θα καταστήσει φανερή τη θέση του εκ νέου ενάντια στην κρατική εκπαίδευση. Η «επινόηση» εδώ του Stuart Mill³⁷ στηλιτεύει την κατά τον ίδιο παραγόμενη από εκεί ομοιομορφία. Μία άνωθεν διάχυση της γνώσης ως και η ενδυνάμωσή της ατομικότητας διαμέσου των κρατικών σχολείων και πανεπιστημίων, δεν φαίνεται να βρίσκει θέση στο σύστημα του φιλοσόφου. Η αφετηρία που στηλιτεύεται εδώ είναι εκ νέου το κράτος όπου για ακόμη μια φορά ο φιλόσοφος θα δει μόνον τη συγκέντρωση και όχι τη διασπορά καθιστώντας στο συλλογισμό του προβληματικό τον επίσημο αυτό φορέα και σε αυτή την περίπτωση.

Ο Hayek δεν θα παραλείψει να αναγνωρίσει και ευρύτερες του ατόμου συλλογικότητες εν δυνάμει επωφελούμενες, οι οποίες δεν είναι άλλες από την ίδια την κοινωνία.³⁸ Η κοινωνία θα είναι κι αυτή εντός της εμβέλειας της ωφέλειας, αφού τα άτομα όταν ανακαλύπτουν και αναπτύσσουν τα κίνητρά τους ζουν μέσα σε αυτήν και εκεί επενδύεται σίγουρα ένα μέρος της. Το αν τα άτομα θα προβούν σε θυσίες και τί είδους θα είναι αυτές προκειμένου να κατακτηθεί κάθε γνώση σχετίζεται με τα κίνητρα που θα καθορίσουν, εν συνεχεία, το ρόλο τους. Ο ίδιος ο ρόλος της κοινωνίας αφετέρου, φαίνεται επίσης εδώ να ενδυναμώνεται από το γεγονός πως ο φιλόσοφος της αναγνωρίζει την ικανότητα να διαπαιδαγωγεί τα νεότερα μέλη της. Σε αυτήν είναι που αποδίδει επαρκές μερίδιο ως προς την ανατροφή των νέων ατόμων καθώς το έχει προηγουμένως αφαιρέσει από τους γονείς ή τους κηδεμόνες, με αποτέλεσμα αυτοί να μην έχουν εκεί την παντοδυναμία.³⁹

Το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών με την εθνοποιητική τους διαδικασία μέσω της κρατικής εκπαίδευσης, αλλά και της Πρωσίας του 18^{ου} αιώνα με την εξίσου ισχυροποίηση του κράτους και την υποβοήθηση σε αμυντικογενείς αρχικά στάσεις

³⁷ "A general state education is a mere contrivance for moulding people to be exactly like one another" John Stuart Mill, "On Liberty," στο *On Liberty and Considerations on Representative Government*, Ronald Buchanan McCallum, ed. (Oxford: B. Blackwell, 1946), σ.95, όπως αναφέρεται στο Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.498.

³⁸ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.499

³⁹ Αυτόθι.

έναντι στο αντίπαλο δέος,⁴⁰ δεν αποτελούν για τον Hayek το άμεσο αντικείμενο θεώρησης της παιδείας, παρά την αρχική τους επιτυχία. Και στην πρώτη περίπτωση, αλλά και στη δεύτερη, έχουμε την υφέρπουσα παρουσία ενός προγράμματος προερχόμενου από κεντρικό σχεδιασμό. Είναι μαζικά υλοποιούμενο, τέτοιας μορφής και επίδρασης, που θα τον φέρει τουλάχιστον σε κατάσταση απορίας βλέποντας τους υπερασπιστές της ατομικής ελευθερίας να «μεταστρέφονται» κάτω από συνθήκες πίεσεως και να συντελούν σε ό,τι αντιμάχεται, τον κρατισμό.⁴¹

Η ατομική ελευθερία θα περιοριστεί στο χώρο της εκπαίδευσης έτι περαιτέρω, όταν η τελευταία θα καταστεί αδύνατον να αναπτυχθεί λόγω της μαζικής προσφοράς της εκπαίδευσης από τον ίδιο φορέα που έχει την αποκλειστικότητα, ο οποίος θα επιδιώξει προς όφελός του την ομοιογένεια ως αντίθετο στην ύπαρξη πολλών κατευθύνσεων. Πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους επιδιώξεις θα μπορούσαν να βρεθούν εν αφθονία στην κοινωνία της αυθόρμητης τάξης και θα εξέλιπε έτσι η μάχη για τον έλεγχο του μοναδικού κέντρου σχεδιασμού εκπαιδευτικής πολιτικής.⁴² Αν κάτι επιπλέον βέβαια λειτουργεί υπέρ της στασιμότητας και της θέλησης για διατήρηση ενός ενιαίου εκπαιδευτικού μοντέλου, αυτό είναι για τον Hayek η άγνοια κάποιου εναλλακτικού τύπου: μπορούμε να συμπεράνουμε πως η έλλειψη ενημέρωσης για τα τεκταινόμενα σε παγκόσμιο επίπεδο συντελεί στη διαιώνιση συγκεκριμένων εκπαιδευτικών θεωρήσεων και πρακτικών. Αυτό που υπαινίσσεται είναι η έλλειψη της αναγκαίας τεχνογνωσίας από πλευράς των υπερασπιστών του κρατισμού, ταυτόχρονα όμως με την απουσία των χειροπιαστών εκείνων παραδειγμάτων που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως μοντέλα για το αντίθετο.⁴³

Η ανάγκη όμως για δημόσια παιδεία έχει εγκαίρως επισημανθεί από τον Smith. Ο Σκότος φιλόσοφος βλέπει την ανισομερή κατανομή των πόρων, ανάμεσα στους εύπορους και τον απλό λαό, να επηρεάζει την ίδια τη ζωή και κατά συνέπεια την εξέλιξή της.⁴⁴ Ο νέος χειρώναξ μπορεί να συντελεί στην γενικότερη οικονομική ανάπτυξη αναλόγως δυνάμεων, απορροφάται όμως από την εργασία του στο σύνολο της ημέρας, χρόνος δεν απομένει για απόκτηση στοιχειωδών γνώσεων ή για

⁴⁰ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.501.

⁴¹ Αυτόθι.

⁴² Όπ.π.,σ.502.

⁴³ Όπ.π.,σ.503.

⁴⁴ Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, edited with an Introduction, Notes, Marginal Summary and an Enlarged Index by Edwin Cannan (London: Methuen and Co, 1904), vol. 2, σ.269.

πνευματικό έργο. Καθώς δεν υπάρχει η οικονομική δυνατότητα τέτοια κατάσταση να αναστραφεί, οι εύποροι βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση εφόσον μόνο αυτοί δύνανται να πληρώνουν για την εκπαίδευσή τους που δεν θα είναι απλώς η βασική αλλά θα μπορεί να διαμορφώνει την κοινωνική τους κατάσταση. Απεναντίας, οι οικονομικά ασθενέστεροι, που τυγχάνει να είναι και οι περισσότεροι, εμποδίζονται από τη συνεχή και μηχανικού τύπου εργασία που ασκούν να αναπτύξουν ευγενή συναισθήματα ή δίκαιη κρίση.⁴⁵ Εδώ οι παρεμβάσεις του δημοσίου φθάνουν, λέγει ο Smith, να μπορεί το κράτος ακόμη και να επιβάλλει τη βασική έστω εκπαίδευση στο σύνολο του πληθυσμού και αυτό πρέπει να συμβεί, πριν βγουν οι νέοι στην αγορά εργασίας. Εύλογα βέβαια, καθώς θα βρίσκεται έτσι η νεολαία σε θέση να παρουσιάσει νέους όρους κατά την αναζήτηση επαγγέλματος αλλά και να προχωρήσει πέρα από την απόκτηση μιας απλής τεχνικής κατάρτισης. Τα κατά τόπους δημόσια σχολεία οφείλουν επομένως να είναι προσβάσιμα ακόμη και στον πιο χαμηλά αμειβόμενο εργάτη.⁴⁶ Είναι φανερό πλέον πως το κράτος κινείται διορθωτικά ως προς τις δυσμενείς συνέπειες της οικονομικής ανάπτυξης⁴⁷ που ήδη έχουν γίνει εμφανείς.

Περαιτέρω, η πρακτική της παροχής κινήτρων για τον Smith, δεν είναι εκτός ενός δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος και μπορεί εκεί να διακριθεί μαθητοκεντρικός αλλά και ευρύτερος, κοινωνικά ωφέλιμος, χαρακτήρας. Τα μικρά βραβεία που προτείνει να δίδονται σε μαθητές είναι δυνατό να λειτουργήσουν ως κίνητρο και να συνεισφέρουν στην ανάδειξη νέων ικανοτήτων ατόμων από τον απλό λαό, πέρα από την κατάκτηση των βασικών γνώσεων. Οι αμοιβές των εκπαιδευτικών λειτουργών επίσης φαίνονται στη σκέψη του Smith πως θα τους ωθήσουν να ενσκήψουν περισσότερο στις ανάγκες των εκπαιδευομένων, αν δεν καταβάλλονται εξ ολοκλήρου από το κράτος. Η καθιέρωση της δημόσιας εκπαίδευσης είναι επομένως, ήδη από την εποχή του Smith, ο δρόμος που χρειάζεται να ακολουθηθεί ώστε να αμβλυνθεί ένα υπαρκτό κοινωνικό χάσμα.

Συνεπώς, όπως έχει επισημανθεί,⁴⁸ ο Smith θα δώσει προτεραιότητα στην κοινωνική συνοχή υπό συνθήκες γενικευμένων εμπορευματικών σχέσεων και η φυσική ελευθερία

⁴⁵ Όπ.π.,σ.267.

⁴⁶ Όπ.π.,σ.270.

⁴⁷ Διονύσης Γ. Δρόσος, *Αγορά και Κράτος στον Adam Smith, Κριτική στην Αναδρομική Θεμελίωση του Νέο-Φιλελευθερισμού* (Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1993), σ.29.

⁴⁸ Αυτόθι.

των ατόμων δεν θα νοηθεί απλά ως οικονομικό εργαλείο αλλά ως κοινωνικό ιδεώδες. Εκτείνεται έτσι η σκέψη του φιλοσόφου πέρα από ένα στενό ατομιστικό πλαίσιο.

Για τον Hayek αφετέρου, ο κρατικός προϋπολογισμός θα μπορούσε να βρει μεγάλη ελάφρυνση, αν εφαρμόζονταν καθολικά το μέτρο των κρατικών κουπονιών με τα οποία μαζικά ο πληθυσμός θα στρεφόταν στην ιδιωτική εκπαίδευση μακριά από τον έλεγχο του κράτους. Παρόλο όμως που η κοινωνική μέριμνα του φιλοσόφου εδώ εστιάζεται μάλλον αποκλειστικά στις απομακρυσμένες περιοχές όπου το κράτος εξακολουθεί να διατηρεί εκπαιδευτήρια, μεγάλη πλειοψηφία των οικονομολόγων σε πρόσφατη έρευνα⁴⁹ θεωρεί πως τέτοιου είδους επιχορηγήσεις, όπως τα κουπόνια, βοηθούν τον ανταγωνισμό· μπορούν μάλιστα να χρησιμοποιηθούν από τους ενδιαφερόμενους και στην δημόσια εκπαίδευση, επιπλέον της ιδιωτικής. Ακόμη μεγαλύτερη υποστήριξη εξάλλου βρίσκουν ανάλογες προτάσεις, όταν πρόκειται να βοηθηθούν οι πλέον αδύναμες κοινωνικές ομάδες.⁵⁰

Σε καταληκτικό επίπεδο, ο Hayek θα παρουσιάσει και την κοινωνική πλευρά της όλης εκπαιδευτικής διαδικασίας που θέλει το γενικότερο σύνολο να επωφελείται από την όποια επένδυση έχει κάνει στο άτομο.⁵¹ Πρόκειται για πλευρά της εκπαίδευσης που απομακρύνεται από τον ατομισμό, μολονότι σε αρχική φάση εκεί επικεντρώνεται. Δεν θα παραλείψει εξάλλου ο φιλόσοφος να αναφερθεί και στην επιλεκτική ιδιότητα της εκπαίδευσης όπου μεμονωμένα άτομα φέρονται να προτιμώνται από τους κοινωνικούς μηχανισμούς και μέσω της εκπαίδευσης που έχουν λάβει κατορθώνουν και ανέρχονται στην κλίμακα της ιεραρχίας. Η αφετηρία είναι οι αυξημένες υλικές απολαβές που παρουσιάζονται εδώ όχι μόνο σαν απλή ανταμοιβή εν είδει αξιομισθίας, αλλά σαν ένα αποτέλεσμα που έχει προκύψει και καταλήξει προς όφελος των ευεργετούμενων με πλάγιο τρόπο, εφόσον τα χρήματα για την εκπαίδευσή τους δεν έχουν καταβληθεί από τους ίδιους. Τούτη είναι μια ακόμη πλευρά που συνηγορεί στο συλλογισμό του Hayek υπέρ της ιδιωτικής εκπαίδευσης, έτσι ώστε η ατομική επιτυχία να έχει εντελώς συγκεκριμένη προέλευση, προερχόμενη από το άτομο ή έστω έναν στενό κύκλο ατόμων γύρω του συγγενικών ή μη. Με τον τρόπο αυτό, δεν θα ενισχύσει απλώς το πρότυπο του αυτοδημιούργητου ατόμου, θα αφαιρέσει επίσης από το κράτος τη

⁴⁹ Robert Whaples, "Do Economists Agree on Anything? Yes!", *The Economist's Voice* 3, 9 (2006): 1-6, σ.1-2.

⁵⁰ Αυτόθι.

⁵¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.505.

δυνατότητα να το χειραγωγήσει και να το εντάξει σε κάποιο οργανωμένο σύστημα. Το αυτόνομο άτομο που περιγράφει ο Hayek, εάν ενισχυθεί σαφώς, μπορεί να αφίσταται των κεντρικών συστημάτων και να δημιουργεί τα δικά του. Τούτο βέβαια κινείται στην κατεύθυνση της εμπέδωσης από πλευράς του ατόμου, ότι στηριζόμενο σε ίδιες δυνάμεις αποφεύγει να ενταχθεί σε αυτό που θα ονομασθεί «προλεταριάτο της διανοήσης»⁵² με την έννοια του επαγγελματικού, πιθανώς και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Εδώ θα έρθει και η διαχείριση της δυνατότητας επαγγελματικής αποκατάστασης ως βασικής έννοιας στην εκπαιδευτική πολιτική, η οποία δεν θα μπορούσε να διαφύγει του Hayek από τη στιγμή που την εντάσσει σχηματικά στους παράγοντες δημιουργίας του προαναφερόμενου προλεταριάτου· λιγότερο ή περισσότερο παράδοξο είναι το ότι για την άρση του εργασιακού αποκλεισμού των ήδη καταρτισμένων η ευθύνη βαρύνει το κράτος, αφού το τελευταίο επιδρά εκεί με τα άμεσα ενδιαφερόμενα άτομα να εμφανίζονται απλώς ως αποδέκτες της εν λόγω κατάστασης μη δυνάμενα να αντιδράσουν. Το πιθανό παράδοξο έγκειται στο ότι αν το κράτος διαχειρίζεται αποκλειστικά την επαγγελματική ευκαιρία ως έννοια, ελαφρύνει το αναλογούν μερίδιο ευθύνης από τα άτομα που αλλού τους έχει αποδώσει. Δεν παύει όμως να βαρύνει το πλαίσιο στο οποίο καλούνται να δράσουν. Έτσι λοιπόν, το κράτος που γενικευμένα εφαρμόζει εξισωτικές εκπαιδευτικές πολιτικές, αυτό που καταφέρνει, για τον Hayek, είναι να αποστερεί δυνατότητες εξέλιξης από τους εν δυνάμει ικανότερους, καθώς δεν τους παρέχει ένα εφόδιο ή μια διευκόλυνση από τη στιγμή που η τελευταία δεν μπορεί να καταστεί κοινό κτήμα.⁵³ Η αιτιολόγηση που θα δει εδώ ο φιλόσοφος είναι πως ό,τι αντλείται από τους πολλούς, στους πολλούς είναι δέον να διατεθεί, και όχι υπέρ μιας συγκεκριμένης ομάδας.

Αυτό που επιδιώκει όμως το ιδιωτικό εκπαιδευτικό πρότυπο του Hayek να προσφέρει είναι ποικιλία επιλογών και εναλλακτικές προτάσεις καλύτερα προσαρμοσμένες σε νέες ανάγκες που ανακύπτουν. Προφανώς κι όταν οι συνθήκες αλλάζουν, οι εκπορευόμενες πολιτικές δεν είναι δέον μόνον να τις ακολουθούν αλλά και να τις προβλέπουν. Τα σχέδια που καταρτίζονται τότε υλοποιούνται όχι αναγκαστικά συν τω

⁵² Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.506. "...this is the problem of having more intellectuals than we can profitably employ. There are few greater dangers to political stability than the existence of an intellectual proletariat who find no outlet for their learning."

⁵³ Αυτόθι.

χρόνω, αλλά εντός του χρόνου της αρχικής φάσης εμφάνισης μιας νέας συνθήκης, και δεν αγνοούν τα όποια ατυχήματα⁵⁴ πιθανώς εμφανιστούν στην πορεία της υλοποίησης. Με τον όρο «ατυχήματα» εντός του χρόνου, ο Hayek θα ορίσει τις έκτακτες καταστάσεις που μπορούν να πριμοδοτήσουν το άτομο στην εξέλιξή του και να συντελέσουν στη διατήρηση ή τη μεγέθυνση της διαφοράς ανάμεσα στα άτομα. Είναι εύκολο να δούμε το μέγεθος της σημασίας που αποδίδει ο φιλόσοφος στα ατυχήματα αυτά, όταν θεωρεί πως ανατρέπουν μια πορεία πραγμάτων κυρίως προς οικοδόμηση ταυτόχρονα με το να αυξάνουν την ατομική ή συλλογική γνωσιακή βάση.⁵⁵ Είτε όμως κάποιοι στάθηκαν οι ευνοημένοι ενός ή σειράς ατυχημάτων είτε απλώς πριμοδοτήθηκαν από ένα ευνοϊκό περιβάλλον που προϋπήρχε, η οργανωμένη κοινωνική έκφραση δεν μπορεί να τους στερήσει αυτή την αφετηρία και αυτό μπορεί να ιδωθεί νομοτελειακά ως τεχνητού τύπου παρέμβαση επί της φυσικής αυθόρμησις. Ο Hayek θα τονίσει επίσης την χρησιμότητα της μηδενικής απώλειας, και ως τέτοια θα μπορούσαμε να εννοήσουμε την προσφορά ευκαιρίας για ανώτατη εκπαίδευση σε όλους και βέβαια σε όσους έχουν αποτύχει σε προγενέστερο χρόνο σε κάποιο διαγνωστικό διαγωνισμό. Ενδέχεται εξάλλου κάποιο χαρακτηριστικό προτέρημα ενός διαγωνιζόμενου να μην περιλαμβάνεται ή να μη γίνεται αντιληπτό από τα εκάστοτε κριτήρια αποτίμησης. Μηδενική θα είναι επομένως η απώλεια προσφοράς στο σύνολο, αν αξιοποιηθούν σε ανώτατο επίπεδο τα χαρακτηριστικά όλων των ομάδων που αποτελούν την κοινωνία, αν έλθουν στο προσκήνιο όλες οι ιδιαίτερες κλίσεις ενός εκάστου μέλους.⁵⁶ Η ευκαιρία εδώ ισοδυναμεί με την ύπαρξη δυνατότητας και πολύ περισσότερο δυνατότητα αξιοποίησης ενός προσφερόμενου περιβάλλοντος εμπρός από τον ενδιαφερόμενο. Και αυτός ο συλλογισμός όμως, έχει σαν αφετηρία την ατομική ικανότητα και την πριμοδότηση που φέρει το άτομο, καθώς στις δικές του προσπάθειες έγκειται η επιτυχία. Η όποια υπάρχουσα αφετηρία δεν κρίνεται σκόπιμο, για τον Hayek, να μεταβληθεί, καθώς κάθε τροποποίηση προς εξίσωση της αφετηρίας θα έβλαπτε μόνον τους συγκριτικά προνομιούχους, μεταβάλλοντας μία κατάσταση που συντελεί στην αυθόρμητη τάξη.

Τα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημίων, αφετέρου, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να συρθούν δέσμια των επιτυχιών που έχει παρουσιάσει το αντίπαλο δέος, προφανώς επειδή ο φιλόσοφος θεωρεί ότι οι επιτυχίες των σοσιαλιστικών κρατών είναι

⁵⁴ Όπ.π.,σ.507.

⁵⁵ Αυτόθι.

⁵⁶ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.509 passim.

αποτέλεσμα κεντρικά κατευθυνόμενης δράσης. Το όποιο επιτυχές αποτέλεσμα βέβαια δεν αίρει το αίτιο· διαφαίνεται εκ νέου η πίστη του πως η επιστημονική έρευνα που παρήγαγε κορυφαία αποτελέσματα σε συγκεκριμένους τομείς στην πρώην Σοβιετική Ένωση πιθανότατα, όντας προϊόν κεντρικού σχεδιασμού, έγινε εις βάρος ανεξάρτητων ή αυθόρμητων προσπαθειών.⁵⁷

Στο «σύνταγμα» του Hayek η ελευθερία της διανόησης, που είναι σύμφυτη με την παιδεία, θα βρει την ακροτελεύτια θέση, ακριβώς επειδή στηρίζεται σε πλειάδα άλλων ελευθεριών, ως λέγει ο ίδιος.⁵⁸ Χαρακτηρίζεται όμως σε κάθε περίπτωση από την εγγενή δυνατότητα οικοδόμησης, αφού οτιδήποτε νέο ενέχει την επαύξηση του ήδη υπάρχοντος, ένα τουλάχιστον βήμα παραπέρα, ακόμη κι αν η υφιστάμενη κατάσταση μπορεί να ιδωθεί ως η αφετηρία.⁵⁹

2.5 Ελευθερία και μορφές εργασίας

Για τον Hayek υπάρχει αρχικώς τέτοιου είδους σχέση ανάμεσα στον εργαζόμενο και τον εργοδότη, που ξεπερνά την απλή παροχή υπηρεσιών με συνέπεια την ανταμοιβή, και αυτό είναι κάτι που αρέσκεται να επαναλαμβάνει.⁶⁰ Ακόμη κι αν θεωρεί πως το ίδιο το προλεταριάτο οφείλει την ύπαρξή του στο κεφάλαιο, επιθυμεί να αποφύγει τη συντεχνιακή νοοτροπία των υπαλλήλων, που αναπτύσσεται έπειτα από την τριβή στη σχέση εξάρτησης που υπάρχει. Η μισθωτή εργασία φαίνεται να εγκλωβίζει τη σκέψη του εργαζομένου και να δημιουργεί τέτοια στεγανά ικανά να διαμορφώσουν την κοινωνία στη βάση των επιθυμιών όσων έχουν υπαλληλική σχέση εργασίας.⁶¹ Ο Hayek θα κάνει το άλμα εδώ και θα εννοήσει πως η εξασφάλιση της ζωής και της δημιουργίας εντός ενός μητροπολιτικού περιβάλλοντος θα απειλήσει την ελευθερία του συνόλου, όταν ο εργαζόμενος «βλέπει» στην κοινωνία όχι την αυθόρμητη τάξη αλλά τον εαυτό του. Επακολουθεί, κατά συνέπεια, η αφαίρεση του στοιχείου της έλξης στο ζεύγος «έλξη-μίμηση», η στασιμότητα αντί της εξέλιξης και η απομείωση των προσδοκιών.

⁵⁷ Όπ.π., σ.514.

⁵⁸ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.515.

⁵⁹ Αυτόθι.

⁶⁰ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.185 επίσης *The Fatal Conceit*, σ.123.

⁶¹ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.186.

Δεν θα αργήσει, επομένως, ο Hayek να δει εμπρός του μια κοινωνική διελκυστίνδα ανάμεσα σε φορείς εξαρτημένης και ανεξάρτητης εργασίας.⁶² Οι πρώτοι παραμένουν, για τον Hayek, εγκλωβισμένοι και οι δεύτεροι κινδυνεύουν να χάσουν τον βασικό τους καθοδηγητικό ρόλο, καθώς συμμετέχουν σε ό,τι είναι ένα παίγνιο κυριαρχίας. Τούτη εκφάνεται ως το ζητούμενο σε πλείστες όσες πλευρές της κοινωνικής ζωής,⁶³ εύπλαστες από τον ανθρώπινο παράγοντα. Φροντίζει εξάλλου ο Hayek προς την κατεύθυνση της αυθορμησίας κι έχουν υποβιβαστεί οι κοινωνικοί κανόνες σε αρνητικούς, μη επιτακτικούς κανόνες παιγνίου.⁶⁴ Αυτό που εντέλει θα κατορθώσει ο εγκλωβισμένος μισθωτός του Hayek είναι να μετατρέψει τον κρίκο της εκτεταμένης αυθόρμητης τάξης, στον οποίο ζει, σε ένα αυτοτροφοδοτούμενο στεγανό που ανακυκλώνει και ικανοποιεί προστάγματα αδιαφορώντας για την πορεία του στο χρόνο, δεσμεύοντας την γενικότερη ελευθερία.

Τέτοιες δυσοίωνες προβλέψεις δεν θα διστάσει να τις κάνει, ακόμη κι αν γνωρίζει σαφώς ότι η πλευρά που μέμφεται είναι, συνήθως, η πλειοψηφία, στην οποία δεν μπορούμε συλλήβδην να αποδώσουμε αρνητικά κίνητρα, πολύ δεν περισσότερο, όταν αυτά είναι βιοποριστικής και όχι διαμορφωτικής της κοινωνίας φύσης: ο εργαζόμενος που αγωνιά στην καθημερινότητα ή επιδιώκει θεσμική κατοχύρωση βασικών αγαθών που αποτελούν κρατικές προτεραιότητες, η μάχη για την ανάδειξη μιας σειράς αναγκών, δεν μπορούμε να δεχθούμε ότι σχηματοποιούν την κυβέρνηση στο καλούπι που ορίζουν οι αιτούντες μισθωτοί, πολύ περισσότερο ότι αναστέλλουν την ελευθερία ή εξαλείφουν την ηγεσία. Η κυβέρνηση βέβαια δεν θα παρουσιαστεί από τον Hayek απλώς ως παθητικώς προσλαμβάνουσα, αφού περνά στην ενέργεια απορροφώντας τις θέσει δυναμικότερες μονάδες της κοινωνίας με το να τις εγκολπίζει στη μισθωτή εργασία με εργοδότη τον εαυτό της.⁶⁵

Κατά συνέπεια, όποιος δεν χρειάζεται να μετέχει του συστήματος της μισθωτής εργασίας προκειμένου να βιοπορισθεί δεν μπορεί να κατακριθεί από τον Hayek ούτε εμπίπτει αναγκαστικά στην αεργία ⁶⁶ εφόσον διαθέτει τις αναγκαίες προϋποθέσεις ελευθερίας και ανέλιξης.

⁶² Όπ.π.,σ.189.

⁶³ Αυτόθι.

⁶⁴ Δρόσος, «Ατομισμός, Κοινωνικές Αξίες και Δημοσιότητα στο Νεοφιλελευθερισμό», σ.99,ειδ.υποσημείωση 15.

⁶⁵ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.193.

⁶⁶ Αυτόθι.

Η ελευθερία στο κοινωνικό και εργασιακό επίπεδο για τον Hayek θα υπάρξει τω όντι, όταν στην ευρεία πλειοψηφία που μετέχει στο σύστημα της μισθωτής εργασίας σταματήσουν να υπάρχουν τάσεις περιορισμού της πορείας των ανεξάρτητων. Κι εδώ όμως η μομφή πέφτει μονόπλευρα ξανά στην κατηγορία των μισθωτών και γενικότερα σε όσους θεωρεί πως θα επιθυμούσαν και οι ίδιοι να φθάσουν σε ένα επίπεδο υλικού πλούτου, αλλά δεν δύνανται.⁶⁷ Συλλήβδην επίσης σε διανοητές του απώτατου⁶⁸ ή πρόσφατου⁶⁹ παρελθόντος που βοήθησαν να διαμορφωθεί η σχολή σκέψης που απειλεί την «απρόσωπη πειθαρχία».⁷⁰ Αυτή φθάνει στο σημείο να ενδυθεί την απολυτότητα ενός απαραβίαστου νόμου⁷¹ με την επιλογή των λέξεων από τον Hayek να μην είναι τυχαία: η πειθαρχία όντας απρόσωπη δεν μπορεί να αναχθεί σε ιστορικές μορφές, ως προς την προέλευση, αλλά εμφανίζεται εδώ καθαρά, ως αποτέλεσμα και μόνο, σε μια απόπειρα αθώωσης των ιδεολογικών του συμμάχων από κατηγορίες που προκύπτουν εξαιτίας διαφορών δυσλειτουργιών.

2.6 Η πλειοψηφία και ο εφαρμοσμένος ατομισμός

«...αν ως δημοκρατία νοείται κυβέρνηση από την απεριόριστη επιθυμία της πλειοψηφίας τότε δεν είμαι δημοκράτης και επιπλέον θεωρώ τέτοιου είδους κυβέρνηση επιβλαβή και σε βάθος χρόνου μη λειτουργική».⁷²

Πριν φθάσει στη δήλωση αυτή ο Hayek, έχει δει την πλειοψηφία να φέρει μαζί της τα κοινοτικά ήθη⁷³, τις συνήθειες και τον τρόπο σκέψης που θα τη διατηρήσουν σε επίπεδο εκ διαμέτρου αντίθετο από αυτό της «Μεγάλης Κοινωνίας»⁷⁴ που θα λειτουργεί στη βάση της αυθόρμητης τάξης. Ο πάλαι ποτέ επιδιωκόμενος κοινός

⁶⁷ Όπ.π.,σ.196.

⁶⁸ Hayek, *The Fatal Conceit*, σ.48.

⁶⁹ Όπ.π.,σ.153.

⁷⁰ Αυτόθι.

⁷¹ Αυτόθι.

⁷² Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol.3, σ. 39.

⁷³ Όπ.π.,vol.2, σ.134.

⁷⁴ Όπ.π.,vol.3, σ.146.

σκοπός ως αγαθό⁷⁵ δεν έχει θέση στη σύγχρονη ατομιστική κοινωνία του Hayek. Τα άτομα οφείλουν πλέον στη βάση του φιλελευθερισμού να αναζητήσουν μόνα τους διεξόδους και να εγκαταλείψουν κάθε μορφής κοινοτική σκέψη. Ο ακραίος ατομισμός του Hayek είναι η αιτία που βλέπει την ίδια τη σύγχρονη κοινωνία ως άθροισμα επιμέρους αυθόρμητων σχέσεων μεταξύ κυρίαρχων αυτοτελών ατόμων.⁷⁶ Στην κοινοτική σκέψη εξάλλου κινδυνεύει να υποχωρήσει και να εγκλωβιστεί η δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση και η εξουσία εντέλει να εκπορεύεται, αλλά και να καταλήγει, σε επίπεδο μικροομάδας⁷⁷ που δεν απέχει πολύ από το να καταστεί πανίσχυρη. Είναι βέβαια και στην περίπτωση του δικαίου της πλειοψηφίας εμφανής η πεποίθηση πως μια πλειοψηφική απόφαση δεν μπορεί να απεγκλωβισθεί από την πηγή προέλευσης⁷⁸ και να καταστεί απρόσωπη αποτελώντας έτσι την αιχμή του δόρατος αλλά και την απαραίτητη δικαιολόγηση ενός οιοδήποτε σκόπιμου σχεδιασμού.

Ο φόβος όμως αυτός δεν φαίνεται να υπάρχει σε άλλες χαρακτηριστικές περιπτώσεις όπου ο Hayek παραγνωρίζει την πλειοψηφία και δεν δυσκολεύεται να επισκεφθεί και να επαινέσει ένα τω όντι αυταρχικό καθεστώς, αυτό του στρατηγού Pinochet στη Χιλή. Θα γράψει,⁷⁹ μάλιστα, ότι επιβεβαιωμένα, κατά τον ίδιο, η προσωπική ελευθερία είναι αυξημένη υπό το καθεστώς αυτό εν σχέσει με την προηγούμενη κυβέρνηση του Allende, αφού υπάρχει κοινή ομολογία ως προς αυτό, δίχως όμως να διερευνά τα πραγματικά αίτια της «καθολικής» αυτής συμφωνίας των πολιτών. Πρόκειται για προσωπική ελευθερία, η οποία εκφράζεται για τον Hayek μέσα από τις διαδικασίες της ελεύθερης αγοράς που πλέον κυριαρχεί στη Χιλή του Pinochet και επιτυγχάνει μία οιονεί κάθαρση του καθεστώτος, επιβεβαιώνει τη θέση του περί εν δυνάμει

⁷⁵ Κοινό αγαθό, αποτελεί για τον Σπινόζα «η κοινή σωτηρία και η ειρήνη» κι ένεκα αυτών «πρέπει η επιλογή των συμβούλων να είναι τέτοια ώστε να ταυτίζεται το προσωπικό τους συμφέρον με τα ανωτέρω. Ο ατομισμός όμως, τον οποίο ο Σπινόζα θεωρεί έμφυτο στην ανθρώπινη φύση, φέρνει προσκόμματα εδώ, αφού μόνον όταν ταυτιστεί το ιδιωτικό συμφέρον με το δημόσιο το άτομο θα συγκατανεύσει. Βλ. Μπαρούχ Σπινόζα, *Πολιτική Πραγματεία*, Α.Ι. Στυλιανού, μτφ.(Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2013),σ.156.

⁷⁶ Μαραβέλιας, «Η Νεοφιλελεύθερη Θεμελίωση της Ηθικής, ο Hayek ως Κριτικός της Κοινωνικής Δικαιοσύνης», σ.72.

⁷⁷ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol.2, σ.149-50.

⁷⁸ Hayek, *The Constitution of Liberty*, σ.176.

⁷⁹ Απαντητική επιστολή στην εφημερίδα *Times of London*, 3 Αυγούστου 1978, αναφορικά με την επιστολή του αναγνώστη William Wallace στις 24 Ιουλίου στην ίδια εφημερίδα που κατηγορεί τον ίδιο ως υπερασπιστή αυταρχικών κυβερνήσεων. Συν τοις άλλοις αναφέρει: "More recently I have not been able to find a single person even in much maligned Chile who did not agree that personal freedom was much greater under Pinochet than it had been under Allende."

συμβατότητας αυταρχισμού και φιλελευθερισμού. Υποστηρίζεται, ωστόσο, πως ο Hayek δεν ήταν ένας υπερασπιστής του αυταρχικού Χίλιανού καθεστώτος στο σύνολο των μεθόδων του,⁸⁰ αλλά αυτού του τύπου η διακυβέρνηση θα έπρεπε να ιδωθεί σαν ένα μεταβατικό στάδιο και μόνο ως προετοιμασία για το κατάλληλο έδαφος, προκειμένου να ευδοκιμήσει ένα δημοκρατικό πολίτευμα απαλλαγμένο από δυσλειτουργίες.⁸¹

Το σημείο όμως που ο Hayek σίγουρα επιμένει είναι η διάκριση μεταξύ αυταρχισμού και απολυταρχισμού· στην πρώτη περίπτωση εξάλλου είναι που θα δει την πιθανότητα ύπαρξης ορίων και αυτοπεριορισμού, κάτι που απουσιάζει από την «απεριόριστη δημοκρατία». Στον απολυταρχισμό λείπουν τα όρια και υπάρχει έντονη η επιθυμία διαμόρφωσης του συνόλου της κοινωνικής ζωής προκειμένου να επιτευχθεί συγκεκριμένη πάντα στοχοθεσία.⁸² Σε κάθε περίπτωση όμως, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός πως ενώ ο Hayek διαμαρτύρεται ενάντια στα διεθνή μέσα που αφήνουν εκτός κριτικής καθεστώτα όπως της Σοβιετικής Ένωσης και της Βορείου Κορέας, ο ίδιος εμφανίζεται⁸³ να πράττει ομοίως σε κατάφορες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από δικτατορικά καθεστώτα, όπως αυτό της Χιλής του Pinochet.

Η αλλαγή που θα επιδιωχθεί εντέλει στη Χιλή δεν θα αφορά μόνο και επιφανειακά το οικονομικό πεδίο. Με τις αλλαγές και στην εργατική νομοθεσία του 1979 δεν χάνονται απλώς οι κατακτήσεις δεκαετιών. Οι Haworth και Roddick θα γράψουν πως επιχειρείται η εισχώρηση ακόμη και στην γενικότερη κοσμοαντίληψη του πληθυσμού με την ανατροπή των κοινωνικών και διαπροσωπικών σχέσεων, την αλλαγή των ιστορικών δεσμών και του συσχετισμού των επαγγελματιών.⁸⁴ Το παράδοξο που παρατηρούν οι συγγραφείς εδώ είναι πως προκειμένου να επιτευχθούν όλα αυτά είναι αναγκαία η ισχυρή παρέμβαση του κράτους,⁸⁵ με σειρά νομοθετημάτων, κάτι που για

⁸⁰ Andrew Farrant, Edward McPhail and Sebastian Berger, "Preventing the "Abuses" of Democracy: Hayek, the "Military Usurper" and Transitional Dictatorship in Chile," *The American Journal of Economics and Sociology* 71, 3 (2012): 513-38, σ.519.

⁸¹ Όπ.π.,σ.521,522.

⁸² Όπ.π.,σ.523.

⁸³ Όπ.π.,σ.530.

⁸⁴ Nigel Haworth and Jackie Roddick, "Labour and Monetarism in Chile 1975-1980," *Bulletin of Latin America Research* 1, 1 (1981): 49-62, σ.49.

⁸⁵ Όπ.π.,σ.51.

τον Hayek ήταν απευκταίο σαν ιδέα σε όλη την πορεία του. Μέσα από κυβερνητικές πλέον ρυθμίσεις έρχεται η αλλαγή από το κοινωνικό στο ατομικό επίπεδο λειτουργίας και διαπραγμάτευσης, η αναγνώριση και καθιέρωση του ατομισμού. Η εσωτερίκευση της ιδεολογίας αυτής έρχεται προκειμένου όμως το άτομο να υποταχθεί εντέλει στις δυνάμεις της αγοράς.⁸⁶ Πρόκειται αναμφίβολα για έντονη αντίφαση εδώ, καθώς ο δρόμος προς την χαγκεκιανή αυθορμησία κατακτάται κατόπιν στοχευμένων νομοθετημάτων.

Ο ατομισμός του Hayek έχει ήδη βρει μια πιθανή ερμηνεία στο πλαίσιο αυτό, πριν τα γεγονότα της Χιλής, στον Harrod, κατά την οποία σε αυτόν συμπυκνώνονται προτάσεις για την λειτουργία της κοινωνίας. Στο κριτήριο αυτό του ατομικισμού, που δεν διαφέρει από την ίδια την ερμηνεία του Hayek και ο Harrod ονομάζει επιστημονικό, ο αληθής ατομισμός αποτελείται από αληθείς ατομιστικές προτάσεις περί της κοινωνίας ενώ ο εσφαλμένος από το αντίθετο.⁸⁷ Τούτο συμβαίνει γιατί ο Hayek έχει προδιαγράψει τον ατομισμό ως υπαρκτό και εφαρμοσμένο με ορίζοντα την κοινωνία αρχής γενομένης με το να τον κατατάσσει στους πολιτικούς όρους.⁸⁸ Η προηγούμενη περιγραφή των Haworth και Roddick επομένως αφορά ξεκάθαρα τη δεύτερη φάση του ατομισμού κατά Hayek, τη γένεση και την εφαρμογή πολιτικών θεωρημάτων από την προηγούμενη θεωρία.⁸⁹ Τέτοια θεωρήματα, τις όποιες εσωτερικές αλλαγές τις επιφέρουν με την αναδιοργάνωση των κοινωνιών σε ατομιστικές-φιλελεύθερες, τύπου Χιλής, και θέλουν να τις δουν να μακροημερεύουν. Πρόκειται για τον διαρκή φόβο του Hayek σχετικά με την επικράτηση αποφάσεων συγκεκριμένης στόχευσης και μάλιστα βραχυπρόθεσμης⁹⁰ που εντέλει στρέφονται δομικά εναντίον των ατόμων: ο Hayek θεωρεί πως τα αποσπούν από τις παραδοσιακές τους δομές -τις συγκροτούσες την παράδοση της γνώσης- και τα αποξενώνουν το ένα από το άλλο με την απώλεια της συνοχής, εντάσσοντάς τα υπό τη σκέπη του κράτους.⁹¹

Η πίστη του εξάλλου στις διατυπώσεις του Acton κυρίως θα τον οδηγήσει στην ισχυρή πεποίθηση πως η πλειοψηφία δεν περιβάλλεται από αυταξία εις το διηνεκές:⁹² τα όποια

⁸⁶ Όπ.π.,σ.61.

⁸⁷ Roy Forbes Harrod, "Professor Hayek on Individualism," *The Economic Journal* 56, 223 (1946): 435-42, σ.436.

⁸⁸ Hayek, *Individualism and Economic Order*, σ.3.

⁸⁹ Όπ.π.,σ.6.

⁹⁰ Όπ.π.,σ.20.

⁹¹ Όπ.π.,σ.23.

⁹² Όπ.π.,σ.29.

κενά και ατέλειες επομένως δύνανται εύκολα, για τον Hayek, να τα καλύψει μια πολιτειακή αλλαγή, μια στρατιωτική χούντα υπό την βασική προϋπόθεση να θέτει αυτοπεριορισμούς στη δράση της ώστε να αποφύγει τον ολοκληρωτισμό.

Η μεταβολή που έρχεται ολοκληρωτικά στη Χιλή θα πλήξει ιδιαίτερα τη μεσαία τάξη, τους πλέον ευάλωτους πολίτες και καταναλωτές. Ο Gunder Frank σημειώνει πως η πολιτειακή αλλαγή έφερε μαζί της την οικονομική γενοκτονία με την ελευθερία εδώ να σημαίνει απλώς απελευθέρωση των τιμών σε δυσθεώρητα ύψη και απελευθέρωση της αγοράς σε σημείο εκτός ελέγχου με το γενικό πληθυσμό πολύ απλά να μη δύναται να ακολουθήσει τις όποιες εξελίξεις.⁹³ Όταν η ελευθερία της αγοράς επομένως εμφανίζεται σαν αποκλειστικός σκοπός της πολιτικής θα παρουσιασθεί το φαινόμενο να απολύονται και να επαναπροσλαμβάνονται οι ίδιοι συχνά υπάλληλοι αποστερημένοι προνομίων αυτή τη φορά και με σαφώς μικρότερο μισθό,⁹⁴ κάτι που αναμφίβολα καταδεικνύει πως το απόλυτο μέτρο είναι πλέον συγκεκριμένοι οικονομικοί δείκτες και μόνο. Όπως όμως επισημαίνεται,⁹⁵ όλα αυτά δεν εμποδίζουν να υπάρχουν ακόμη και πρόσφατοι χαρακτηρισμοί της Χιλής ως «οικονομικό θαύμα». Η εξήγηση που προσφέρει η Klein εδώ έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς το στρατιωτικό καθεστώς Pinochet διατηρεί σε δημόσιο έλεγχο τμήμα του κρατικού πλούτου⁹⁶ μη εφαρμόζοντας κατά γράμμα το προτεινόμενο πρόγραμμα της σχολής του Σικάγο, δίνοντας έτσι στο κράτος κορπορατιστικά και όχι καπιταλιστικά χαρακτηριστικά.⁹⁷ Είναι πλέον εύκολο να διαπιστωθεί πως το ιστορικό παράδειγμα της Χιλής δεν σταματά στο χρόνο αλλά αποτελεί την πρώτη ίσως εφαρμογή ενός προγράμματος που θα λάβει παγκόσμιες διαστάσεις.⁹⁸

⁹³ Andre Gunder Frank, "Economic Genocide in Chile: Open Letter to Milton Friedman and Arnold Harberger," *Economic and Political Weekly* 11, 24 (1976): 880-888, σ.881.

⁹⁴ *Οπ.π.*, σ.887.

⁹⁵ Naomi Klein, *The Shock Doctrine, The Rise of Disaster Capitalism* (New York: Metropolitan Books, 2007), σ.85.

⁹⁶ Ο εθνικός οργανισμός χαλκού Χιλής παραμένει έως σήμερα στην ιδιοκτησία του κράτους.

⁹⁷ Klein, *The Shock Doctrine, The Rise of Disaster Capitalism*, σ.86.

⁹⁸ *Οπ.π.*, σ.87.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Hayek απεβίωσε το 1992 έχοντας λάβει μέρος στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, έχοντας κατακτήσει μια σειρά από διακρίσεις και διατελέσει σε ακαδημαϊκές έδρες. Η γραπτή του παρακαταθήκη αποτέλεσε πολύτιμο εργαλείο στην υλοποίηση ποικίλων αξιώσεων του νεοφιλελευθερισμού παγκοσμίως, όχι μόνο στον Δυτικό Κόσμο. Αντιπαρατέθηκε σε όλο το μήκος της συγγραφικής του δραστηριότητας σταθερά στη σοσιαλιστική ιδεολογία, όπου ατυχώς διέκρινε πολλά στοιχεία που στερούν την ελευθερία και υποστήριξε παράλληλα οποιοδήποτε πολιτικό σύστημα έβλεπε πως λειτουργούσε στο ιδεατό πλαίσιο μιας αυθόρμητης τάξης.

Είναι η ίδια η φιλελεύθερη πραξεολογία του Hayek που φέρνει το άτομο, θεωρητικώς μόνο, προ των ευθυνών του. Και αυτό συμβαίνει γιατί για τον ίδιο η ανθρώπινη γνώση παραμένει απλώς περιορισμένη. Τη στιγμή που, δικαίως, κανείς ηγέτης δεν μπορεί να χαρακτηριστεί παντογνώστης, η ίδια αδυναμία βαρύνει και το άτομο της νεωτερικότητας. Με την αδυναμία αυτή να το χαρακτηρίζει καταλήγει να βρίσκεται μόνο του, αφού πλέον έχουν παύσει να υπάρχουν ισχυροί κοινωνικοί δεσμοί και έχει βρεθεί εκτός ενός δικτύου κρατικής μέριμνας. Η φροντίδα του κράτους στους αδυνάτους κατακρίνεται ως επιζήμια πρακτική και υποτάσσεται στην πρωτοκαθεδρία των σχέσεων που αναπτύσσονται στην ελεύθερη αγορά. Μία αυθορμησία που είναι πρόθυμη να συμπαράσχει όχι μόνο το σύγχρονό της άτομο αλλά και τα συμφέροντα των επόμενων γενεών που υποκύπτουν σε έναν λογιστικό απολογισμό που τα θέλει ψυχρά να είναι αμελητέα εφόσον δεν υπάρχει ήδη εκεί η δυνατότητα ψήφου.⁹⁹

Αν η ελευθερία προκύπτει από την απουσία ενός στοιχείου, του εξαναγκασμού, η αυθόρμητη τάξη θα υπάρξει από την απουσία ή παρουσία πλειάδας άλλων στοιχείων. Ο Hayek εννοεί πως όσα περιγράφει είναι μέσα στο μέτρο του δυνατού, μέρος τους έχει συμβεί εκ νέου στο παρελθόν, και για το λόγο αυτό δεν επιθυμεί να παρουσιάσει τις προτάσεις του ως κάτι το εξαιρετικά καινοτόμο, αλλά ως αυτό που είναι βασισμένο στο συλλογικό ασυνείδητο και που απλώς διεκόπη από ατυχείς ιστορικές συγκυρίες. Για το λόγο αυτό θεωρεί εφαρμόσιμα και όχι απραγματοποίητα τα όσα περί αυθόρμητης τάξης διακηρύσσει, γιατί γνωρίζει πως κατ' ουσία είναι απαιτητή η συμμετοχή του πληθυσμού και το όλο εγχείρημα θα καταρρεύσει, αν απλά το επιβάλλει

⁹⁹ Chomsky, *Hegemony or Survival*, σ.234-35.

κάποια κρατική αρχή ή αν τα άτομα γνωρίζουν ότι αποτελούν ακολούθους μιας απραγματοποίητης στοχοθεσίας.

Η θεωρία του για το κράτος δικαίου, αλλά και η ίδια η πολιτική κρίνονται εντέλει «με βάση την υπαλληλία τους στα αγοραία συμφέροντα» και απαξιώνεται συνάμα «η κοινωνική αρχή, ο δημόσιος χαρακτήρας της ιδιοσυστασίας του πολιτικού».¹⁰⁰ Το αποτέλεσμα είναι συχνά η ακραία ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε βάρος του δημοσίου, η ισχυροποίηση των ιδιωτών σε βάρος της κοινωνίας. Ο ικανός παίκτης του Hayek μπορεί ελεύθερος να επιτυγχάνει την προσωπική του αποκλειστικά ανέλιξη. Συχνά όμως είναι δυνατόν να μην ακολουθεί ουδείς ώστε να ενσαρκώσει αυτόν που μέσω της οιονεί μαθητείας ή της εμπράγματης μίμησης θα φθάσει στο ίδιο σημείο εξέλιξης με τον προπορευόμενό του και θα συμπαρασύρει και άλλους με τη σειρά του σε μια ανοδική πορεία στο διηνεκές.

Η γενικότερη όμως αποτύπωση είναι πως στην «Μεγάλη Κοινωνία», όπως την ονομάζει ο Hayek, δεν απαιτείται να φθάσει στο απόγειο το σύνολο του πληθυσμού. Και αν κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με ουτοπία, ο κίνδυνος για το αντίθετο είναι πιθανότερος. Το αποδυναμωμένο κοινωνικό κράτος του Hayek θα απαιτηθεί, στην περίπτωση αυτή, να πράξει το κατά τον ίδιο απευκταίο: να περιορίσει δηλαδή τα κέρδη όσων προπορεύονται. Τέτοιες καταστάσεις έχουν περιέλθει ως ενδεχόμενα εις γνώση του Hayek και για το λόγο τούτο εξορκίζεται η εν λόγω πιθανότητα, καθώς υπάρχει διαρκώς ο φόβος πως η πρόοδος θα σταματήσει και τα κίνητρα για εξέλιξη θα εξαφανιστούν.

Η υπερβολική πίστη στη λειτουργία της αγοράς δεν λαμβάνει εξάλλου σε μεγάλο ποσοστό υπόψη εσωτερικές στρεβλώσεις όπως αυτήν της εναρμονισμένης πρακτικής, του συντονισμού των επιχειρήσεων, που είναι κάτι για το οποίο δεν μπορεί εκ νέου να κατηγορηθεί το κράτος ή η κυβέρνηση. Ο βαθμός επομένως στον οποίο η αγορά μπορεί να εποπτεύει τις λειτουργίες της, πολύ δε περισσότερο να είναι διαρκώς ανεπηρέαστη, τίθεται συχνά εν αμφιβόλω. Με το να εξισώνει εξάλλου ο Hayek το ιδιωτικό μονοπώλιο με τον εξαναγκασμό, αποκλειστικά σχεδόν, σε ακραίες περιπτώσεις, όπως ο κίνδυνος κατά της ζωής, μειώνει το εύρος και τη συχνότητα του φαινομένου. Τονίζει ταυτόχρονα αυτό που επιθυμεί να γίνει συνείδηση στον αναγνώστη, το ότι η ικανότητα της αυθόρμητης τάξης να διαχειρίζεται τα του οίκου της αποκλείει τη διάχυση περαιτέρω αρνητικών επιπτώσεων.

¹⁰⁰ Δρόσος, «Η Απαξίωση της Δημοσιότητας στο Νεοφιλελευθερισμό», σ.166.

Το γεγονός εξάλλου που φέρει το άτομο, θεωρητικώς μόνο, στο επίκεντρο της χαγκεκιανής ελευθερίας, είναι η πρωτοκαθεδρία της αγοράς που συμπίπτει με το κεφάλαιο και την αυθόρμητη τάξη που, όπως έχει διακριθεί, διατηρεί το ρόλο να παράγει η ίδια τις προϋποθέσεις της, τη στιγμή μάλιστα που αποτελεί επί της ουσίας την κίνηση του κεφαλαίου.¹⁰¹

Η πανταχού παρούσα αγορά θα βρει το δρόμο της, σε κάθε περίπτωση, αν η κυβέρνηση περιορίζεται στον υποβοηθητικό της ρόλο και αν είναι δεδηλωμένη η πίστη στους γενικούς κανόνες του κράτους δικαίου. Ακολουθώντας, ενώ γίνονται διαρκείς παραχωρήσεις προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, που αποτελούν στοιχεία της αγοράς, δεν ισχύει το ίδιο για την ελευθερία κινήσεων της κυβέρνησης εντός της αυθόρμητης τάξης. Το άτομο, με τη σειρά του, καλείται να δηλώσει πίστη σε μια φαινομενικά απρόσωπη διαδικασία με την ελευθερία του να οφείλει, κι εκείνη, να διοχετευθεί στην αναζήτηση της πλέον κατάλληλης μικρογραφίας μοντέλου προσωπικής επιβίωσης ή επιχειρηματικής ανάπτυξης.

Το ελεύθερο άτομο του Hayek μπορεί όντως να μην αποτελεί έναν ισχυρό παντογνώστη, μια πλήρως ανεξάρτητη μονάδα ή κάποιον που θα διαβλέπει πάντοτε με ακρίβεια μια πιθανή ροή αποτελεσμάτων. Αποτελεί όμως κάποιον δίχως την συνειδητή συμμετοχή του οποίου η αυθόρμητη τάξη δεν μπορεί να υπάρξει. Η εμπράγματη απόδοση πρωτοκαθεδρίας επομένως στην ελευθερία, ανάμεσα στο άτομο ή την αγορά, όπως αυτά διατρέχουν το ιστορικό προσκήνιο και μια διαρκώς μεταβαλλόμενη παγκόσμια κοινωνία, αποτελεί την επιλογή που βαρύνει διατηρώντας προεκτάσεις που ξεπερνούν τη διάρκεια ενός ανθρώπινου βίου.

¹⁰¹ Αυτόθι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄

ΠΗΓΕΣ

- Αριστοτέλης.** *Ηθικά Νικομάχεια 2 (Ε-Η)*. Αθήνα: Κάκτος, 1993.
- Αριστοτέλης.** *Όργανον 3, Τοπικών Ζ-Θ, Περί των Σοφιστικών Ελέγχων*. Η. Π. Νικολούδης μτφ., Β. Μανδηλαράς επιμ. Αθήνα: Κάκτος, 1994.
- Αριστοτέλης.** *Πολιτικά (τέταρτος τόμος), (Ζ-Η)*, Μπαγιόνας Α. Πρόλογος, Τζιώκα-Ευαγγέλου Π. μτφ., Μαυρόπουλος Γ. Θεόδωρος επιμ. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2009.
- Αριστοτέλους.** *Πολιτικά Δ΄*. Σ. Χ. Μαγγίνας, μτφ. Αθήνα: Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός, 1990.
- Λυκούργος.** *Κατά Λεωκράτους*. Σ. Καργάκος, μτφ. Αθήνα: Κάκτος, 1998.
- Πλάτων.** *Τίμαιος-Κριτίας*. Αθήνα: Κάκτος, 1992.
- Πλούταρχος.** *Βίοι Παράλληλοι, Περικλής-Φάβιος Μάξιμος*. Ράπτης Αθαν. Γιώργος, Πρόλογος, μτφ., Επιμέλεια. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006.
- Hayek, F. A.** *Individualism and Economic Order*. Chicago: The University of Chicago Press, 1948.
- Hayek, F. A.** *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge and Kegan Paul, 1978.
- Hayek, F. A.** *The Constitution of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press, 1960, 2011.
- Hayek, F. A.** *The Fatal Conceit, The Errors of Socialism*. London: Routledge, 1988.
- Hayek, F. A.** *The Road to Serfdom*. London and New York: G. Routledge and sons, 1944.
- Hayek, F. A.** "The Use of Knowledge in Society," *American Economic Review* 35, 4 (1945): 519-30.
- Hayek, F. A.** *Law, Legislation and Liberty, A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*. London: Routledge and Kegan Paul, 1982.
- Hume, D.** *A treatise of Human Nature*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Mill, J. S.** "On Liberty." in *On Liberty and Considerations on Representative*

Government, Ronald Buchanan McCallum, ed. Oxford: B. Blackwell, 1946: 1-95.

Smith, A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* edited with an Introduction, Notes, Marginal Summary and an Enlarged Index by Edwin Cannan. London: Methuen and Co, 1904, vol.2.

Σπινόζα, Μ. *Πολιτική Πραγματεία*, Α. Ι. Στυλιανού, μτφ. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2013.

Χάγιεκ, Φ. *Ο δρόμος προς τη Δουλεία*, Γ. Καραμπέλας μτφ. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2013.

Β΄

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Diels, H., Kranz, W. *Die Fragmente der Vorsokratiker Griechisch und Deutsch* von H. Diels, hrsg. von W. Kranz, 3 Bde (Bd. III: *Wortindex* von W. Kranz, *Namen – und Stellenregister* von H. Diels ergänzt von W. Kranz) (Dublin/Zürich: Weidmann, I-II 1972, III 1971 [= unveränderter Nachdruck der 6. Auflage (1951-1952) · 1903-1906]. [H. Diels–W. Kranz, *Οἱ Προσωκρατικοί. Οἱ μαρτυρίες καὶ τὰ ἀποσπάσματα*, τόμ. Α΄–Γ΄, (Τόμ. Α΄–Β΄: Ἀπόδοση στὰ Νέα Ἑλληνικά καὶ Ἑπιμέλεια: Β.Α. Κύρκος, Φιλολογικὴ ἐποπτεία: Γ.Α. Χριστοδούλου· τόμ. Α΄, Συνεργασία: Δ.Γ. Γεωργοβασίλης. Τόμ. Γ΄, Ἑπιμέλεια: Β.Α. Κύρκος, Μεταγραφή καὶ ἐπεξεργασία: Β.Α. Κύρκος καὶ Εὐτέρπη Σ. Φλόκα) Ἀθήνα: Ἐκδ. Παπαδήμα, 2005-2010 [Α΄= 2007 [2005], Β΄= 2007, Γ΄= 2010.

Γ΄

ΛΕΞΙΚΟ

Blackburn, S. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

Δ΄

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Brunner, J. “From Rousseau to Totalitarian Democracy: The French Revolution in J. L. Talmon’s Historiography.” *History and Memory* 3,1 (1991): 60-85.
Caldwell, P.C. *Popular Sovereignty and the Crisis of German Constitutional Law*,

- The Theory and Practice of Weimar Constitutionalism*. Durham: Duke University Press, 1997.
- Cristi, R.** *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism, Strong State, Free Economy*. Cardiff: University of Wales Press, 1998.
- Chomsky, N.** *9-11*. New York: Seven Stories Press, 2001.
- Chomsky, N.** *Hegemony or Survival. America's Quest for Global Dominance*. New York: Metropolitan Books, 2003.
- Dalberg, J. E.- Acton.** *The History of Freedom and Other Essays*, John Neville Figgis and Reginald Vere Laurence, ed. London: Macmillan and Co LTD, 1907.
- De Bono, E.** *The Mechanism of Mind*. London: Penguin Books, 1990.
- Durbin, E. F. M.** "The Importance of Planning," in George Catlin ed. *New Trends in Socialism*. London: Lovatt, Dickinson and Thompson, 1935:145-166.
- Durbin, E. F. M.** "Hayek on Economic Planning and Political Liberty." *Economic Journal* 55, 220 (1945): 357-70.
- Dyzenhaus, D.** "The Concept of the Rule-of-Law State in Carl Schmitt's Verfassungslehre" in Jens Meierhenrich, Oliver Simons ed. *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. New York: Oxford University Press, 2016:490-509.
- Δρόσος, Α.** *Αγορά και Κράτος στον Adam Smith, Κριτική στην Αναδρομική Θεμελίωση του Νεο-Φιλελευθερισμού*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994.
- Δρόσος, Α.** «Ατομισμός, Κοινωνικές Αξίες και Δημοσιότητα στο Νεοφιλελευθερισμό». *Δευκαλίων* 13 (1995): 109-135.
- Δρόσος, Α.** «Η Απαξίωση της Δημοσιότητας στο Νεοφιλελευθερισμό». *Ε' Επιστημονικό Συνέδριο* (Πάντειο Πανεπιστήμιο, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994): 163-169.
- Δρόσος, Α.** «Κοινωνία ή Αγορά; Ο Αξιολογικός Ατομισμός του Νεοφιλελευθερισμού ως Ηθικο-Πολιτική Πρόκληση». *Ουτοπία* 15(1995): 91-101.
- Δρόσος, Α.** *Το Ευγενές Εμπόριο της Συμπάθειας, Αστικός Πολιτισμός και Ηθική Κοινότητα στον Σκωτικό Διαφωτισμό*. Αθήνα: νήσος, 2016.
- Elliot, M. Tucker-Drob.** "Motivational Factors as Mechanisms of Gene-Environment Transactions in Cognitive Development and Academic Achievement," in A. Elliot, C. Dweck and D. Yeager, ed. *Handbook of Competence and Motivation*, 2nd edition: *Theory and Application*. New York: Guilford Press, 2017:471-88
- Ellul, J.** *Propaganda, the Formation of Men's Attitudes*. trans. Konrad Kellen and Jean Lerner. New York: Vintage Books, 1965.
- Ellwood, D.** *The Shock of America*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO.** *The State of Food Security and Nutrition in the World, Building Resilience for Peace and Security*. Rome: FAO, 2017.
- Farrant, A., McPhail, E. and Berger, S.** “Preventing the “Abuses” of Democracy: Hayek, the “Military Usurper” and Transitional Dictatorship in Chile.” *The American Journal of Economics and Sociology* 71, 3 (2012): 513-38.
- French, J. R. P. Jr. and Raven, B.** “The Bases of Social Power” in *Studies in Social Power*, D. Cartwright ed. Ann Arbor, Mich.: Institute for Social Research, 1959: 150-67.
- Fitzpatrick, S.** “Popular Opinion in Russia Under Pre-War Stalinism” in Paul Corner ed. *Popular Opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism, Communism*. Oxford, Oxford University Press, 2009: 17-32.
- Forbes Harrod, H. R.** “Professor Hayek on Individualism.” *The Economic Journal* 56, 223 (1946): 435-42.
- Frank, A. G.** “Economic Genocide in Chile: Open Letter to Milton Friedman and Arnold Harberger.” *Economic and Political Weekly* 11, 24 (1976): 880-888.
- Haworth, N. and Roddick, J.** “Labour and Monetarism in Chile 1975-1980.” *Bulletin of Latin America Research* 1, 1 (1981): 49-62.
- Herman, E. S. and Chomsky N.** *Manufacturing Consent, The Political Economy of the Mass Media*. London: Vintage, 1994.
- Horby, P. W., Pfeiffer, D. and Oshitani, H.** “Prospects for Emerging Infections in East and Southeast Asia 10 Years after Severe Acute Respiratory Syndrome,” *Emerging Infectious Diseases* 19, 6(2013):835-860.
- Isaac, D. and O’Leary, J.,** *Property Investment*. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Joint Center for Housing Studies of Harvard University.** *America’s Rental Housing-Evolving Markets and Needs*. Harvard Graduate School of Design, Harvard Kennedy School, 2013.
- Klein, N.,** *The Shock Doctrine, The Rise of Disaster Capitalism*. New York: Metropolitan Books, 2007.
- Landis, Hon. C.** “History of the Philadelphia and Lancaster Turnpike.” *Pennsylvania Magazine of History and Biography* (1918):127-140.
- Lavine, T. Z.** “Karl Mannheim and Contemporary Functionalism,” *Philosophy and Phenomenological Research* 25, 4 (1965):560-571.
- Mannheim, K.** *Ideology and Utopia*. New York: Harcourt, Brace and Co, Inc.,

London: Routledge and Kegan Paul LTD, 1954.

Μαραβέλιας, Π. «Η νεοφιλελεύθερη θεμελίωση της ηθικής, ο Hayek ως κριτικός της κοινωνικής δικαιοσύνης». *Αξιολογικά* 3 (1992): 59-84.

Marshall, B. M. and Levy, S. B. “Food Animals and Antimicrobials: Impacts on Human Health.” *Clinical Microbiology Reviews* 24, 4(2011): 718-33.

Meikle, S. *Aristotle’s Economic Thought*. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Moore, J. “Hume’s Theory of Justice and Property.” *Political Studies* 24,2 (1976): 103- 119.

Nadkarni, M. V. ““Overpopulation” and the Rural Poor.” *Economic and Political Weekly* 11, 31/33 (1976): 1163-65,1167-69,1171-72.

Nielsen, F. “The Status Achievement Process, Insights from Genetics.” *Frontiers in Sociology* 1, 9 (2016): 1-15.

Norton, R. “Unintended Consequences” in *The Concise Encyclopedia of Economics*, David R. Henderson ed. Indianapolis: Liberty Fund edition, 1993.

Rae, J. *Life of Adam Smith*. London: Macmillan, 1895.

Roosevelt, E. *You Learn by Living*. Louisville: John Knox Press, 1960.

Skinner, B.F. *Walden Two*. Indianapolis: Hacket Publishing, 2005.

Talmon, J. L. *The origins of Totalitarian Democracy*. London: Mercury Books,1919.

The Cambridge Economic History of Europe. S. Mathias and M.M. Postan ed. Cambridge: Cambridge University Press,1978.

The Collected Works of Dugald Stewart. Edited by Sir William Hamilton, Bart., vol.7 Edinburgh: Thomas Constable and Co. and Boston: Little Brown and Co.,1855.

Τυροκομείον Ιδρύματος Βαρόνου Μιχαήλ Τοσίτσα. *Το γάλα, το τυρί και τα δικά μας τυριά*. Μέτσοβο: Παπαστράτος Α.Β.Ε.Σ.,1993.

Vile, M. J. C. *Constitutionalism and the Separation of Powers*. Oxford: Oxford University Press, 1968, Indianapolis: Liberty Fund, 1998.

Walsh, V. C. “Scarcity and the Concepts of Ethics.” *Philosophy of Science* 25, 4 (1958): 249-257.

Weingroff, R. F. “Federal-Aid Highway Act of 1956: Creating the Interstate System,” *Public Roads* 60,1(1996):1-14.

Whaples, R. “Do Economists Agree on Anything? Yes!”, *The Economist’s voice* 3, 9 (2006): 1-6.

SUMMARY

In my thesis I am presenting and analyzing Friedrich August Hayek's view on liberty as it unfolds over the decades of his career as a renowned professor, author and keen supporter of neoliberalism.

In the first chapter, I keep focusing on main parts of his praxeology and on the way his individualistic concept works. As Hayek struggles in a bipolar world, his main concern is to present no other alternative for an individual to be free than to abstain from all acts pertaining to collectivism which is portrayed as a synonym for coercion. Coercive powers are being applied by the government or even by an individual against another. In any case, coercion discontinues any kind of development and discourages any creative forces limiting the spectrum of available options.

Hayek's consecutive arguments can hardly stand alone. As long as his "Great Society" is based on the market demand and as long as the latter means absence of control of any kind, there is no place for social policy and any proposal for relief measures is just a reminiscent of the past. Though we can make progress through a trial and error method, there always remains the case that common people are assigned more responsibilities than they can bear. Hayek's figurative bridge from the Neolithic Age man, swapping his artifact for something valuable, to modern commerce, may not be a figment of the imagination but nowadays the stakes are higher, and this is something that does not elude him. However, his paramount concern is to protect the capitalistic climax. This climax is certainly driven by a ubiquitous and omnipotent, spontaneous order which, according to Hayek, is not only a self-correcting mechanism but something individuals should hope for. A highly questionable free market's emerging infallibility must seriously be addressed by the free individual as without its consent the whole system cannot function.

As civilization grows along with urban metropolitan areas, new plans must be implemented by a society comprising semi or totally isolated individuals, with or without their tacit agreement and this is one of my primary concerns in the second chapter. Living standards are often not being decided by a free individual for its benefit but are only something that can evaluate Hayek's "Great Society" function. The same

path has to be followed by education systems and by the labor market as well. I will also point out how Hayek treated the majority presupposition and the fact that he actively supported authoritarian regimes, only because he thought the political environment to be appropriate for a functional free market.

Though Hayek presents a lifelong detailed charter for his spontaneous order condemning administrative and human intervention in general, personal rights are usually found in an unstable position and in need of protection.